

IV. Évfolyam.

1927.

2. szám.

ERDÉLYI IRODALMI SZEMLE

TUDOMÁNYOS ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

SZERKESZTI:
DR. GYÖRGY LAJOS

MÁRKI SÁNDOR
EMLÉKÉNEK

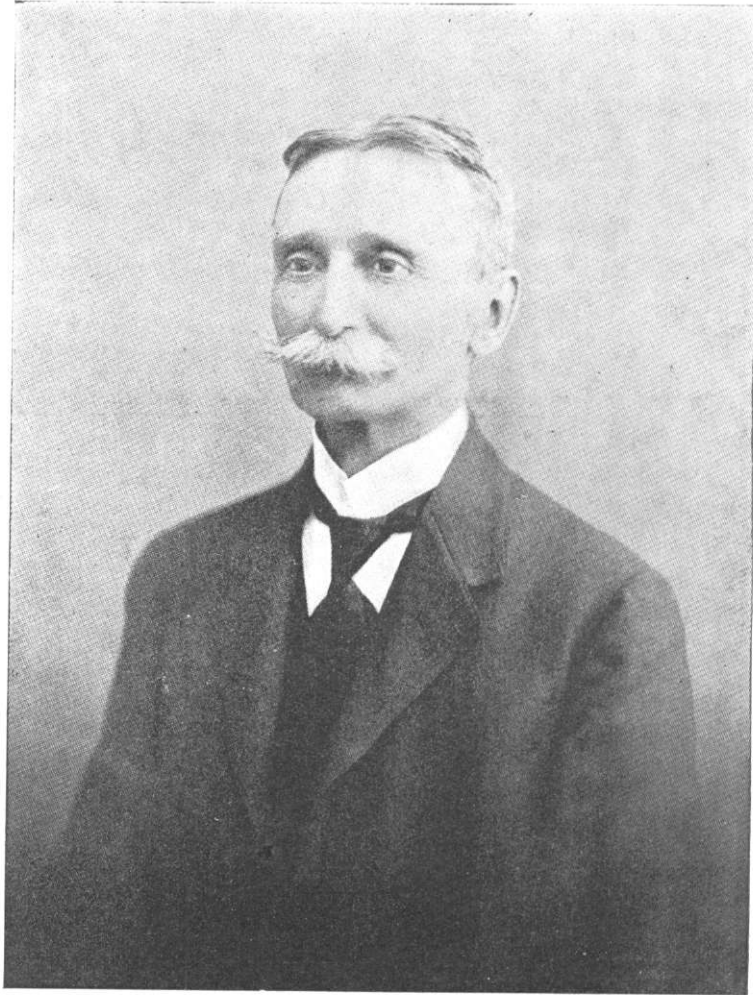
CLUJ-KOLOZSVÁR

Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.-T. kiadása

1927.

TARTALOM:

	Lap
<i>Dr. Biró Vencel</i> : Márki Sándor	129
<i>Dr. Banner János</i> : Kampóskeresztes edények egy változata	159
<i>Dr. Bitay Árpád</i> : Zöld Péter egyénisége	165
<i>Dr. Buday Árpád</i> : Reinbold Ignác önéletrása	173
<i>Csutak Vilmos</i> : Adatok az 1706. évi medgyesi és az 1707. évi besztercei kuruc-országgyűlés történetéhez	187
<i>Dr. Gombos Albin</i> : Freisingi Ottó világszemlélete	199
<i>Herepei János</i> : A kolozsvári ref. leánygimnázium és papilak alapozásakor előkerült neolitikori és XVI-XVII. századbeli leletek	212
<i>Dr. Karácsonyi János</i> : Új adatok és új szempontok a székelyek régi történetéhez	224
<i>Dr. Patay József</i> : Szilágyi Sándor [1827—1899]	251
<i>Dr. Roska Márton</i> : Adatok a magyarság erdélyi honfoglalásához	258
<i>Dr. Ferenczy Miklós</i> : Márki Sándor irodalmi munkássága	265

Dr. Mankitándy

ERDÉLYI IRODALMI SZEMLE

TUDOMÁNYOS ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

Alapította: Dr. Borbély István és Kovács Kálmán

Megjelenik negyedévenként: március, június, szeptember és december 15-én.	Felelős szerkesztő: Dr. GYÖRGY LAJOS	Szerkesztőség és kiadóhivatal: Cluj-Kolozsvár, Strada Baron L. Pop (v. Brassai-u.) 5. szám. Kiadó tulajd.: Minerva R.-T. Kolozsvár
Előfizetési díja egész évre: 250 lej, 100,000 magyar K, 50 cseh K, 100 dinár.		

Márki Sándor.

A nagy tudós koporsójára rágördültek a hantok. Kiesett kezéből a toll, amellyel nemzete nagyátevésére a letűnt korok hangyaszorgalommal összeszedett írásaiból, millió meg millió emlékeiből örök időkre szóló műveket alkotott. Elnémult a nyelv, amellyel a katedráról négy évtizednél tovább a betűnél termékenyítőbb hatással hirdette, hogy egy nemzet lelkesültsége a multjából meríti erejét.

A tudomány nagy halottját egy nemzet megbecsülése kísérte utolsó útjára. Egy nemzeté, amelynek minden halottjával eggyel több dől ki a dicsőbb mult szemtanuiból. E szemtanuk közül Márki Sándor meghalt ugyan, de sírja beszédes marad mindörökké. Gyorsan kizöldülő sírján vérpiros rózsákat fakaszt a szeretet s késő korokig kalaplevételre készíti az arramenőt a tisztelet.

Mert nemcsak arról van szó, hogy egy tudós halálával a nemzet egy élő büszkeségével lett szegényebb, hanem arról, hogy a nagy történettudós élete maga is történelem. Életrajza a történelem tanáráról, írójáról szól, aki műveiben nemzete történelmét drága gyöngyként megillető magaslatra helyezte. Beszél arról, hogy nemzete multjának alig van kora, amelybe világító fáklyaként be ne világított volna. Emberek, korok ragadták meg figyelmét, amelyek szociális érzéssel telt lelkén keresztül, mint csiszolt tükörlapok, megkapó képet mutatnak. Beszél olyan íróról, akit szeretettel olvasnak is, aki nyelvének költői bája, magával ragadó lendülete, tartalmának gazdagsága miatt közkedvelt volt, akinek emelkedett erkölcsi felfogásán az élet bajaiban elcsüggedt lélek mindig megnyugvást talált.

Az utókor úgy fog Márki Sándorról beszélni, ahogyan a jelenkor megbecsülése őt szívébe zárta. A szerény, de becsületes munkával előretörés, a tiszta családi élet, a fáradhatatlan munkásság, az önzetlen segítségnyújtás, a dolgo-

zásra nevelés, a becsületesség azok a szíromlevelek, amelyek az ő egyéniségének illatozó rózsáján csillognak. Tanítványai lelkébe ültetett nemes elvei, művei, beszédei, társadalmi érintkezése révén korára olyan hatással volt, amely elsőrendű államférfiak jelentőségével vetekedik.

Emlékét a történelem óriási, többször félreismert jelesei lengik körül, akiknek egyikét-másikat ő emelte ki sírjából, hogy a megbecsülés díszesebb emelvényére helyezze őket.

Lelkéből kincseket csak az szórhat, akiben azok meg is vannak. Másban a jótulajdonságokat az méltányolja, akinek szíve azok bőségében úszik. Márki Sándor is azért bontogatta ki az erényeket, amelyek mások lelkében sokszor bozótos ágakkal ellepve lappangtak, mert lelkének jósága hasonló érzés után kutatott.

Sohasem tagadta meg önmagát. Amint tanítványaiba, egyetemi hallgató korukban, biztató szókkal, együttműködéssel, dolgozataik javitgatásával bátorságot, munkakedvet öntött, akként tanár korukban is mellettük állott. Féltekenykedés, irigység mindig távol voltak nemes lelkétől. Nem egy tanítványa őrizte meg lelkében kedves emlék gyanánt annak az örömmel hangulatát, amely elöntötte a jóságos mosolyt, az igazi lelki örömmel látásán, amikor a nagy professzor az egyetemi szemináriumában felolvasott kis dolgozatát kézbe véve, lapjait szeretettel simogatta s az értékesebb helyeket magyarázatokkal kísérte. Az ilyen elismerés többet ért, mint minden fényes kitüntetés. Ennyi figyelemnek viszonzása csak munka lehetett. Márki Sándornak a vizsgán nem tudni olyan szégyen volt, mint a középiskolában a vallástan vizsgán mélyen hallgatni.

Ez az emberszeretet, amely Márki Sándor lelkét elárasztotta, az a belső rugó, amely őt emberissé s másokkal szemben elfogulatlaná tette. Ennek köszönhető, hogy történelmi alakjai nem torzképek, hanem emberek. Istenfélelem és emberszeretet a Márki lelkének két alapvonása, s melléjük sorakozik még a bámulatos munkakedv. Naponkint hat-hét órát töltött íróasztalánál, sokat olvasott, írt. Egyik könyvszekrény tisztán a saját műveivel és kézírataival volt tele. Abban volt legerősebb, hogy mindig kialakult nézőpontok köré csoportosította az eseményeket; ezért művei a részletek halmozása miatt nem fárasztók, ellenben egységükben átlátszók.

Költő és történetíró közel állanak egymáshoz. A költő a lelkéből kivetített képet önti hangzatos szavakba, a történetíró a múlt adataiból alkot lelkén keresztül átszűrt egységet. Márki Sándor költő és történetíró volt egyszemélyben. Költői lelkülete nyitotta meg szemcít annyira, hogy korfestő jellemzésül a költők találó sorait mindig szeretettel idézte.

Az alkotó szellem munkája most megakadt. Az óra ütött, az előadás véget ért. Az öreg tudós szemei fáradtan lepihenetek. Azonban írásai és belénk ültetett érzései révén ő tovább él. E belénk ültetett érzések indítják szerető tanítványait arra, hogy halála második évfordulóján emlékének e kiadvánnyal áldozzanak.

Diákévek. Márki Sándor 1853. március hó 27-én Kétegyházán, Békés vármegyében született. Atyja, Márki János, gazdatiszt volt a gr. Almássyak birtokán, anyja Zay Julia. Az apa bölcsen, kedvesen beszélő, jótékony s szorgalmas ember volt, akit mindenki szeretett s akit becsületességéért mindenki tisztelt. Az anya a keresztény nő mintaképe, aki önfeláldozásával, gyermekei gondos nevelésével könnyítette a terhek elviselésében, amelyeket a tíz gyermek eltartása a családfő vállaira rakott.

Sándor éppen husvét első napján délután félhat óraker született. Nagyobb testvérei litániáról jöttek haza s anyjuk egész örömmel mutatta meg nekik az új testvérkét: „Itt a kis husvéti bárány.“ A kétegyházi parasztasszonyok mebotránkoztak azon, hogy valaki ilyen szent napon szülessék, azonban a szerető anya mondása valóra vált: a husvéti gyermek a bárány szelid lelkületét is magával hozta a világra.

Emberszeretete már kicsiny korában megnyilatkozott. Kétéves volt csupán, amikor látogatóba jött nagynénje megállapította róla, hogy sohasem látott gyermeket úgy örülni a vendégnek, ahogyan azt Sándor tette. A gyermek kijelentette, hogy csak akkor eszik, ha őt „az a szép néni“ eteti.

Vallásos lelkülete korán feltűnt a sarkadi plébánosnak, Püspöky Alajosnak. A család ugyanis Kétegyházáról az Almássyak más birtokára, Sarkadra, (Bihar vm.) az édesanya szülőhelyére költözött át s a kis gyermeket a plébános azonnal észrevette. Ő tanította meg Sándort az írásra, nem egyszer adván neki betű-levest, amelynél előbb ki kellett találnia, melyik betű mit jelent. Leendő papot nézett ki a gyer-

mekből, azért játékkoltárt szerzett be számára, ahol Sándor el-elmsézetett. Az ajándékul kapot papiövet dereka köré kötötte, úgy járt-kelt és a plébános „száraz káplánjának“ nevezgette magát.

A kis fiúban az írói hajlamok is már most feltüneztek. 1865. augusztus 4-én Sarkadon „Magyar Ember Barátja“ címen „nyomatott“ azaz nagybetűkkel írott gyermeklapot indított meg, amelynek „csacsiságai“ sok év multán, az aggkor gondterhesebb éveiben is kellemes emlékek gyanánt vissza-vissza ragyogtak.

Tehát Sándor már a maga korához mért irodalmi babérokkal övezve lépett be a nagyváradi elemi iskola negyedik osztályába, majd a premontreiek gimnáziumába, ahová az 1865—66. tanévben iratkozott be. Bátyja, János, bár két évvel idősebb volt, vele együtt került az első osztályba. Együtt léptek az osztályfőnök, Herczeg Leó elé, akiben maga az apa is egykori tanárát tisztelte. Óriási termetű premontrei tanár volt ez a Herczeg Leó, aki nagy szigorúságáról volt ismertes s aki a tanügy érdekében nem sajnált helyel-közzel egy „körmöst“ is kiosztani az apróbb diákoknak. A Márki fiúk előtt nem volt ismeretlen tehát az új tanár, akiről édesapjuk eleget beszélt nekik. Többek között elmondta, hogy téli időben iskolába jövet a Kőrös jege beszakadt alatta s amúgy vizesen ült be a padba, remegve, hogy Herczeg Leó észreveszi s reggeli csúszkálásáért megbünteti. De szerencsére nem ügyelt reá s óra végéig a vizes ruha is megszáradt rajta.

Ennélfogva nem kis félelemmel tekintettek Herczeg Leóra, kinek, hogy-hogynem, egy alkalommal éppen Márki Janin akadt meg a szeme. Valamit tehetett, amiért figyelmeztetni akarta. „Kelj fel!“ — kiáltott reá. A fiucska remegve állott fel s nagy kék szemeit olyan kétségbeeséssel függesztette az óriásra, hogy ez elmosolyodott. „Ülj le, te bagoly szemű!“ — mondotta neki megnyugtatólag. A zordon külső tehát meleg szívet takart, de 157 tanuló, ahányan ez évben az első osztályba jártak, szelid lány szavakkal bajos is lett volna rendben tartani. Nem csoda, ha Herczeg Leó örült, ha egyszerre vagy harminc tanuló hiányzott az osztályból, mert akkor a többivel jobban foglalkozhatott.

A második osztályban Sándor új osztályfőnököt kapott Zubriczky Flóris személyében. Tanítványai nagyon szerették

már csak a hatalmas kardvágás miatt is az arcán, amelyet fiatal korában a negyvennyolcas magyar szabadságharcban mint katona kapott. Földrajzot meg történelmet tanított nagy kedvvel és szép eredménnyel. Márki Sándor haláláig vallotta, hogy ezt a két tárgyat különösen Zubriczky Flóris kedveltette meg vele.

A kis fiú csakhamar feltűnt Zubriczkynek, aki egyszer azt a kérdést vetette föl, hogy ki hallott valamit Orleans-ról? Márki jelentkezett, és ahogy Kiss József Képes Világában olvasta, elmondta az orleansi szűz történetét. Zubriczky nagyon megdicsérte őt és ettől fogva különösen figyelt rá.

Történelmi és földrajzi dolgokról gyakran elbeszélgett vele az utcán is, amikor egyszerre mentek haza.

A kisdíák a gimnáziumban is csakhamar kezdette bontogatni tehetségének szárnyait. Második osztályba járt, amikor első ízben saját alkotása nyomtatott formájában gyönyörködhetett. Három adomát küldött be az Üstökösbe, amelyeket a szerkesztő közlésre érdemesnek tartott. Márki tehát tréfás dologgal vonult be az irodalomba és jókedvét, ötletességét későbbre is megtartotta. Főképpen a történelem érdekelt, amelyből csakhamar szép ismeretekre tett szert. 1868-ban, amikor ő épen a negyedik osztályba járt, alapította Sípos Árpád ügyvéd a Nagyvárad Lapokat. Mindjárt az első számban felhívást tett közzé Biharvármegye történetének megírására. A kisdíák gondolt merészet és nagyot, neki kezdett Biharvármegye történetének kidolgozásához. A szerző nevét elhallgatva, a kéziratnak egy részét el is vitte a szerkesztőnek. Ennek tetszett a dolgozat és másnap már hirdette, hogy „avatott toll“ elkészítette a tervbe vett dolgozatot. És a kisdíák szorgalmasan hordta a folytatólagos cikkeket, amelyeknek kézbeadását „egy úr“ bízta rá. A szerkesztő azonban szerette volna tudni a szerző nevét s egyre faggatta a gyermeket. Ez végre is színt vallott. Azzal védekezett, hogyba nevét előre megmondja, Sípos úgysem közölte volna a cikkeket. Így másnap már neve aláírásával jelent meg a folytatása, amely huszonegy közleményre szaporodott fel. A dolog feltűnést keltett, osztályfőnöke is megtudta a dolgot s megkérdezte a fiút: „Te Sándor, melyik bátyád írta azokat a cikkeket?“ Amikor a fiú szorongva ismerte be, hogy tényleg ő írja, megdicsérte:

„No látod, ez nagyon szép tőled.“ És ezentúl még többet foglalkozott a fiúval, jó példát adva arra, hogy a nevelő a fiatal-ságban mutatkozó tehetségek kibontakozását kertész mód-jára szeretettel ápolja s lekicsinyléssel azok életre törését el ne fojtsa. Zubriczky hatása állandó maradt, mert három évig volt osztályfőnöke a fiúnak. Hasonlóképpen nem fukarkodott az elismerő szóban Winkler József kanonok sem, aki a fiút megdicsérte és kieszközölte, hogy a laptól munkájáért egy körmöci aranyat kapjon jutalmul.

Sándor hírneve az intézetben ezzel meg volt alapozva. Irodalmi sikere miatt egyszerre kiemelkedett pályatársai közül. Ettől kezdve céltudatosan haladt tovább a megkezdett úton, irogatott. A következő évben már a felsőbb osztályosok közé került, s irodalmi vágyai kielégítésre mind több alkalom nyílt. És amikor a kisdíák felett így felhő nélkül, derűlten ragyogott az ég, amikor a megérdemelt dicséretetek miatt duzzadó önérzettel járt-kelt tanulótársai között s talán már mint önképzőköri titkár a leendő elnökségről gondolkozott, hirtelen jött zivatar módjára egyszerre beborúlt feje felett az ég. A sok dicséret megártott, a nagy siker megzavarta a kisdíák fejét. Már belekóstolt abba, hogy a kisdíák is kritizálhat, ha történelmet ír, most aztán más térre ment át és kritika tárgyává tette — az iskolai törvényeket.

A gimnáziumi ifjúság kéthetenként megjelenő lapjának, a „Repkény“-nek ugyanis ő volt az egyik szerkesztője. E lapba „Csevegés“ címen cikket írt, amelyben az iskolai törvények közzétételét humoros felolvasásnak minősítette. Nem találta rendén valónak, hogy a színházba járáshoz egyenesen igazgatói engedély kell és miniszteri elficamodásokról beszélt. A tanári kar nem vette tréfára a dolgot és a lap három szerkesztőjét 1869. május 12-én az iskolából kizárta. Márkinak, mint az ötödik osztály legjobb és példás viseletű tanuló-jának, megengedte, hogy ez osztályból a következő tanév elején ugyanott levizsgázhassék. Márki Sándor e „kicsapás“ emlé-két utóbb is állandóan felszínen tartotta anélkül, hogy taná-raival szemben neheztelés maradt volna meg szívében. Okos emberré lett annak belátására, hogy a törvények — a közjót célozván — szentek, s így büntetés nélkül meg nem sérthetők.

A nagyváradi diákéletnek ezzel vége volt. Hogy németül megtanuljon, a következő tanévre a pozsonyi állami gimnáz-

ziumba ment. Keletről nyugatra költözött, ahol a mult emlékeiben gazdag város történelmi érzékét és képzelő erejét nagyban fokozhatta. Az itt eltöltött két év emlékei kellemes nyugvópontok gyanánt tünedezek fel utóbb is lelkében. Alig tette be lábát Pozsonyba, — jó ötlettel — kéziratban máris ifjúsági német lapot indított meg „Der Deutsche Ungar“ címen. Ebbe csak olyan diákok írhattak, akik nem tudtak jól németül. Ilyen módon a lap nagyon kapóssá lett, mert sok tréfára adott alkalmat. Pozsonyi tanárai közül különösen az öreg Kalmár József volt rá nagy hatással. Nagytudású ember, Petőfinek, Jókainak barátja, Endrődi Sándornak s Reviczky Gyulának tanára. Az új diák szép írói stílusát, tartalmas írását legott észrevette és dolgozatát mindjárt az első hónapban beírta az érdemkönyvbe. A diák mindig élelmes volt! Sándor fellendült tekintélye legott széles palást lett, amelyben mások is beleburkolódtak. Néha 4—6 fiúnak készítette el házi magyar dolgozatát, egy német fiúnak meg mindig. Ezzel történt aztán meg, hogy Kalmár József e szavakkal dicsérte meg dolgozatát: „Egy tanárnak sok polyvát kell felhánynia, míg egy magot talál; de én ma nem is magot, hanem drága gyöngyöt találtam, még pedig ott, ahol nem is kerestem.“ A fiúk erre mind Sándorra néztek s mosolyogtak, kivált akkor, amikor a tanár a megdicsért dolgozatot az osztály előtt felolvastatta és a német fiú alig tudta olvasni a neki tulajdonított dolgozatot. Pozsonyi diákorában ismerte meg Márkit Thaly Kálmán is, és őt pályatársának nevezte, munkárá buzdította.

A nyolcadik osztályt Márki már Budapesten végezte, ahol nagybátyjánál, Márki Józsefnél, lakott. Az 1871—72. tanévre ugyanis a piaristák jóhírű gimnáziumába iratkozott be. Ezzel megkezdődött kapcsolata e tanítórenddel, amely sokféle megnyilvánulásban élete végéig folytatódott. A történelemből a szép előadásáról híres Kalmár Endre, a magyar nyelvből Lévy Imre voltak a tanárai, utóbb mindkettő piarista rendfőnök. Történelemből az osztályvizsgálaton is, az érettségin is eminens fokozatot kapott.

Középiskolai tanulmányainak elvégzése után, amint fejlődésének eddigi iránya sejtette, a tanári pályára lépett és a történelmet és földrajzot választotta szaktárgyaiul. Budapesten tanult, ahol a magyar történelemből a nagyhírű Sala-

mon Ferenc, művelődés történelemből Kerékgyártó Árpád, az egyetemes történelemből Sömhegyi Ferenc, földrajzból pedig a tudós Hunfalvy Pál lettek tanárai.

Mindegyik tanár iránt nagy tiszteletet érzett és becsülésüket csakhamar megszerezte magának. Salamon Ferenc és Kerékgyártó Árpád az összeköttetésüket tanítványaikkal az előadási órákon kívül is szeretettel ápolták, megjelentek tanítványaik szórakozásain, multságain. Salamon ebédre is meghívta őket és ilyenkor az írói élet szövevényeiről szívesen beszélgetett velük. Az érintkezés közvetlensége az ifjakban egész életre kiható benyomásokat keltett, ami társadalmi és tudományos érvényesülésükre is jó hatással volt. Sömhegyi a piarista rendnek volt tagja, Márki szerint talpig derék, hecsületes, kedélyes ember, akire mindig tisztelettel gondolt. Azonban inkább középiskolai, mint egyetemi tanárnak való volt. Furesa mondásai és kedves szokásai voltak, pl. óráit mindig tubákbevétellel kezdte, s utána kék-vagy vörös-pettyes zsebkendőjét kiterítette majd összehajtotta. Jelleme arany volt. Hunfalvy Pálról elragadtatással nyilatkozik: áldott lelkű nagy tudós, aki annyiukban keltette fel a földrajz iránt való szeretetet, aki közelben-távolban mindig legjobb barátja volt tanítványaiknak.

„Napot nyerni nehéz, elveszteni könnyű“ — vallotta Márki Sándor mindjárt egyetemre járása kezdetén. Ez elvéhez ragaszkodva jól felhasználta az időt és szorgalmasan tanult. Tanulmányait a történelem mellékágaira is kiterjesztette. Nagyon sok órát vett fel hallgatásra, úgy hogy azok fokozásától egyik tanára beszélte le. Nagy szorgalommal tanulta a nyelveket, amelyek nélkül egyetemes történelem behatóbb tanulmányozásánál meg sem lehet mozdulni. Egyre-másra ismerkedett meg olyan tudósokkal, írókkal, akiktől buzdító, irányító szókat kapott. Megfordult a M. T. Akadémia, Történelmi Társulat ülésein, s munkálkodott a tanárképzőben. Járt színházba, az előadott darabokról kritikai észrevételeket jegyzett fel magának, sok regényt, főleg külföldit, olvasott és azokból tartalmi kivonatokat készített. Mélyebb lélektani nézetnyilvánítások elől kitért, úgy vélekedve, hogy ilyen kérdésekre úgylis csak elméletben felelhet egy husz éves ifjú.

Irodalmi érintkezései egyre terjedelmesebbekké válnak,

mivel szerkeszti az Irodalmi Értesítőt, s abba írókat toboroz, cikkeket gyűjt. A különböző lapokba (Nagyvárad, Pesti Napló) ismertetések, tárcacikkeket ír, majd Gyulai Pál felszólítására németből fordít. Versírással is megpróbálkozik. Marquis Jean d'Or álnévvel az Üstökösben is többször ír. Nem vonta ki magát azonban az egyetemi ifjúság életéből sem. Egyleteibe tevékenyen működött, az ifjúsági segítőegyesület önképzőkörének a városi színházban rendezett hangversenyére szereplőket hozott össze. Így, közreműködésre nyerte meg Prielle Kornéliát, akit bámulattal szemlél, mivel szépségével az időn a legfényesebb diadalt aratta. Az egyetemi ifjúság képviselőjében részt vett a zágrábi egyetem megnyitásán.

Hogy katonai kötelezettségének eleget tegyen, 1875. október 1-én önkéntesnek vonult be. A katonai élet egyhangúságából szomorú hír verte fel: édesanyja ugyanis, akin gyermekes rajongással csüngött, 1876. április 19-én meghalt. Egy héttel előbb, nagyesütörtökön látta fiát először katonaruhában, amikor éppen a sarkadi templomból jött ki. Sirva, majd nevetve borult szeretett fia nyakába. De a templomban, majd a kamarában meghülve, még aznap ágyának dőlt és egy hét múlva már el is temették. „Édes jó anyám, — írta naplójába a jó fiú — ki annyira szeretted is akit áldva-áldalak halóporaidban: adj én nekem hitet jelenben, jövőben, hadd maradjak én meg szerető fiadnak-szerető fiadul igaz úton járva; hadd emlékezhessem szavaidra mindig, álljon szelid arcod előttem szüntelen, hogy az élet minden viszontágáiban égi lakásodból igaznak ítélhess. A te szent erényed fényeskedjék nekem. Örök világosságot fényeskedjék neked!“ E gyönyörű szavakkal tett fogadalmat a hálás fiú, hogy szerető anyja intelméi szerint élve, az élet nehéz küzdelmei között igaz úton akar járni. Igérete csakugyan tűzoszlop gyanánt állott előtte, amelynek éghető, világító lángja egész életén át hitre, erkölcsre, becsületességre vezette.

Az élet folyt tovább és Márki Sándor azon volt, hogy egyetemi évei befejezése után tanárvizsgálatát megszerezve, állást vállaljon. A három között volt, akik a budapesti egyetemen elsőnek tettek nyilvános tanári vizsgálatot. 1876. december 12-én kelt oklevele szerint a főtárgyaiból dicséretes osztályzatot kapott. A következő évben doktori szigorlatot

állott ki, miután már az aradi állami főreáliskolában előzőleg rendes tanári állást nyert. Ugyanez év augusztus havában megnősült, feleségül vevén Spilka Juliát.

Ekkor kezdődik mélyreható, irodalmi és közéleti munkássága, amelynek révén egyre magasabbra emelkedett.

Tanár Aradon. Rendes tanárrá való kinevezésével egyidejűleg jelent meg Sarkad története c. munkája. E művét elsősorban kegyeletes érzések sugallták, mivel annak megírására gyermekkori örömeinek színhelye sarkalta a szerzőt. Történeti, földrajzi, régészeti ismeretekkel rendelkező alapos munka. A szerző ama állítására, hogy a régészet nagyon ingó kalauz, helyesen jegyzi meg az Archeologiai Értesítő bírálata¹: Ingó a delejtű is, de bánni kell vele tudni. Aradon töltött évei a fejlődése szempontjából főképen azért fontosak, mert a nagyobb szabású történeti monografiák írásba itt dolgozza bele magát. Előkészületi évek ezek: az évekig, sőt évtizedekig tartó kutatás megszokásának türelempróbái. A történelemírásban a támasztó oszlopok felállítása csak akkor igazolt, ha az azokat összekötő ívek nem csupán egyéni érzések, elképzelések, hanem elégséges forrásokon felépülő ismeretek.

A fiatal író egyre-másra közölt cikkeket a különböző történelmi és földrajzi folyóiratokban, lapokban. (Földrajzi Közlemények, Magyar Gea, Figyelő, Tört. Értesítő, Alföld, Arad, Üstökös stb.), amelyeknek anyagát évekre visszamenőleg szorgalmasan gyűjtögette. Elkezdte tanulni a román és angol nyelvet, a bihari román írókról értekezést írt, az aradi Kölesei Egyletben, mint annak titkára, majd aelnöke, nagy tevékenységet fejtett ki, a tanulóifjúsággal tanulmányi kirándulásokra ment (Petrozsény, Világos), maga is utazgatott (Diósgyőr, Kassa, Besztercebánya, Selmecbánya, Debrecen, életében először Kolozsvár), Torma Károllyal és Lóczy Lajossal régészeti emlékek után kutatott (Marosmenti római vallum, Szentannai avar ring), de mindezek csak kisebb megnyilvánulásai egy fáradságot nem ismerő munkásságnak. Istenadta tehetsége nagyobb feladatok megoldása felé esalogatta. Sokáig kétségek között hányódott: a földrajz- és történettudósok egyaránt magukénak tartották és alapos tudása révén a dicsőségre vezető úton

¹ 1877. 231. l.

mindkét irányban elindulhatott volna. Azonban oly nagy szabású történelmi alkotásokba fogott, amelyek a szirtek között hánykódó sajkáját egyre jobban a történelem vonzó, sok lelki örömmel kecségtető réve felé terelték. Kétségeskedését a M. T. Akadémia és Kisfaludy Társaság egy-egy pályakérdése döntötte el, amelynek eredménye lett: Dósa György és Anjou Mária királyné életrajzána k a megírása.

Márki Sándor a magyar Alföldön született, ott élte le gyermekkorát, jól ismerte a parasztságot, hiszen atyjának foglalkozása révén is állandó kapcsolatban volt velük. Békés vármegye, Arad vármegye múltja is a parasztsággal való foglalkozásra utalta, hiszen e helyek a parasztmozgalmakban jelentékeny szerepet vittek. Természetes tehát, hogy a Dósa György személye és a névhez fűződő jobbágy-zendülés a nagyobb alkotásra vágyó lelkét nem hagyta nyugodni. Így született meg benne a gondolat, hogy a pályázaton részt vesz. Naplójában tet vallomása szerint, ami forráshoz csak hozzájuthatott, azt mind felkutatta, de azok elégtelensége miatt jobbadán csak kombinált. Dósát egészen más, hite szerint helyes színben akarta feltüntetni. Benne a társadalmi és politikai forradalom ösztönszerű vezérét festette meg, és nem a közönséges néplázítót, amint azt addig tették. Dósa szerinte a népnek az államhatalomban és jogokban való olyan részesedését akarta biztosítani, mely körülbelül a magyar vezérek korában volt meg. A székely szabadságot akarta kiterjeszteni, mint ahogyan a legszegényebb székely is szabad gazdája volt kis földjének, tagja a faluközösségnek. A szerzőnek szociális érzésű lelkében a jobbágyság akkori szomorú helyzetén érzett szájalom rezdült meg anélkül, hogy az elnyomatás nyomában járó kirobbanás nemesebb céljait meggyőző érvekkel akkor még eléggé bizonyítani tudta volna. Utóbb átdolgozott Dósájában az Európa-szerte fellángolt szabadulási vágy helyi hőstét rajzolta meg erősebb megalapozással és nagyobb elismeréssel. Ez alkalommal (1882) Márki Dósája csak dicséretet kapott. A bírálók elhibázottnak tartották a szerző történelmi felfogását, aki az újkor eszméi szempontjából ítélkezve hőstét Danton elődjének tartja és a demokrácia úttörőjeként dicsőíti. Aztán a fiatal Márki még azt a hibát is elkövette, hogy művében nemcsak Dósának,

hanem Kossuth Lajosnak is szobrot javasol, akiről beszélni akkor még bünszámba ment az Akadémiában.

Közben Mária királyné életrajzához is gyűjtötte az adatokat, majd „gőzerővel“ fel is dolgozta azokat. A sikerhez fűzött reményeit már csak azért is szeretettel élesztgette, mivel a jutalomdíjból Erdélyt és a Szepességet akarta megtekinteni. 1884. február 7-én hirdették ki az eredményt, amelyben a művön „elverték a port“. Hát nyugodjék vakációi szép terveivel együtt! — sóhajtott fel búsan a csalódott szerző.

A vakációi szép tervek tényleg nyugodtak, de nem nyugodott maga a pályamunka. A történelemírás jelesei valóban olyan díszes csoportban verődtek ez időben össze, hogy joggal nagy igényeket támasztottak mindenkivel szemben, aki a történetírás gondosan művelt mezején dicsőséget aratni készült. A felkészült tudósok népes táborával szemben igazán nem lehetett szégyen, hogy az aránylag kezdő író az emelkedés lépcsőfokain egy kissé visszatartották. De Szilágyi Sándor, a tehetséges és érvényesülésre törő fiatal író kézen fogta és az elkedvetlenedéstől megóvta. Nagyrabecsülését eddig is kimutatta: Márkinak Kemény János fejedelemeről ez időben (1883.) írt életrajzát Pauler Gyulával együtt pályadíjra érdemesnek ítélte, most meg Márkit meglátogatva, Mária királyné életrajzát a Történelmi Életrajzok megindítandó vállalata részére kérte el. E vállalat csakugyan Mária királyné életrajzával indult meg (1885.).

Márki életrajzának érdeme elsősorban az, hogy a politikai élet zavaros hullámainak rajzolgatása mellett a korbeli műveltséget is tárgyalja, ami a hasonló irányú más munkákból hiányzik. Az elért sikereknek tulajdonítható, hogy Arad vármegye és Arad sz. kir. város történetének tervbe vett megindításakor a történelmi rész elkészítésére őt kérték fel. És Márki a főispánnal, mint a szervező bizottság elnökével, a megírásra meg is kötötte a szerződést.

Eddig végzett kutatásai arról győzték meg, hogy a jó történetírónak mozgékonyásra, világlátásra van szüksége, hogy az anyag-gyűjtés nagyobb terén kívül látóköre szélesedjék és sokféle benyomással gazdagodjék. Azért a külföldi levéltárak tanulmányozására határozta magát. Trefort

Agoston minisztertől ajánló levelet kért és a Mária királyné életrajzáért kapott pénzen 1886. nyarán útnak indult. Bécsen, Salzburgon át Bajorországba utazva, Münchenben és Augsburgban töltött legtöbb időt. Dósára és Arad megyére is talált ott hasznavehető anyagot. Karlsbadon, Prágán keresztül tért vissza Pozsonyba.

A buzgóság, amellyel Márki a tudomány előbbrevitelén fáradozott, az arravalóság, amelyet e törekvésében felmutatott, a minisztérium figyelmét is felkeltette és elhatározta, hogy az érdemes írónak megfelelőbb munkateret biztosít. A minisztérium jóakaratahoz járult Fraknoi Vilmos támogatása: Márki Sándort tehát felszólították, nem akar-e Budapestre jönni? Márki bármennyire is kedvelte Aradot, ahol az iskola és a társadalom osztatlan szeretete vette körül, a felmenetel mellett döntött. Így került a budapesti VII. kerületi állami gimnáziumhoz, miután iskolája, tanártársai, tanítványai, a hatóságok és Arad társadalma tíz évi együttműködés után meghatóan vettek búcsút a nagyrabecsült munkatársától, a szeretett tanártól és a közélet tevékeny, hasznos emberétől.

Tanár Budapesten. Közkedvelt ember távozásakor ugyanolyan a helyzet, mint amikor lenyugszik a nap. Sajnálkozva nézünk utána, amikor tőlünk távozik, viszont annál nagyobb örömmel fogadják ott, ahol fényével és melegségével újra feltűnik. Márkit is szívesen látták Budapesten, annál is inkább, mivel a hozzáfűzött reményeknek teljes mértékben megfelelt. Ott volt mindenütt. A tudományos testületek előadó gyűléseit szorgalmasan látogatta és szaporán tartott felolvasásokat. A Történelmi Társaság dévai és máramarosszigeti vándorgyűlésén, mint a társaság választmányi tagja vett részt, majd az aradi vértanúk szobrának leleplezésén jelent meg a Történelmi Társulat képviselőjeként. Értékes tapasztalatait, szép stílusát és tudását a közjó érdekében igyekeztek felhasználni, ezért tankönyvek írására próbálták rávenni. Nehezen „ugrott be“, mert nagyobb szabású irodalmi kérdések foglalkoztatták, de végre is a tekintélyes szakemberek buzdítása elől nem tért ki. Így készült el a középiskolák részére írt földrajza, majd történelme, s az elemi iskolák részére is átdolgozott egy történelmet. Tankönyvei rövidesen nagy kedveltségre tettek szert. Románra is lefordították (a fordítás jogáért se

Márki, se a kiadó nem fogadott el pénzt). A tanulóifjúság ezrei évtizedeken át jótékonyan érezték Márki tankönyveinek felmérhetetlen jó hatását. Berecz Antal a Közoktatásügyi Tanácsban úgy nyilatkozott, hogy Márki földrajza a legjobb tankönyv, történelméről meg Cherven Flóris mondott hasonló véleményt.

Emelkedését azonban az egyetemtól várta, ezért érdemes munkásságára támaszkodva, a budapesti tudomány egyetemétől magántanár ságot kért. A böcsészeti kar annak tudatában, hogy tudományos testülethez való tartozás esetén az elért dicsőség már nem csak az egyesé, hanem a testület hírnevét is újabb babérlevéllel övezi a megtisztelés: Márkit örömmel fogadta kebelébe. 1887. november 22-én tartotta meg magántanári próbaelőadását „Dósa czeglédi proklamációja“ címen. Képesítését a jobbágyság történetéből kérte. Azonban a minisztérium e szakkört nagyon szűknek tartotta és újabb felterjesztés után őt Magyarország 1526-ig terjedő történetéből képesítette. „Vagyis Dósa György nem szalonképes“, — jegyezte meg Márki a minisztérium véleményének hallatára anélkül azonban, hogy sértett hiúságból megérdemelt emelkedése elől kitért volna.

Ezzel pályája határozott irányt vett. A földrajz műveléséről végkép lemondott. Visszautasította tehát a Földrajzi Társaság ajánlatát, ahol főtitkárnak akarták megtenni. Mindamellett voltak, akik Hunfalvy halálakor a földrajzi tanszék betöltésénél ő reá gondoltak. Beöthy Zsolt szinte haragosan mondotta neki, miért is nem maradt meg a földrajz mellett? A földrajzi irodalom művelésével azonban végkép sohasem szakított, írt, felolvasásokat tartott e tárgykörből, a földrajztanítás történetével behatóan foglalkozott és az összeköttetését a Földrajzi Társasággal folyton ápolta. Szerette e társaságban azt, hogy ott mindenki igazán otthon érezte magát, hogy a szerény tehetséget is elismerik s „nem kritizálnak oly olympusi göggel,“ mint a történettársaságbeliek, „kik pedig még szintén nem érnek fel a csillagokig.“

Ismeretei gyarapítására, kisebb útjait nem számítva, ez időben két nagyobb tanulmányútat tett: egyiket Erdélyben (1888.), a másikat a turin-párisi kirándulás keretében (1889.). Erdélyi útjában Gyulafehérvár, Nagyszeben, Fogaras, majd Sinaia, Brassó, Csikszereda, stb. nevezetességeit, intézmé-

nyeit tekintette meg, külföldi útjából meg felejtethetlen benyomásokkal tért haza.

Turinban Szádeczky Lajossal együtt, akivel 1883-ban az egyetemi könyvtárban ismerkedett meg és más 15—20 látogatóval tisztelgett a nagy magyar emigránsnál: Kossuth Lajosnál, „a magyar történelem legnagyobb élő alakjánál.“ „Leírhatatlan jelenetek következtek, — írta Márki e találkozásról — a galambősz Kossuth bámulatos fényű szemeiben s a mienkben egyszerre csillantak meg a meghatottság könyvei. Vén emberek elfogódva csókolták meg kezeit. Magamat bemutatva mondtam, hogy mint tanár főkötelességemnek tartom ébren tartani növendékeim közt a hazaszeretnek azon érzetét, mellyel elválaszthatatlanul összeforrt az ő neve. „Tegye ezt, — mondá. — Szentebb feladatot nem teljesíthet hazája iránt, mint ha a hazaszeretet érzetét csöpögteti növendékeinek szívébe.“ Kezet akartam neki csókolni. Kissé vonakodott. „Kit az egész ország a maga apjának nevez, nem utasíthatja el magától a tisztelet ezen csekély jelét.“ Megszorította kezemet, én megcsókoltam az ő kezeit s úgy éreztem magamat, mint 28 évvel ezelőtt a bérnialáskor: a hitben megerősödvé.“ Majd a tiszteletére rendezett ebéden a képzőművészeti akadémia óriási termében 850 magyar hallgatta lélekzetét visszafojtva Kossuth másfélórás beszédét, amely óriási hatást váltott ki. Amikor távozott, kocsijából kifogták a lovakat, előbb azonban lefotografálták a társaságot. — Turin után Dijon, a párisi kiállítás következett. Napoleon sírja nagy hatással volt rá. „E sír, a tropheumok stb. — írta — bennem is felköltötték azon érzelmeket, melyektől e helyen senki sem bir szabadulni, pedig én Napoleont szeretet nélkül csodálok.“ Londonban a Westminsterben hasonló érzések töltötték el. „Mily érzet az, — mondotta — mikor a Westminsterben Shakespeare s annyi más világgraszoló nevű embernek síremléke előtt járhat az ember, vagy épen egy Macaulay, Livingstone, Dickens sírkövén kell neki, az aprószentnek, tapodnia! A történelmi reflexiók és remniscenciák oly rohamosan támadnak reánk, hogy szinte kábultan távozunk az emberiségnek e szentélyéből.“ Párison, Svájccon, a Tell monda csodás szépségű helyein s Innsbruckon át jutott haza édesapjához Sarkadra.

A hálás fiú minden nyáron haza ment, hogy elaggott

édesapja szerető szavain felbuzdulva, lelkesülést merítsen a további munkára. Valamennyi testvére közül talán ő járt leggyakrabban haza és tanár korában is éppen úgy vágyott a vakációra, mint diák korában. Műveinek nem volt szorgalmasabb olvasója, mint a büszke édesapa, „családjának őse, az első, legigazibb Márki.“ Bizonyosan nagy örömet érzett, amikor ez időben *A radvár megye történetének első kötete* megjelent, amelyet a jó fiú édesanyja emlékének és édesapjának ajánlott. Az utóbbi időben már csendes egyformaságban teltek otthon a napok, de a szerető fiú nem keresett szórakozást. Előbb még mindennap kikocsiztak, utóbb ritkábban, az előző nyáron már csak kétszer. Ekkor már úgy megtörte az öreget a kocsi, hogy a figyelmes fiú addig panaszkodott, mennyire árt neki a kocszítás, amíg „fia kedvéért“ az öreg is lemondott róla. Estefelé kiültek a kastély elé. Keveset beszéltek, mivel az öreg nagyot hallott és a beszédet nem szerette. Amikor a gondos fiú szülei házasságának 50 éves fordulójára virágot küldött, a koszorúval maga az öreg ballagott ki hűséges felesége sírjához. Néhány hónap múlva azonban rohamosan esett össze és 1892. január havában meghalt. Amikor a család jelenlétében a halottra rázárták a koporsófedelelet, az ittmaradt fiú úgy érezte, hogy egyszerre öregedett. „Mi nem voltunk többé gyermekek — mondotta. — Míg élt, azoknak képzeltük magunkat, őszülő hajjal is és napjában annyiszor csókoltunk neki kezét. Életünk sok szép álma pihen vele együtt: legyen az ő örök álma nyugodt és derült s örök világosság fényeskedjék neki!“

A derék apa tehát nem érte meg az örömet, amely éppen ebben az évben a merész lendülettel emelkedő fiának jutott. Az előző évben a budapesti egyetemen az egyetemes történelem középkori, s Kolozsvárt a magyar történelmi tanszék egyidőben üresedett meg. Márki mindkettőre folyamodott, de Budapestre Lánczy Gyulát, Kolozsvárra Szádeczky Lajost nevezték ki. Amikor kevéssel utóbb a kolozsvári egyetem az egyetemes történelem közép- és újkori tanszékére hirdett pályázatot, újra beadta folyamodását. Ekkor (1892.) rendes tanárrá őt nevezték ki. Pár hónappal előbb Thaly Kálmán ajánlatára őt a Magyar T. Akadémia választotta levelező tagjai közé. Így hat évi budapesti középiskolai tanársága után tisztviselői, tanártársai és

tanítványai szerencsekivánataival elhalmozva, ismét útra kelt, hogy az eddiginél fontosabb munkakörben hirdesse és művelje a tudományt. „Adja Isten, — óhajtotta — hogy az új feladattal szemben ép úgy megállhassam helyemet, mint a középiskolában.“

Egyetemi tanár Kolozsvárt.] 1892. szeptember elsején köszöntött be Kolozsvárra és 20-án kezdette meg előadásait. A nagyváros után megint hozzá kellett szoknia a kisváros-hoz. Az érdekes várost csakhamar megkedvelte s a változás egészségére határozottan jó hatással is volt. Új munkakörében a megtiszteltetései, megbízatásai és a teendői is kiszélesedtek. A Földrajzi és Történelmi Társaság tb. tagjává, a Kárpát Egyesület választmányi, az Erd. Irod. Társaság rendes tagjává választotta, az Erdélyi R. K. Státusgyűlésnek, majd utóbb a Státus igazgatótanácsának is tagja lett, tb. városi tanácsos, az Emke vál. tagja, stb. Majd a középiskolai Tanáregyesület kolozsvári köre megalakulván, elnökéül választotta meg. E megtisztelő állását a kör megszűnéséig megtartotta. A Mátyás-szobor alapkövetételénél, a pozsonyi Mária Terézia-szobor leleplezésénél, a brassói Honterus-émlék-ünnepen, a segesvári Petőfi-ünnepen képviselte a kolozsvári egyetemet, a Történelmi Társaság megbízásából e társaság hunyadmegyei, lipótszentmiklósi vándor-gyűlésein, a tordai Jósika-émléktábla leleplezésén vett részt, mind e helyeken előadott. Gróf Mikó Imre zabolai szülőházára a M. T. Akadémia nevében helyezett koszorút. Miniszteri Biztos gyanánt jelent meg a brassói, nagyszebeni, erzsébetvárosi gimnáziumban, a brassói és debreceni reáliskolában, az aradi felsőkereskedelmi iskola érettségi vizsgálatán, a r. k. Státus képviseletében a brassói, gyulafehérvári és nagyon gyakran a kolozsvári róm. kath. főgimnáziumban. Ez utóbbi iskolának világi főgondnoka is volt és e minőségében az előadásokat többször látogatta, az intézet ünnepélyein is részt vett. Közben, 1894-ben próbát tett, Salamon Ferenc budapesti megüresedett tanszékének elnyerésére, de törekvése nem sikerülvén, testtel-lélekkal a kolozsvári egyetemhez kötötte magát és utóbb (1911.) a budapesti egyetem meghívását is visszautasította.

Kolozsvárt készültek monumentális művei. Itt fejezte be Arad történetének II. kötetét (1895.),

amelyben tizenhét esztendő szorgalmas gyűjtésének eredményét foglalta össze. Majd az egyetemi tanács megbízásából a kolozsvári egyetem általános történelmének megírásába fogott, utóbb meg Szilágyi Sándor felszólítására *A magyar szabadságharc történetét* írta meg (1898.). Arad történetének egyes fejezeteit Marczali Henrik kitűnőnek találta, a szabadságharc íróját Tóth Béla művésznek tartja. Dósa felkelésével rokontárgyú műve *Pérolázadás* a c. akadémiai székfoglaló értekezése, amelyben a békési parasztság 1735-iki megmozdulását ismertette. Művének jelentősége az, hogy eredményei véglegesnek tekinthetők. Bár a szociálisták mindkét munkát, a bennük megnyilvánuló szociális érzés ellenére, ugyancsak „verték”, mindamellet olvasták, a könyvkereskedők kirakataiból a példányok egy-kettőre eltűntek. Majd az egyetemes történelmi bö ismereteinek népszerűsítését tette lehetővé az Athenaeum, amikor két vaskos kötet megírására szerződött vele. Ez *Egyetemes Történelem* a művelt közönség részére készült és tömeges képeivel, tetszetős külsőjével, hosszú évek munkáján átszűrt megállapításaival, meg az elfogulatlanságával kedvelt olvasmánnyá lett. Költői emelkedettsége mintaszerű és a tanulságos történelmi elbeszélés könnyedségével hat (1910.).

Dézi Lajos 1905-ben közölte Márkival, hogy Thaly Kálmán II. Rákóczi Ferenc életrajzát vele szeretné megíratni. „Valóban nagy dolog, hogy Thaly, ki negyvenöt esztendeig gyűjtött, bizalmát helyezi belém. Ezt többre becsülöm akármiféle ordónál” — jegyezte meg Márki Sándor e hír hallatára. A Történelmi Társulatban tetszett az eszme és csakugyan őt bízták meg az életrajz elkészítésével. Gróf Teleki Géza elnök külön is biztatta, hogy nemesak a tudománynak, de a hazafiságnak is nagy szolgálatot tesz megírandó művével. Mások azzal sarkalták munkára, hogy ez lesz majd a főműve. „Valóban rajta leszek, hogy tőlem telhetően sikerüljön” — fogadkozott Márki nemes elhatározással. Így legalább teljes lélekből megvan nyugodva, — írta hozzá Thaly Kálmán — hogy a nemes és dicsőséges II. Rákóczi Ferenc Fejedelem életrajza méltó és jó kezekbe van letéve. „Uram öcsém ugyanis, — folytatta — amint én munkáiból s másként is ismerem — szintén mint ő — ideálokért hevülő és

amellett a történelmi igazság kiderítéseért semmi fáradságot nem kimélő, oly lelkiismeretes, elfogulatlan buvár és ékes tollú író, hogy e nagy, nemes és szép feladatra a most élő írói nemzedék között hivatottabbat nem lehetett volna kiszemelni.“ Ugyanez időtájt Pór Antal biztosította őt arról, hogy mióta Ipolyi Arnold teljes elismeréssel beszélt neki róla, meleg vonzódást érez iránta. Műveit gondosan olvasgatva, bámul fáradni nem bíró munkabírásán, sokoldalú képzettségén és tevékenységén.

Ilyen biztatások és elismerések között fogott hozzá II. Rákóczi Ferenc életrajzának megírásához. Munkájához kedvező benyomásokat merített abból a lelkesültségből, amelyet Rákóczi hamvainak haza szállításakor szerzett. Áhitat fogta el lelkét, — mondotta, — amikor a fényes bandériumok és temetési pompa közt feltűntek a bújdosó fejedelemnek és a vele együtt hazatérő bújdosóknak koporsói. Áldja az Istent, hogy tanuja lehetett annak a jelenetnek, mikor a bújdosók oly hosszú számkivetés után hazatérhettek. A kolozsvári egyetemnek ugyanekkor tartott ünnepségén, Rákóczi bölcsője mellett, ő volt az ünnepi szónok, amelynél szebb alkalommal — mondotta — sohasem beszélt s talán szívéből sem annyira.

1908-ban jelent meg II. Rákóczi Ferenc életrajzának első kötete, a dicsőséges fejedelem „íródiákjának“, Thaly Kálmánnak ajánlva. A következő köteteket Bay Ilonának akarta ajánlani, akinek támogatása tette lehetővé az életrajz kiadását, de a szerény nő kitért e megtisztelés elől. A könyv olvasásakor — írta Márkinak — valóságos gyermekes öröm fogta el, mivel, amire vágyott, minden sorban megtalálja: azt a nemes kegyeletet, amellyel a magyar hívatva van Rákóczihoz. Jól esett tudnia, hogy bár ifjú kéz vezette a szerző tollát, át tudta érezni az öregek szeretetét, mert a régi magyar jellemet sajátos misztikus érzelem fűzte nemzetéhez, nemzete nagyságához. Az életrajz örökbecsű marad, oly bájos közvetlenséggel, a valóság teljes keretében állítja elénk ama szép multat. Két év múlva Márki a reá bízott feladatot aztán végkép megoldotta: a II. és III. kötetet is befejezte. Szerzőjük hálát adott az Istennek, hogy e dicsőséges fejedelem iránt kegyeletét ezzel leróhatta.

Rákóczi Ferenc életrajza csakugyan a főműve Márkinak, mely után — Lukinich Imre szerint — a Rákóczira vonat-

kozó ismereteink részleteiben esetleg bővíülhetnek, de lényegesen nem módosulhatnak. Az a kép marad meg lelkünkben Rákócziról, amelyet Márki festett meg. Művének főérdeme az alaposág, amellyel a fejedelem életének korszakait s az egyes vallásfelekezetekhez való viszonyát rajzolja meg. Kitűnőek továbbá a hadseregről, a műveltségről, az iskolákról, az irodalomról, az iparról és kereskedelemről írt fejezetei. A nagy fejedelem kiválósága a sokoldalú alkotásaiban bontakozik ki csak igazán. A szerző egyetemes európai szempontból állítja elének alakját és sorsát szoros összefüggésbe hozza az európai eseményekkel.

Ezután (1913) a Történelmi Életrajzok számára Dósa Györgyöt dolgozta át. Ez alkalommal műve kétszeres terjedelembre nőtt, anélkül azonban, hogy a szerző felfogása lényegesen módosult volna. 1917-ben a Történelmi Társaság megbízásából Csánki Dezső szólítja fel őt Horváth Mihály életrajzána k megírására. Ezzel Márki a következő évben el is készült. Kevés munkáját kísérte annyi elismerés, mint épen ezt. A meleg szívvel írt s az emberi sors eshetőségeit megértéssel mérlegelő munka osztatlan tetszést keltett. Szentkláray Jenő szerint a nagy történetírónak Márki állította a legnagyobbyszerű, multhatatlan értékű emléket. Csánki Dezső valósággal magasztalólag nyilatkozott róla. „Hej, mennyire előbbre járnánk, ha mindenki olyan szívesen és olyan pontosan dolgoznék, mint te“, — írta neki ez időben nagy munkásságán fellelkesülve Lóczy Lajos.

A M. T. Akadémia megbízásából azután II. Rákóczi Ferenc felkelésének történetéhez gyűjtött anyagot, de e művével már nem készülhetett el. Egyetemi hallgató korától (1873. május 1. — 1925. június 29-ig) rendszeres Naplót vezetett, amelynek vaskos kötetei életrajzának megírásához bőséges anyagot nyújtanak. Naplójának az erdélyi imperium változásáról szóló részét „Metamorphosis Transilvaniae“-nak nevezte el.

E művekkel monumentális alkotásainak sora befejeződött. Írt még kisebb-nagyobb értekezéseket, adott ki műveket, írt értékes emlékbeszédeket (pl. a M. T. Akadémia megbízásából Finály Henrik, Nagy Iván, Kövály László, Kozma Ferenc, Thaly Kálmán, a Tört. Társaság megbízásából Thaly Kálmán, Pór Antal, a Szent István Akadémiában Ortway

Tivadar felett), továbbá tőle valók: Bihari román írók, A középkor főbb krónikásai, Történettanítás, Magyar Középkor, Paulus Diaconus, I. Ferenc József, stb., nagy számmal tartott alkalmi beszédeket, de jelentőségének megállapításánál ezek már csak támasztó oszlopok, amelyek egyénisége nemes kövekből rakott szentélyének pilléreihez símulnak.

Mindeme tudományos munkák fel-felújuló öröm forrásai egy munkás életnek. Évtizedes fáradozások után nyugvó pontok, amelyekhez az emlékezet, mint üdítő forráshoz, visszavissza tér. Mérföld oszlopok. Közöttük örlődött le az élet, a maga kis örömeivel, szomorúságaival egyetemben. Márki Sándornak mindkettőben volt része. De mégis csak az öröm volt meg benne nagyobb fokban, mivel harmoniára törekvő lelkében még a csapások között is az Isten akaratában való megnyugvás erőt adó áldása kerekedett felül.

Családjával, vagy baráti körben majdnem minden nyáron kisebb-nagyobb utat tett, ide-oda kirándult. Családi élete mintaképe volt a házi békének, szeretetnek. Hozhatott számára a megtisztelés rózsából, babérlevelekből font koszorút, munkásságához az erőt mégis csak családja együttérzéséből merítette. Művelt lelkű felesége, „a nagyasszony“, mindig méltányolni tudta lekötöttségét a közjó érdekében és megelégedett a napi pár órával, amely a professzor ezernyi teendői végzése után szórakozásul neki fennmaradt. Gondosan, erélyes kézzel vezette a házi teendőket és jó gazdasági érzékével, beosztásával felszabadította urát az anyagi gondokkal törődés csüggesztő nyűgétől. Mariska, egyetlen leánya, születése percétől kezdve szemefénye, feltűnően sokat tanult tudós apjától és ez ismeretek birtokában a tudományok haladásával állandóan lépést tartott. Így történhetett, hogy Márki Sándor házából a komoly tudományos társalgás még akkor sem hiányzott, ha a család magában volt. Veje, Müller Alfréd, katonatiszt, másirányú képzettsége ellenére is teljesen hasonult a család gondolat világához. Csakhamar az unokák: Sándor, László, Iván lettek a középpontok, akik köré a kis család lélekben megifjodni, felüdülni csoportosult. Közmondásszerű volt a szeretet, amellyel Márki unokáin csüngött, velük tanult, iskolai apró-cseprő bajaikat, örömeiket velük együtt élte át. Megható az az őszinteség, amellyel Márki a naplójában családjával állandóan foglalkozik. Valóban azt az életet teremtette

meg, amelyre a jó példát az ő boldog emlékü szüleitől vette. Az Esterházy-utcában épített szép, kényelmes családi ház, nagy kertjével, csendes környezetével a boldogságnak, a megelégedettségnek volt színtere, ahonnét a látogató felemelő érzés nélkül sohasem távozhatott.

Családjával nagyobb utazást tett Bajorországban, Poroszországban, azonkívül Olaszországban, Franciaországban. E két utóbbi helyen történelmi kongresszusokon vett részt és a magyar tudományosságnak nagy szolgálatot tett azzal, hogy mindkét helyen tetszéssel fogadott előadást is tartott. Olaszországban, Cividaleban, 1899-ben, Paulus Diaconus halálának XI. százados fordulóján olasz nyelven olvasta fel azt a tetszéssel fogadott előadását, amelyet az olaszok ki is nyomtattak. A következő évben a párisi kongresszuson a magyar jakobinusokról francia nyelven olvasott fel. Ez a franciák tetszését nyerte meg s különösen az olasz kormány küldötte, Greppi gróf, érdeklődött melegen a felolvasás iránt.

Érdemei itthon sem maradhattak elismerés nélkül. A szerény tudós kitért minden megtisztelés elől, de a találékony szeretet mégis csak le-le fogta, hogy ragaszkodását szemtől-szembe is bizonyíthassa. Így harmincéves tanári jubileumán (1906.) volt tanítványai, a kolozsvári középiskolai tanári kör, az egyetemi tanári kar és ifjúság meleg ünneplésben részesítették. Az egyetem aulájában rendezett gyönyörű ünnepen és az azt követő ebéden a szeretet és barátság szívig ható jeleivel találkozott. Az ifjúság aláírássokkal ellátott emlékalbummal is meglepte, a piarista egyetemi hallgatók intézete (Kalazantinum) meg virágokat küldött. S a hálás fiú e percben is szüleire gondolt: „Örülök, — jegyezte fel — hogy azt a virágot, amit kaptam, édesanyám harmincéves sírjára és édesapáméra tehetem le.“ 1912-ben a M. T. Akadémia rendes tagjai közé választotta. Érdemei a legfelsőbb helyen is figyelmet keltettek és a felső oktatás terén szerzett érdemei elismerésül a magyar király a Lipótrendő lovagkeresztjével tüntette ki (1918.). Ez utóbbi elismerés már a világháború idejére esett. A békés munkásokban megfogyatkozott idő a kötelességteljesítő tanárt fokozott tevékenységre sarkalta. Mint rektor a doktorrá avatásokon a katona-ifjakhoz mindig rövid buzdító beszédet intézett, a ref. kollégium VII., VIII. osztá-

lyában a hadbavonult, majd beteg történettanárt éveken át helyettesítette, a katonák javára lemondott napi boráról és fizetésének 3%-ról.

A háború után beállott változás idején állását ő is elvesztette és 1921. nyaráig még Kolozsvárt maradt. A közbeeső években tovább tanult románul, úgyannyira, hogy román lapokat könnyedén tudott olvasni. Gyakorolta magát a franciában, unokái segítése közben fordított latint, görögöt, lefordította Jorgának II. Rákóczi Ferencről a román Akadémiában tartott felolvasását, kiadatlan alkalmi verseit (83) dirib-darab papirosokból másolgatta, lefordította továbbá Xenopolnak francia nyelvű Románia történetét, II. Rákóczi Ferenc felkelésének történeti anyagát rendezgette, a református theologiai intézet tanárképzőjét vezette, abban tanított, de elmélyedő munkához e mozgalmas napokban nem volt hangulata.

Igy ment ez 1921. nyaráig, amikor Szegedre indult, hogy az ottani egyetemen munkáját folytassa. Eddig rendes tanárságának 43 esztendeje alatt 13.033 órát tartott 11.055 tanítványnak. Már a tavasz folyamán bejárta azokat a kedves helyeket, ahol olyan szeretettel sétálgatott (Házsongárd, Rákóczi-mál), különböző testületeknél viselt tisztségeiről lemondott, 10.000 kötetből álló könyvtárát csomagolta. Julius 2-án aztán „diakosan” megebédelt, vette sétapálcáját és el sem köszönvén (mert erős akart maradni) a háztól, amelyet ő épített, a kertetől, amelyet ő gondozott, kísétált Kolozsvárról, ahol huszonkilenc évig tanított. A repatriálók táborával Kolozsvárról megindult és sok huza-vona után augusztus 2-án Szegeden új otthonába beköltözött.

Egyetemi tanár Szegeden. | Mint a nagyobb városokban általában, az időben Szegeden is kevés volt a bérbevehető jó lakás. Márkinak is olyan lakóhely jutott, ahol nem volt külön dolgozó szobája, ahol nagy könyvtárát sem tudta elhelyezni. A könyvek egyideig a piarista gimnáziumban voltak elhelyezve, majd az egyetem történelmi szemináriumában rakta fel azokat. A könyvek azóta is ott vannak és a magyar államtól ígért megvételre várnak.

Az egyetem létszámban kicsiny hallgatóságának megkezdte a tanítást, amelyet haláláig folytatott. A saját tanszéke mellett jó ideig a földrajzi és az ókori történelmi tanszéket is ellátta. Szegeden találta őt oda költözése évében már a Halot-

tak napja, amely napon Kolozsvárott huszonkilenc éven át a házsongárdi temető tetejére ment, hogy ott a híres észak-amerikai utazónak, Bölöni Farkas Sándornak sírjánál, szüleiért imádkozzék. Itt találta az újév, amikor Szilveszter éjszakán huszonkilenc éven át kinyitotta az ablakot és úgy hallgatta a kolozsvári Szent Mihály templom harangjainak bűgását. A visszaemlékezések mindmegannyi fájdalmas feltépői voltak annak a vágynak, amely lelkét három évtizedes boldog életének színhelye felé húzta.

Munkásságát a nála megszokott szeretettel folytatta. A pusztaszeri ünnepen a felavatott emlékre az egyetem nevében koszorút helyezett, különböző kultúregyesületekben felolvasott, az egyetem ötvenéves fennállásának ünnepére a külföldi egyetemek számára megírta az egyetem történetét és az ünnepen a kormányzó jelenlétében a M. T. Akadémia s több tudományos társaság nevében beszélt. A Turáni társaságban előadást tartott, a Dugonics társaságban *Dugonics Andrásról* olvasott fel. Majd Petőfivel kezdett foglalkozni és annak a történeti felfogásáról a Történelmi Társulatban adott elő. Így érkezett el életének 70-ik évéhez, amikor a bölcsészeti karnak és tanítványainak ragaszkodása felköszöntésben, hírlapi megemlékezésben nyilvánult meg. (Magyarság, Szegedi Új Nemzedék, Csabai Körösvidék, Pásztortűz). A Magyarorságnak állandó munkatársa lett, ott közölt Feljegyzései nagy olvasottságnak örvendettek. Majd a Szent István Társaság részére megírta II. Rákóczi Ferenc rövid életrajzát, amely három kötetes műve kivonatának tekinthető. A Szociális Missió gyulai hangversenyén (1924. nov. 14—16.) a történelmi regényekről olvasott fel. A hely közelsége vágyat ébresztett szívében, felmászott az Almássy grófok Gyula várának bástyájára és sokáig elmerengve nézett Sarkad felé. Utolsó Istenveledet intett a helynek, ahol szülei, testvérei nyugosznak. Mintha érezte volna, hogy utoljára látja gyermekkorának és ifjúságának kedves tereit. A szünidőket Gödöllőn töltötte, ahol vejénél a kolozsvári ház árából vett családi házában lakott. A Király-utcában, nagy gyümölcsösben, kastélyszerűen épült a ház, első tekintetre meglátszik, hogy eredetileg festőművész számára készült. Tágas, világos szobák teszik barátságossá a lakást, a falakon vejének vadászfegyverei és vadászemlékei csüngtek. Amikor e sorok írója 1922. nyarán

a család körében időzhetett, belépésekor a nagy professzor éppen erdélyi irodalmi dolgokat jegyezgetett. Lehetetlen volt megilletődés nélkül szemlélni, hogy gondolatai akkor is Erdélyben jártak. Mert gyakran jártak. A Pásztortűz, Hírnök, Erdélyi Irodalmi Szemle, Ellenzék gyakran örvendeztették meg Erdély közönségét azzal, hogy Márkitól cikket közölhettek. Utolsó cikke is Erdélynek szólt, halála előtt pár nappal éppen az Erdélyi Irodalmi Szemlében jelentek meg Salamon Ferencről szóló feljegyzései.

Vége felé már nem e házban lakott, a nagy családi házat kisebb, de kedvesebb házzal cserélték fel. A professzor e házak kertjeiben szeretettel kertészgetett, a gödöllői erdőben elsétálgatott. Így ment ez az utolsó évig, amikor egészségi állapota megrendült. 1925. telén nagy beteg volt és akkor is azzal gyötörte magát, mi lesz tanítványaival, akik előadása elmaradása miatt félévüket elvesztik. Amikor husvét után anyyira összeszedte magát, hogy ki-ki sétálgathatott, felment az egyetemre, tartott pár előadást, hogy tanítványai tanulmányaiban ne történjék fennakadás. Az előadások bevégzése után megint Gödöllőre ment és mint az igazi tanár, a tanév végén, június 29-én, Péter és Pál apostolok napján, állott ki a sorból. Akkor este agyvérzést kapott, amely másfélnap alatt, 1925. július 1-én, a sírba vitte. Almában érte utól a halál. Amilyen zajtalan volt élete, olyan esendesen távozott el az élők sorából.

A budapesti Kerepesi-úti temetőben felállított ravatalát az egyházi, közéleti, politikai, tudományos élet nagyjai állották körül. Az állam halottját temették el nagy pompával. A M. T. Akadémia nevében dr. Lukinich Imre, a szegedi egyetem nevében dr. Erdélyi László, a Szent István Akadémia nevében dr. Pethő Sándor, tanítványai nevében Juhász Béla mondott búcsúztató beszédet. A Kolozsvárról elszakadt lakó-sok közül alig hiányozhatott valaki, a mostani lakó-sok közül hárman állottunk a ravatal mellett s a koszorú-erdő között fehér szalagon feltűnést keltő módon ott vala látható a kolozsvári Esterházy-utca üzenete is. Szerető leánya a nagy szülők sarkadi sírjáról és a kolozsvári házsongárdi temetőből hozott földet szórt a nagy halott sírjára, hogy közös hant alatt, kedves föld alatt nyugodva legyen pihenése esendes. A napila-

pok és folyóiratok bő szóval méltatták érdemeit és érdekes eseményeket újítottak fel életéből. Remélhető, hogy hagyatékanak átvizsgálásakor még ismeretlen írásai jönnek elő, mert utolsó éveiben behatóan foglalkozott a földrajz történelmének anyaggyűjtésével.

Jelleme. Jelentősége. | Kicsiny korában e kérdésre, mi szeretne lenni, Márki mindig ezzel felelt: „Nyáron kertész, télen pap.“ E kijelentését a család is felszínen tartotta, ő maga is mindig visszaemlékezett rá.

Amiről a kicsiny gyermek álmódott, az az életben valóra vált. Rajongó szeretettel vonzódott a természethez. Nem volt nagyobb öröme, mintha teendői befejezésekor kertészkedhetett. Lakását is kerttel vette körül s nyáron mindig valami kertés helyre húzódott. A kertben idősebb korában is fiatalhoz méltó buzgósággal dolgozott. Kirándulásokat tett. Sokat utazott, a földrajz tudománnyal irodalmilag is foglalkozott. Íróasztaláról sohasem hiányzott a virág. Főleg a mezei virágokat kedvelte. Az ős utolsó virágait is gyengéd gonddal szedte össze és ápolgatta, hogy életüket minél hosszabbra nyújtsa.

Másik gyermekkori kívánsága szószerint nem teljesült, de teljes mértékben valóra vált azoknak az erényeknek, kötelességeknek gyakorlásában, amelyeknek vonzó példáját plébánosában látta, aki hitoktatója, tanítója volt egy személyben. Mert Márki Sándor őszinte szívvel vallásos volt. A szülői ház jó példája, gyengéd lelkének hajlama holta napjáig Istenhez fűzték. Vallásos kedélyéből fakadtak azok az illatos rózsák, amelyek miatt annyira vonzó volt a vele való időzés. A jó fiú édesanyja halála után negyven évvel erősítette, hogy az iránta való szeretetnek lángja annál erősebben lobog benne, minél inkább közeledik a pillanat, amelyben őt Isten színe előtt ismét megláthatja. Családi érzésének tisztasága, melegsége közmondásszerűvé vált, s naplójában családjáról írott sorainak őszintesége csak megerősíti a közhitet, amely róla élt. Műveiből is bensejének e vallásos szelleme árad ki. A középkor volt legkedvesebb történelmi korszaka és bővizű forráshoz hasonlóan, leginkább ez idő tárgyalásakor buggyantak ki a melegségsugarak, amelyekből nemes érzéstől hevített lelke táplálkozott. Vallásos ünnepélyeken tartott felolvasásai mindenkit elragadtak. Egy felekezettől sem tagadta meg rész-

vételét, ha ez erkölcsi érzésének emelését az ő tekintélyétől várta. Hetven éves korában, Hamvazó szerdán, meghamvaztatta magát, gyermekkorra óta először. „Akkor közel ahoz az időhöz — mondotta — mikor porból lett, most közel ahoz, hogy porrá legyen.“ Az utolsó években rendszeren gyónt és áldozott. Gyóntatója s tanártársa, dr. Erdélyi László, az elhunyt lelki nagyságáról a ravatalnál tett tanubizonyságot.

Tanulmányait nagyobb részt szerzetes iskolákban végezte: a premontreieknél és piaristáknál. Mindkét rendhez szívesen ragaszkodott. Különösen a piaristákhoz állott közel, ahol középiskolai tanulmányait befejezte, az egyetemen az egyetemes történelmet a piarista Somhegyi Ferenc ékes előadásából tanulta, a budapesti, kolozsvári, temesvári, kecskeméti rendház vendége volt, többekkel e rendből baráti viszonyban állott, e rendből sok hálás tanítványt szerzett. Unokái is e rend iskoláiban tanultak. Irodalmi vagy baráti összeköttetést tartott fenn kiváló katolikus egyházi férfiakkal: Pór Antallal, Bunyitay Vincével, Ipolyi Arnolddal, Fraknoi Vilmossal, Szentkláray Jenővel és Karácsonyi Jánossal, akit Nagyváradon többször családostól fölkeresett és aki a kiköltözéskor őt minden jóval ellátta.

Továbbá, amint jó paphoz illenék, Márki Sándor kiváló nevelő és nagy tudós volt. Nagy nyelvtudása, olvasottsága, világlátottsága, kutató és korokat, századokat jól átfogó elméje, rendkívüli szorgalma, költői lendülete azok az erősségek, amelyekben műveinek megbízhatósága, tudományos értéke, keresettsége, olvasottsága nyugszik. Alkalmi beszédei, felolvasásai sajátosan emelkedettek, mély erkölcsi érzésükkel megragadó hatást keltnék. Az olvasót, hallgatót magukkal emelik, miként a felhők közé szálló sas is emelkedésével tekintetünket maga után vonja. Tudománya, egyénisége, a műveiből kiáradó jótékony szellem révén nemzetnevelő hatása kétségtelenül megállapítható.

Nem fogadta el reáliskolai igazgatói, majd tanárképző elnöki kinevezését, mert tanár akart maradni. Tanár, hogy ötlettől, szónoki hévtől, tudástól és érző szívtől vonzó előadásai állandó hatással termékenyítsenek, miként a napfénytől, esőtől megtermékenyül a kalászthozó rónaság. Középiskolában annak rendszeréhez alkalmazkodott, az egyetemen magas színvonalat tűzött maga elé, azért szabadulni igyekezett. a

a helyettesítésképpen rá bízott ókori történelmi, főleg a földrajzi katedrától, mert nem akarta azokat középiskolai színvonalra csökkenteni.

Kolozsvári egyetemi tanár korában órabeosztása is olyan volt, hogy arravalóságát az kemény próbára tette. Történelemtanító kollégái már agyonfárasztották a hallgatóságot, amikor tizenkét órakeresztés következett. De tárgyában való elmélyedése, lelkesültsége így is mindig megérdemelt érdeklődéshez juttatták. Nagy tudása, lekötelező modora miatt oly tekintélyhez jutott, hogy óráiról senkisé hiányzott, jóságával visszaélni mindenki szégyelt és szorgalmasan tanult. Így jutott Márki Sándor abba a helyzetbe, hogy vizsgálatok alkalmával elégtelen jegyet sohasem kellett adnia. A jó tanár közvetlensége főleg a történelmi szemináriumban nyilatkozott meg. Vallotta, hogy a tanárjelölt itt kerül bele a történetírás konyhájába. Az itt eltöltött időt az elméleti és gyakorlati tanárképzésnek szentelte. Ebben aztán semmi fáradságot sem kimélt. Akiben tehetséget látott, azt buzdította, munkájában támogatta. Mivel mindenkitől várt, azért az ő szemináriumában senki sem maradt tétlen. Akik szakdolgozatukat, doktori értekezésüket készítették, azokra különös gondja volt. Az ilyenek a szemináriumban munkájukból részleteket olvastak fel és ő mindent alaposan megtárgyalt velük. Kikerült hallgatóitól is tehetségükhöz mért irodalmi munkásságot várt. A tehetség kibontakozásának azonban az élet nem mindig kedvezett és nem egy tanítványát hozta zavarba a professzornak kérdő tekintete, amellyel összejövetelkor találkozott. Nem volt e tekintetben szemrehányás, mégis a szelid figyelmeztetés erejével hatott.

Történelmi felfogásában az idealizmus irányát képviselte. Gyermekkorra a Bach-korszakra esik. Nem csoda tehát — mondja — ha ők, az akkori gyermekek, idővel már öregek, a gyakorlati élettel is számolva, mindhalálig idealisták maradtak. Szüleik emlékét szentelték meg vele, akik helyzetük javulását várták. Amikor Cercesato római hírlapíró az iránt érdeklődött nála, hisz-e az idealizmus újjászületésében? — felkiáltott: „Hogyne hinnénk efélében, amikor nemzetünk végzete ez a hit.“

Kegyeltes érzéssel nyult a legendákhoz, mondákhoz,

ápolta a tekintély tiszteletet, a vallási és családi érzéseket, élvezett mindent, ami szép és nemes. Ilyen lelkülettel idealizmusából ki sem vetkőzhetett. A történetíró, — mondotta — ha rózsákból fonhatja, nem fonja tövisből nagyjaink koszorúját. A rózsának ő is nem töviseiben, hanem virágaiban gyönyörködik. Vagyis — mint másutt mondja — a történetírónak nem lehet beérnie a hivatalos okiratokkal, mert nem az a feladata, hogy a törvények rideg paragrafusai szerint járjon el, hanem úgy ítéljen, mint az esküdtszék, amely az érzelmeikkel is számol. A történelem se ördögöt, se angyalt ne ismerjen ott, ahol csupán emberről kell ítéletet mondania.

Ilyen felfogással készült Dósa életrajza, így lesz kegyeletes alakká előttünk Horváth Mihály, II. Rákóczi Ferenc és a többiek mind, akiknek életrajzát szerető kézzel írta. Helyesen jegyezte meg, hogy a nagy tömeg mindig könnyebben megérti az egyes emberek gyarlóságait, mint azokat az eszméket, amelyeknek szolgálatába szegődtek. A történelem betűi — mondotta — nem holt betűk: beszélnek és tanítanak. Minden nemzetet a maga világtörténelmi küldetésének felismerésére és betöltésére ösztönzik. Rávezetik arra, hogy az emberiséget szolgálni ugyanazon a helyen, annyit tesz, mint a hazát szeretni. A hazai történelemnek meg az a varázsa, hogy körülötte, a világ eseményeinek magaslataival észre szabad vennie a sziklák tövében a kagylókat. Ne bántsuk tehát a legendákat, amelyek ápolják a nemzeti érzést és nagy alkotásokra ösztönzik az írókat s a művészeket. Ez igénytelen írók, művészek, tudósok, ha nem is hódítanak országot, egész világot teremtenek önmaguknak népük örökségéül. A tudós egymaga szembeszáll hétannyival, az egész emberiséggel, hogy hirdesse azt, amit igaznak vél. Szerepe fontos, mert, ha könyvvel — miként a katona a harcban fegyverrel — nem védi az igazságot, megáll minden haladás. E haladás érdekében az ifjúság ne tartsa szerencsétlenségnek, ha hideg szobában lehetével kell felmelegítenie körmeit, mert különben lehet belőle gazdag ember, de sohsem lesz hazájának hasznos polgára. Munkájának legfőbb jutalma a tiszta öntudat legyen. Így virul majd az irodalom, művészet, tudomány, jut előbbre az emberiség, amelynek üdve lelkének hó vágya. Az ember-szeretet, amely lelkét elöntötte, az az alapérvény, amelyen át a világot tekintette. Ez ember-szeretettel lett nagy íróvá, esz-

ményekért lelkesülő tudóssá, aki előtt minden szent, amit Isten és a nemesen gondolkozó emberiség annak nyilatkoztatott.

Tudós létére a társadalmi életből is kivette a maga részét. Kolozsvárott délutánoként ugyanazon órában a New-York, majd az Európa-kávéházban ült, ahol a tudomány és közélet jelesei vették körül. Itt olvasta el a lapokat. Névnapi, a Sándor-napok, híresek voltak nem pazarlásaikról, hanem a neves emberek összetalálkozásáról. Ő maga ott volt mindenütt, ahol művészetről, irodalomról, tudományról volt szó. Felolvasásokról, előadásokról el nem maradhatott. A városi közgyűlési teremben nagy ünnepségeken rendszeren ő beszélt. A középiskolai tanári kör üléseit, mint elnök, mindig formás bevezetővel nyitotta meg. A vele való együttlét mindig élvezet volt, mert humorával, sok jó mondásával, nagy emberekről mondott anekdotáival, nyájasságával mindenkit lekötött. A tudományos világ embereivel nem csak élénk összeköttetést tartott fenn, hanem sokkal benső barátságban is állott.

Igy ismertük mi Márki Sándort és ilyenek: gondosan csiszolt és ragyogó drágakőnek hagyjuk hátra az utókornak.
(Kolozsvár) *Dr. Biró Vencel.*

Kampóskeresztes edények egy változata.

Szegedtől DDK-re, 10 km. távolságban fekszik Ószentiván község, a kettészelt Torontálmegye jelenlegi határához 3 km.-re. Környékének legnagyobb részét még a XVIII. században is víz borította s a művelhető rész a régi térképek tanúsága szerint is szigeten feküdt, amelyet majdnem minden oldalról a Tisza és Maros vadvizeiből összegyűjtött víz övezett. Lakósa ma is „Sziget“-nek hívják a községet. Az egykori vizállás helyeken ma mindenütt szántóföldek vannak, de az egykori sziget ma is erősen kiemelkedik a laposabb környékből. De még a régi sziget felszíne is nagy magasság különbségeket mutat. A község ÉNy-i oldalán egymás mellett két hosszú halom sorakozik; valamikor ér választotta el őket egymástól. Az elsőn szélmalom van, aljában pedig, közvetlen vasúti sín mellett a lakosság homokos gödre, ahonnan 25 év alatt mintegy 6000 négyzetméter területről hordták el a földet. A földhordás alkalmával gödröket, tűzhelyeket, kagyló halmokat és cserépedényeket találtak, amelyeknek legnagyobb része természetesen veszendőbe ment. A véletlen folytán megmaradt keramikus anyag a kő- és bronzkor között oszlik meg. A második halom K és Ny-i végein őskori temetőt tártunk fel, zsugorított csontvázakkal. A harmadik, eddig még feltáratlan temető a község D-i oldalán van.

Az elmúlt nyár folyamán az előbb említett temetőkön kívül a malom melletti halomban is ásattunk. Az ásatás alkalmával negyven lakógödrt bontottunk fel, amelyekből számtalan edény és szerszám töredék került elő s úgy az újabb kőkorszak, mint a bronzkor képviselve volt benne.

Nem szándékom e sorokban az egész telep anyagát behatóan ismertetni, csupán két edényt és két töredéket akarok bemutatni, amelyek a telep különböző helyeiről kerültek elő.

6 m. széles és 40 m. hosszú feltárásunk ÉNy-i sarkában két különböző korú gödör körvonalait bontotta ki az ásó. Az egyik 160 cm. mélységű volt s belőle római kori barbár keramikai anyag került elő. A gödör fenekét elérve EK-i oldalán bolygatott földet találtunk. Tovább folytatva a munkát 175 cm. mélységben egy eléggé korhadtt emberi csont-

vázra akadtunk, minden melléklet, nélkül. A csontváz erősen zsugorítva baloldalán feküdt. Feje E, lába D, area K felé fordult. Alsó és felső lábszárai teljesen párhuzamosak voltak egymással. Ezt a helyzetet csak kötözéssel lehetett elérni.

A csontváz alatt a puha föld tovább folytatódott, jöllehet a sir két végén már természetes sárga föld volt. 10 cm-re a váz alatt edény töredékek feküdtek, köztük — közvetlen a medence alatt — egy széjjel repedezett, de egészset mutató tál. Kibontásakor a fenékén — a belső oldalon — egy hozzá-tapasztott domborúmvíví kampós keresztet találtunk, amelynek végei felfelé állottak. (Lásd az ábrát.)

Az edénynek csak az alsó része van meg — és nem tál, mint első lát-szatra mutatkozott, hanem egy nagyobb méretű edény alsó része, amelyen 18 cm. magasságban szabályosan körbefutó ki-emelkedő díszítés van, szabályosan ismétlődő köralakú benyomásokkal. Az edény anyaga durván iszapolt szemeses anyagból készült. Jól égetett. Külső része vörösszínű, belső része legnagyobb részben fekete, itt-ott tarka foltok lát-

szanak benne. Átmérője a díszítésnél 48,5, fenéke 7,0, falvastagsága 1,3 cm. A fenék belsejében lévő egyenlő-szárú kereszt egy-egy szára 3,1 cm. A felfelé álló kampók háromszögalakú gúla alakúak és 1,65 cm. magasak. A kereszt szárai felfelé élesednek. A gúla végében vékony lyuk van.

Az edény alatt újabb földréteg következett edénycserepekkal vegyesen. A teljes kibontás után 150 cm. átmérőjű 220 cm. mélységű verem lakás tűnt elibénk. A cserepek közt azonban a kampós kereszt edényhez tartozó darabokat nem találtunk.

E gödörtől DK-re 13 méterre talált gödörben (közben több is volt) több nagyméretű cserepdarabot találtunk, köztük olyat is, amely fenéktöredéknek látszott s belőle az előbb leírt kampós kereszt kampójára emlékeztető háromszögalakú gúla állott ki. A cserepekből sikerült az edényt tökéletesen rekonstruálni. Alakja és felépítése teljesen elüt a használati edények alakjától. (Lásd az ábrát.)

A széttört darabokból az edény szerkezete igen jól megállapítható volt. Nem egyszerre készítették korongon, hanem valósággal darabokból építették. Az egész edény, a füleket nem számítva, öt darabból készült. A legalsó rész 14.5 cm. magas, felül kereken végződő darab, a második 6, a harmadik szintén 6, a negyedik 7 cm; végeik hegyesek. Ezeket a részeket gondosan egymásra rakták, de előbb úgy látszik ki is égettek. Ennek a belső váznak egészen fekete a színe. Az egymásra rakott részeket kívül-belül durvább, szemcsésebb anyaggal összetapasztották s felül a külön elkészített befejező részt rátapasztva ráépítették. A fenékrész elkészítése után a külön elkészített domborművű, felfelé álló végű kamposkeresztet beletapasztották.

A feketére égetett belső rész 6.5 mm.vastag. A belső tapasztás szintén 6.5, a külső 3 mm. Az egész falvastagság 16 mm.

Az edény anyaga a külön készült részek szerint különböző. Az alsó rész durvább anyagból készült, a felső azonban finom iszapolású és fényesre van simítva. Égetése egyformán jó. Színe kívül-belül egyaránt vörös. Sem külső oldalán, sem belsejében a használatnak nyoma sincs.

Pereme kihajló. Szájától lefelé 19 cm.-re kiemelkedő díszítés fut körül, amelyen köralakú benyomások sorakoznak. A díszítés vonalában foglalnak helyet a bemélyedő közepű szalagfül tövek. A fülek az edényre úgy vannak ráillesztve, hogy az összeillesztés helyén a falat kilyukasztották s a lyukon átszorított agyagot belülről lesimították. A fülek bemélyedésének folytatásában mindenütt egy-egy lyuk foglal helyet; a lyuk elhelyezkedése csak az egyik fűlnél csuszott egy kissé félre. A fülek elhelyezése nem egészen szimmetrikus. Az egymástól való távolság 25, 28, 25.5 és 27 cm. A fülek szélessége 3 cm. A felsőrészt a körülfutó díszítés élesen választja el a díszítés nélküli középső résztől. A fenéktől felfelé 18 cm. magasságban az előbbihez hasonló díszítés fut körül, de a kiemelkedő rész utólag lett az oldalhoz tapasztva. A díszítés alatti rész sincs díszítve. A fenék az edény méreteihez képest igen kicsiny és gyengén profilált. A belsejében

levő kampós keresztnek csak két ága van meg, mert a fenék egy része nem került elő. Méretei az első edényben lévő kereszténél nagyobbak. A száruk végén itt is lyuk van.

Magassága 56.5, szája 19.5, nyaka 12, öblösödése 58, fenéke 10 cm.

Az egyik töredék a két említett gödör közt lévő 2 m. mélységű gödör cserepei közül került elő. Anyaga a fentebb leírt edény alsó részének anyagával egyező. A kampós keresztnek csak két szára van meg, de az is töredékes. Belső részén épen úgy, mint az első edénynél, az égés nyomai igen jól kivethetők. A külső része azonban az eredeti vörös színt megőrizte.

A másik töredék szorványos leletből került elő. Az ásatás befejezése után egyik három méteres gödör fenekén találtak egy, az előbb leírt edény méreteivel és finomságával teljesen egyező nyak, illetőleg szájrész töredéket. E töredéknek külső oldala és kihajló szájrészének belső része az eredeti vörös színt megőrizte, de az a rész, amely a már függőlegesen haladó nyak alatt következik, feketére égett.

Az edénynek belső díszítésére szolgáló domború ábrázolásokkal magyar példák is találkozunk. Előfordultak Tibold-Darócon, ahol két nagyobb méretű edény fenekén háromszögben elhelyezkedett durva csucsként állottak ki.¹ Ehhez hasonló fordult elő Gombán² és Sajószentpéteren.³ A Tiszafüred melletti Ásotthalomban edények belső oldalán is találtak.⁴ Előfordult a vatyai urnatemetőben is.⁵ A nyiregyházi muzeumban is van két durva töredék, amelyeknek fenekén tompa végű fogak állanak ki. Az egyiket Nyirtason, a másikat Lorántházán találták. Ezek a díszítések azonban nem kereszt formájúak. Az a feltevés, hogy ezek fűtőedények voltak s oldalaikon kiálló nyulványokra huzták volna rá a sütésre szánt tézstafélét, nem valószínű, mert ha ezt a célt szolgálta volna, nem tették volna az edény fenekére is. Inkább valami misztikus célt szolgálhatott s csak lassankint fejlődhetett addig a fokig, amelyen az óbesenyői⁶ és gerjени⁷ példákön láthatjuk. Az első esetben az edényfenék külső részén, homorú, belső részén pedig domború keresztformát látunk, ez utóbbinál pedig két olyan részt, ahol a belső oldalon domború kereszt foglal helyet, a száruk közti mezőben kiemelkedő nyulványokkal. Mivel azonban ezek is csak töredékek, nem tudhatjuk, hogy a kereszték végén nem volt-e

¹ Arch. Ért. 27. 247. l.

² Arch. Közl. II. VIII. tábla 60.

³ Arch. Ért. 27. 247. l.

⁴ Arch. Ért. 25. 184. l.

⁵ Arch. Ért. 29. 129. l.

⁶ Arch. Ért. 31. 150. l.

⁷ Arch. Ért. 11. 304. l.

meg az a kampó, amelyet az ószentiváni edényeknél megtaláltunk. A legtisztább analógiát azonban az izsáki urnatemető anyagában látjuk, ahol egy felső részén négy lyukkal ellátott, törött nyakú urna fenekén, bár elnyúltabb formában, a felfelé álló kampók is megvannak.⁸ Az edény alakjához hasonlók a már hivatkozott vatyai temetőben is előfordulnak.

A bemélyített kereszt edény fenekéken vagy tálakon hazai leltünkben gyakrabban előfordul. Elég e tekintetben a tordosi általánosan ismert leletekre hivatkozni, amelyeknek ép e téren való fontosságát legutóbb Lechler is elismerte.⁹ De előfordulnak a még publikálatlan csókai telep anyagában is, amelyeknek kőkori származása kétségtelen s így Lechler azon állítása, hogy Magyarországon a kőkorbán nem ismerünk kampóskeresztet,¹⁰ megdől.

A külföldi leletek is nagy számmal rendelkeznek bemélyített kereszttekkel díszített edényekkel, de domborművű keresztalak tudtommal csak a ramelsloki (Kreis Winsen a. d. Luhe) urna temetőben fordult elő s ott is az edény külső oldalán foglal helyet.¹¹

Kiálló belső fogakat két helyről ismerek. Az egyik a Langenlois környéki bronzkori leletekben fordult elő, ahol egy fenék töredéken egy közepén álló magasabb nyulvány köré, még 6 (eredetileg talán több) szabályos távolságra elhelyezett kisebb nyulvány sorakozik.¹² A másikat Blume ismerteti a Trakische Keramik in der provinž Posen c. cikkében.¹³ E csészének közepén két lyukas csücsök van elhelyezve. Az előbbi szintén sütési célokra szolgálnak tartják, a másik rendeltetésével nincsenek tisztában. Hogy ezeknek az edényeknek semmiféle praktikus célja nem lehetett az erősen valószínűnek látszik. Az ószentiváni edény teljesen összeállított példája ezt a feltevést erősíti meg. A teljesen szokatlan forma, az aránytalanul kisméretű fenék, az oldalon levő lyukak s a tört darabokon látszó égett foltok következtetést engednek arra is, hogyan használták. Azok a darabok, amelyekből az egész edényt sikerült összeállítani a használatnak semmi nyomát nem mutatják, de a temetkezés alatt talált fél és a különböző helyen talált két kisebb töredék belső része azt mutatja, hogy benne valamit égettek, amelynek lángja és füstje az edények minden részét bevonta, ahol azzal érintkezett. Természetes, hogy a függő-

⁸ Kecskeméti múzeum 155. 1911. I. sz.

⁹ Jörg Lechler: Von Hakenkreuz. 11. l.

¹⁰ I. m. 24. l.

¹¹ Mannus VII. 176. l.

¹² Wiener Prähist. Zeitschrift VII—VIII. 69—70 l., még több lelőhelyet is felsorolt.

¹³ Mannus IV. 81. l.

leges nyak és a kifeléhajló száj érintetlen maradt. A bent égő vagy kojtorgó tüzet a négy lyuk közt mozgó levegő éleszthette.

A kampós keresztnek felfelé álló végei a plasztika kezdetleges fokán álló művésznél könnyen érthetőek. A kiemelkedéssel akarta kifejezni a visszahajló kampókat, amelyeket visszahajtva nem tudott volna az edény szűk fenekén elhelyezni.

Hogy a kampós kereszt isteni szimbolum volt és hogy eredete a neolithikumba visszanyúlik, közismert dolog, amelyben a vele foglalkozó Sophus Müllertől—Georg Wilkeig egyet értenek. Hogy azután mindig a napnak, vagy eredetileg a holdnak volt a szimboluma, mint azt Lechlerrel szemben Wilke állítja,¹⁴ arról sokat lehetne vitatkozni. Az azonban, hogy a primitív ember lelkét a folyamaton változó hold világ és a velejáró éjszakai csend hamarabb vitte épen sejtelmessége révén az istenként imádás gondolatára, valószínűnek látszik. Az edény tehát eredetileg bizonyosan kultusztárgy volt, amelyet későbbben az égetett temetkezések idején az égetett csontok temetésére is felhasználtak.

(Szeged)

Dr. Banner János.

¹⁴ Mannus 15. 133. l.

Zöld Péter egyénisége.

„Iustum et tenacem
propositi virum ...“

„Erdély XVIII. századi történelmében három nevezetesebb, korszakos esemény magaslik ki: a Rákóczi-forradalom, a székely határőrség szervezése s a Hóra és Kloska lázadás.“

Ezek közül a középső nemcsak azért érdemli meg a legteljesebb számontartást és a legrészletesebb kutatást, mivel az erdélyi székely-magyar nép történetének legtragikusabb eseményében, a madéfalvi vérfürdőben, öldöklésben csücsösödik ki, hanem azért is, mivel a vele kapcsolatban nagymértékű moldvai kivándorlás a moldvai csángó-magyarság sorsára is nagy hatással volt.

A székelység jogi és társadalmi viszonyait alkotmányellenesen és erőszakosan felforgató² határőrvidéki katonaság szervezésének ilyen értelemben vett első, erdélyi felét részletesen ismerjük.³ A második, a moldvai magyarság felé fojtató rész, még nem áll ilyen tisztán a szemünk előtt.

Mindkét résznek egyik főmozgatója, a moldvai kapcsolatos eseményeknek meg épenséggel spiritus rectora, *Zöld Péter* esiki székely pap volt († 1795). Zöld a moldvai magyarság történetében szerepet vivő magyar vezetők között a legérdekesebb egyéniségek egyike.

Mert érdekes, vonzó, magyar egyéniségek bőven vannak a moldvai magyarság multjában. Csakhogy — sajnos — a legtöbb közülük nagyon kevés oldaláról ismeretes, a legtöbbnek arcából csak pár vonást láthatunk a rájuk nehezdedő adathiány pora és köde miatt. És nemcsak a rég letűnt századok (moldvai) magyar szereplőivel vagyunk így, hanem a hozzánk időben közelebb állók életével is. Mert nemesak a XV.

¹ *Dr. Szádeczky Lajos*: Halmágyi István naplói és iratai, Bpest 1906. XXI.

² *Idem*: A székely határőrség szervezése 1762—4-ben, Bpest 1908. 10. l.

³ *Gr. Teleki Domokos*: A székely határőrség története, Bpest 1877; *Balló István*: A madéfalvi veszedelem, Csikszereada 1906. de főleg *Dr. Szádeczky L.*-nak az előző jegyzetben idézett nagy, (880 levél terjedelmű), okiratárral kapcsolatos művéből.

századbeli *Tamás* és *Bálint*, vagy *Némethi György* életéből tudunk igen-igen keveset, hanem a száz évvel ezelőtt élt *Dénes Imre*⁴ nemes alakját sem látjuk tisztán magunk előtt, még körvonalaiiban sem. A szegedi származású, jeles szónoki községű *Thabuk Mihályt*, aki 1560—70 tájt végleg kiirtotta a huszitizmust a moldvai magyarság közül, csaknem olyan kevésbé ismerjük, mint egy emberöltővel utána a sírfeliratában magasztalt *Kecskeméti Ambrust*. Ez utóbbinak a kortársát, *Csikmadéfalvi Szentandrás Istvánt* (1571—1630) és *Váradai Jánost*, vagy a következő emberöltő *Sámbár Mátyását*, *Taploczai Görög Istvánját*, vagy az 1743-ban rövid ideig szereplő jeles jezsuitákat s utánuk a csángó népdalokat gyűjtögető *Viola József* orvost, a lelkes *Petrás Ince Jánost* és *Gegő Eleket* azért látjuk tisztábban, mivel másfelé is megfordultak s így másfelől is vannak tudósításaink sorsukról és életükről. De már Sámbár rend- és munkatársáról *Beke Pálról*, vagy a csöbörösökiek közé (II. Rákóczi Ferenc-től) küldött *Lippai Istvánról*, vagy a száz évvel utána buzgalkodó *Bocskor Istvánról*, az eddig közölt források alapján nem sokkal tudunk többet, mint arról a *Petrás Mihály* forrófalvi kántorról, aki 1671-ben az első magyar nyelvű naplót írni kezdte.⁵

Életének egy részével, az első felével, Zöld Péter is az ismeretlenség, az adathiány homályában áll. Születési helyét ugyan ismerjük, de nem az évét is, mert csak azt tudjuk róla, hogy ő is Mádéfalván született, mint a fentebb emlegetett Szentandrás (másképen: Csiki) István. Így tehát a moldvai magyarság felé elkötelező nemes hagyományokat a szülőföld levegőjével szívhatta be. Ismerjük édes apja, Zöld János nevét is, akit 1764-ben „provectae aetatis“ (hajlott, öreg korú) embernek nevez az egyik hivatalos feljegyzés.⁶ Zöld Péternek

⁴ Rá s általában a moldvai magyarságra vonatkozólag l. e sorok írójának tanulmányát az Erdélyi Irodalmi Szemle 1926. évi 2. számában. (Dénesről a 148 old. s az ott található 54. jegyzet szól). A moldvai magyar kérdésnek a 130—131 oldalon felsorolt irodalmához pótlólag említem meg itt *Tatrosi János* áttekintő cikkét (térképpel) a Katholikus Szemle 1921. évfolyamából.

⁵ l. *Dr. Bitay Árpád*: Zöld Péter a csöbörösöki magyaroknál, Erdélyi I. Sz. 1924., 266. old. Az említett Berkus-féle leírásnál ez kétségkívül régebbi, amint az a Berkus-emlegette események és kormeghatározások chronológiájából is kitűnik. Így tehát nem a Berkus, hanem a Petrás-féle feljegyzés „az első, melyet valaha egy benszülött moldovai saját fajáról tett.“ A Berkus-félét legfeljebb az első teljesen ránk maradtnak nevezhetjük, mivel a Petrás-félét csak a Zöld Péter említéséből és átvételéből ismerjük. Ezenkívül azt sem látjuk biztosnak, hogy Berkus János magyar lett volna. A neve lengyeles hangzása mellett több jel arra mutat, hogy lengyel lehetett.

⁶ Különben l. rá vonatkozólag: *Dr. Szádeczky Lajos*: A székely határország., 220, 227, 228, 236, 629, 630.

volt egy ugyancsak *János* nevű öccse, aki mint széki biztos szerepelt a nagy székely népmozgalom idején s mint a periratok is hangsúlyozzák, nagyon szerette a bátyját,⁷ s mindenben vele tartott a népmozgalom irányításánál. Öccsén kívül egy *Mátyás* nevű közkatonára sorban lévő unokaöccsét ismerjük még Zöld Péternek, aki szintén vele tartott.⁸

1763-ban, amikor Zöld Péter először feltűnik, már csikszentléleki plebános. Hány éves volt ekkor? Hol végezte iskoláit? Milyen volt a külseje? Mind olyan kérdések, amelyekre az eddigi források alapján felelni nem tudunk. Legfeljebb csak hozzávetőleges feltevéseket sorolhatunk itt fel. Valószínűleg a közeli Csiksomlyón tanult a ferenceseknél, akiknek iskoláit a fentebb emlegetett Váradai János 1626-ban újjászervezte volt. Theologiai tanulmányait Gyulafehérvárt végezhetette, ahol Sztojka püspök épen 1750 tájt veti meg a papnevelő intézet alapjait.⁹ Képzettségére némileg következtethetünk abból, hogy könnyen és választékosan írt latinul. Szervezete erős, kitartó, a fáradalmakat könnyen bíró volt. Hiszen különben nem győzte volna a bujdosás, az erdőben tartózkodás és alvás fáradalmait. Már pedig 1764. ápr. 27-én erdőben, alvás közben fogták el.¹⁰ Szellemi és testi ügyessége egyaránt kiváló volt, különben nem lehetett volna annyira népszerű és szeretett vezére népének; nem tárgyalhatott volna Szebenben a kormányzók legmagasabb rangú tisztviselőivel (1763), grófokkal és grófnőkkel.¹¹ Nem szökhetett volna meg négyszer gyors egymásutánban üldözői, elfogói és börtöntartói kezéből.¹² Pedig 1764. husvét napján (ápr. 22-én) hét katona fogta el, de ő bundáját levetve (s nem sajnálva a bélésebe varrt 74 aranyat) ki tudott menekülni a kezük közül.¹³ Gyakorlati ügyessége, rátermettsége mellett szól az a körülmény is, hogy mikor 1767. májusában a jászvásári miszsió-főnök kérésére a csöbörösöki magyarokat egy öreg olasz pappal, a Huszvásártól (Huși) lelkészkedő Ferencceel, felkereste, a Huszvásártól Csöbörösökig tartó négy napos út alatt csaknem végig ő hajtotta a karucá-nak nevezett kocsijukat, amely elé egy kis „tatár ló volt fogva.”¹⁴

⁷ Ifjabb Zöld Jánosról u. o. 159, 160, 175, 220, 227, 234, 236, 244, 499, 559, 622, 627, 629, 630, 642, 643, 709, 710.

⁸ Zöld Mátyásról u. o. 220, 227, 239, 622, 630.

⁹ *Beke Antal*: Az erdélyi egyházmegyei papnevelde történeti vázlat. Károly-Fehérvár 1870.

¹⁰ *Szádeczky*: i. m. 219.

¹¹ U. o. 221 és kk.

¹² U. o. 219–220, 239; *Losteriner*: Chronologia 644 kk.

¹³ *Szádeczky*: i. m. 219.

¹⁴ Zöld Péter latin jelentése (Delne 1781. jan. 11-ről) Batthyány Ignác püspökhöz (1781/19 püspöki szám alatt iktatva): „... aurigen fere ubique ego iunior agens ... post quadriani iter pervenimus...”

Az 5. jegyzetben már említett tudósítás és jelentés vonatkozó részait (az Ungrisches Magazin 1783-iki folyamából, s e „Veszely—

Mint pap hivatását nemcsak kellően, hanem elsőranguan és mintaszerűen töltötte be. Ebben a tekintetben a periratok sem vádolják semmivel, már pedig elképzelhetetlen, hogy politikai ellenségei (mert csak azok lehettek a vádlók, amint azt az események ismerete bizonyítja) kiaknázatlanul hagyták volna, bármilyen kicsi fogyatkozását is. Csöbörösöki magatartása egyenesen az első századok papjait juttatja eszünkbe.¹⁵ Egyedüli nagy bűne az volt, hogy nagyon szerette népet, hogy irtózott az anarchiától, hogy férfias és következetes magatartásával keresztül húzta Buccowék¹⁶ azon lehetetlen számítását, hogy a székely nép anyagi károsodásával, kiszípolozásával ólesó érdemeket szerezhessenek a trón előtt. A kormányzékeni és más vezető emberekkel való gyakori érintkezése közben u. i. megtudta, hogy a királyné nem akarja katonai szervezet alá kényszeríteni az egész székely népet, hanem csak önkéntes jelentkezés alapján szándékszik felállítani a különben több szempontból hasznos¹⁷ határőrvidéki katonaságot. Az általános kényszerítés azt jelentette a gyakorlati életben, hogy a székely ezután nemcsak adót fizet, hanem

Imets—Kovács utazása...“ Marosvásárhely 1870 c. müből (62—63 old.). Kelemen Lajos kedves barátom, az Erdélyi Múzeum levéltárosa, volt szíves nekem lemásolni, mivel itt nem állottak rendelkezésemre. Ugyancsak neki köszönhetem, hogy az Erdélyi Múzeum Egyesület levéltárában szíves volt megállapítani, hogy ott a feldolgozott anyagban s a Mikó, Kornis, Teleki, Wesselényi levéltárakban, meg a P. Horváth Ferenc-féle kéziratok krónikában nincs Zöld Péterre vonatkozó adat. Dr. Jénaki Ferenc csíkszeredai főgimn. igazgató kedves barátom meg azt volt szíves velem levélileg közölni, hogy némi feljegyzéseket Zöldről s csíkszentgyörgyi plebánia őrsi. Ezeket idáig még nem sikerült megszereznem. Új adatokat tartalmazhat Zöld életére vonatkozólag a gyulafehérvári püspöki levéltár, hisz' Zöld két ízben volt ott vizsgálati, illetőleg büntető (papi) fogágban, ott hallgatta ki s ítélte el a papi bíróság. (1765. III. 8. Szádeczky i. m. 238), amelynek ítélete ellen hasztalan fellebezett a kalocsai érsekhez.

Különben ebből a szempontból számításba lehetne még venni a Zöld család ma élő tagjait is. Ezek Zöld Péter öcesének, Jánosnak a leszármazottjai: három fiútestvér (az egyik a marosvásárhelyi városi, illetőleg állami kereskedelmi iskola tanára, akitől ezeket a családi adatokat hallottam; a másik pénzügyi tisztviselő Tordán; a harmadik Szatmár megyében él) s egy leánytestvérük, aki a marostordai Szabédon tanítónő. Nála lakik idős édesapjuk is, aki állítólag érdekes családi adatokat, hagyományos híreket tud Zöld Péterről, a Zöld család eredetéről, rokoni összeköttetéseiről stb.

Retkegy György, Halmágyi István és Orbán Balázs Zöld Péterre vonatkozó adatai a Szárdeczkynél feldolgozottak mellett nem mondanak újat.

¹⁵ I. az előbbi jegyzetben megjelölt helyen.

¹⁶ Buccow jellemére nézve l. *Szádeczky*: i. m. 37—8, 43, 48, 67; a szervezés alattomos, család és véres módjára pedig u. o. 30 és possim.

¹⁷ U. o. 10.

állandóan katonáskodik is. A vérrel, vitézi érdemekkel szerzett kiváltságok, a multba gyökerező jogi és társadalmi viszonyok alkotmányellenes és erőszakos felforgatását célozta ez. Ő tehát, mivel jól és hiteles helyről, a legfőbb hivatalok viselőitől, tudta a valót s Buccowék erkölestelen céljait, hadi és fenntartás nélkül népe, vére védelmére állott. Önzetlenül, üldözésekkel, szenvedésekkel mitsem törődve. Önzetlenül, mivel nem hogy anyagi hasznot nem húzott magatartásából, hanem épen ellenkezőleg. Hisz' házát is kirabolta a császári tisztektől nekivadított tömeg, bundáját a bélésébe varrt 74 arannyal elvesztette; ugyszintén 150 forintra becsült misemondó ruháit és könyveit is.¹⁸ Ezenkívül folytonos nélkülözések és sanyarúságok közt hányódva, bujdosva, négy-szeri elfogatás és megszökés izgalmi és életveszélyei közt sem adta fel népe és igaza védelmét s mikor odahaza már nem segíthetett rajta. Moldvában és a távoli Beszarábiában lelkesedett, tevékenykedett jó három éven¹⁹ át a magyarság lelki és testi ápolása, nevelése és gyámolítása terén. Nem hajlott meg a hatalmat kezelők igazságtalan s az ő népe lelketlen kizsákmányolása árán emelkedni, unalkodói kegyekben sütkérezni és gyarapodni óhajtó számítási és parancsoló szavai előtt, hanem rendületlenül kitartott az igazság és népe igaza, jogos és életbe vágó érdekei mellett. Nem a végrehajtó hatalommal tartó Imre Sámuel, Sikó József és Simon Endre stb. paptársai mellé állott, hanem Beke István delnei, Szász József csíksomlyói, Némethi József szentmihályi és Bodor István tusnádi paptársai mellé, helyesebben az élükre.²⁰ Mert ezeknél is többet és határozottabban tett. Mikor a nyers erő legyűrte, mikor fogságra vetették, még akkor sem tört meg, mint a vele egyirányban legtovább haladó Beke István delnei plebános,²¹ hanem a fogságból negyedszer is kimenekülve, a moldvai magyarság elárvult lelkének a gondozásába fektette bele lelkes székely és papi munkabírását.

Igy aztán természetesen nem csoda, hogy hívei szeretettel és rajongtak érte. Mi sem bizonyítja ezt nyomatékosabban, mint az a megható jelenet, hogy amikor a bécsi udvar s az erdélyi kormányzék az egyre nagyobb arányú kivándorlás megszüntetése és az elbujdosottak hazatelepítése végett velük tárgyalásokat kezdett, ők legelőször is szeretett és önzetlen lelki pásztoraikra gondoltak s visszatérésük legelső feltételeként azt kötötték ki, hogy kapja vissza az „ecclesiáját.”²²

¹⁸ *Szádeczky*: i. m. 219—220.

¹⁹ Az Erdélyi Irodalmi Szemle 1924. évi 264. és 1926. évi 145. oldalán 3 helyett tévesen 5 áll.

²⁰ Rájuk és magatartásukra nézve l. *Szádeczky*: i. m. 148, 187, 191, 207, 233, 235.

²¹ U. o. 238—9.

²² U. o. 244. Az egyre aggasztóbb arányú kivándorlásra l. u. o. 40, 45, 46, 47, 56, 60, 63, 65, 74—5, 85, 163, 206, 239, 242, 827—832, 835.

Szép világot vet Zöld egyéniségére az a körülmény is, hogy hazajövele után, a kényelmes plebániákban sem szűnt meg tevékenykedni a moldvai magyarság rendszeres lelki gondozása érdekében.²³

*

Halmágyi István a naplójában tévesen itéli meg Zöld Pétert.²⁴ Egyszerűen vádaskodásnak, lehetetlenségnek minősíti Zöldnek azt a vallomását, hogy előkelő kormányférfiaktól tudta, hallotta, hogy a királyné nem akarja katonai szervezet alá eröltetni az egész székelységet s abból, hogy ez a vallomás kényelmetlen és kínos volt sokakra nézve, azt következteti, hogy nem is felel meg a valónak. Itt azonban nem szabad felednünk, hogy csakis a valónak ilyen magas és hitelse helyekről jövő biztos feltárása adhatta meg Zöld Péternek szilárd és kitartó állásfoglalásához a kellő erkölcsi alapot. Továbbá, hogy Halmágyi, mint maga is tekintélyes kormányiszéki hivatalnok, voltaképpen előjáróit igyekszik ezzel menteni.

Az Erdélyi Irodalmi Szemle 1927. évi 1. számában dr. Boros Fortunát O. F. M., a moldvai magyarság egyik legkiválóbb ismerője, Zöld csöbörösöki adatait találja túlzottnak (65. old., 9. j.), mivel Berkus János a XVII. sz. végén csak körülbelül 200 katolikust említ Csöbörösökön, ahol Zöld az Ungrisches Magazin 1783-iki adatai szerint 1767-ben 7139 gyóntatást és 2512 keresztelést végzett. Szerintünk, a következők tekintethe vételével, Zöldnek itt is helytállók az adatai:

a) Berkus maga mondja, hogy ő nem is volt Csöbörösökön, csak hallomásból írta, hogy ott kb. 200 katolikus van. Így tehát a Csöbörösökön kétségkívül megfordult Zöldnek az adata már ebből a szempontból is több hitelt érdemel.

b) Zöld adatait nemcsak Csöbörösökre, hanem még három más falura együtt kell érteni: „ad populum copiosissimum ex oppido ac tribus ... pagis confluentem“ (Batthyány püspökhöz írt latin jelentése 1781. jan. 11-ről a „Veszely-Imets-Kovács utazása“ c. könyv 62. old.).

c) A kérdéses számú keresztelést és gyóntatást pedig nem egyedül végezte, hanem az öreg Ferenc nevű olasz paterrel. Ez kétségkívül kitűnik úgy az Ungrisches Magazin német, mint az imént idézett jelentés latin szövegéből. A fel-

837—8, 840—41, 844—5, 847—9, 851—2, 854, 856; Halmágyi naplója szerint —Szádeczky L.-féle kiadás, Budapest 1906, 127 — nemcsak a Moldvával határos Csíkban hanem Kolozs, Torda és Szolnok megyéből is folyt a kivándorlás.

²³ Erdélyi I. Sz. 1924. évi 264—266.; Balló István i. m. 74 és Szádeczky i. m. 245. nem említi Zöld életének utolsó szakából, hogy delnei és csíkrákosi plébánoskodása között Csík-Szt-Imrén is működött hasonló minőségben.

²⁴ Szádeczky: Halmágyi I. naplója, 122.

tünően nagyszámú gyónást (7139) is megfejthetjük az egyszerű ember lelki világának az ismerete alapján. A jámbor csöböröcsökiek és vidékiek 17 évig nem láttak volt papot. Zöldék ott időzését bizonyára alaposan kihasználták. Esetleg naponta is meggyóntak sokan. Persze ezek a megismételt, illetőleg újabb és újabb gyónások a dolog természete szerint mind rövidebb és rövidebb ideig tartottak. Az öreg olasz páter pedig még abban az esetben is kivehette a maga részét a gyóntatásból, ha magyarul semmit sem tudott is, mivel a csöböröcsökiek négy nyelven is beszéltek. A keresztelésre nézve pedig a lelkészkedő papságtól tudom, hogy egy jobb memóriájú pap egyszerre egész csoportokat is keresztelhet.

d) Ha fel is tesszük, hogy Berkus adata közel járt a valósághoz, akkor is megállhat a Zöldé is. Olyan, örökös változásoknak kitett helyeken nagyon gyorsan alakul, hullámzik a nép. Hisz' pld., hogy a Berkus-féle adatoknál maradjunk (i. h. 67. old., 15 j.) ő már több, mint 2000 lelket említ ott, ahol 30—40 évvel előtte Bandini Márk csak 300-at jelez: Szabófalván. Ugyanott egy félszázaddal még előbb Querini Bernát 1300 lelket talált volt. Berkus és Zöld kimutatásait pedig legalább 70—80 év választja el egymástól.

e) Végül azt sem hallgathatjuk el, hogy a kérdéses számszerű adatok nincsenek meg a latin jelentésben, hanem csak a német szövegben. A kettő között azonban egyébként lényeges eltérés nincs. A német szöveg 12, a latin 11 napra teszi Zöldék csöböröcsöki tartózkodását.²⁵ Anélkül, hogy ennek az eltérésnek kielégítő magyarázatát tudnók most adni, a kifejtettek alapján Zöld Péter szavahihetőségét teljes mértékben hisszük és valljuk.

Ki volt hát Zöld Péter? Mije volt ő székely-magyar népének? Erre a kérdésre, mint hálás Márki-tanítvány, a tőle ellesett világtörténelmi párhuzamok szellemében is megkísérlem feleletet adni. Mutatis mutandis: az ami a két *Artevelde* volt Németalföldön a XIV. sz.-ban; ami *Étienne Marcel* volt ugyanakkor a párisi polgárságnak; ami *Masaniello* (Tommaso Aniello, 1623—1647) volt a spanyol uralom alatt nyögő nápolyiaknak a XVII. sz. derekán; ami *Fra Diavolo* (1760—1806) volt a napoleoni iga ellen küzdő nápolyi olaszoknak pár évvel a Zöld Péter elköltözése után: a népszabadság őre és védelmezője.

Nem halt tragikus, erőszakos halált, mint ezek, mert csak a saját népére támaszkodott, nem tárgyalt idegen hatalmakkal, mint Artevelde; mert Buccowék nem kaptak ellene a saját véréből való orgyilkosokat, mint Arcos spanyol alkirály az egyszerű Masaniello ellen, akitől Zöldöt tanultsága

²⁵ Az E. I. Sz. 1924. évi 265. old.-ra sajtóhibából került 11 helyett 10 s innen ez az 1926. évi 146.-ra is átkerült (l. különben, u. o. az 52. j.-t.).

annyira megkülönbözteti; mert zsarnok sem volt, mint É. Marcel, meg kiugrott, kalandor barát sem, mint Fra Diavolo. Ő népe önzetlen, szilárd alapon álló vezére és védelmezője volt. Lelkes, makacsul kitartó székely pap: Zöld Péter volt.

Fra Diavoloról nemcsak a nápolyi contadino (földműves) és lazzaroni zengenek dalt és álmodnak, mesélnek mondákat, hanem Auber világhírű dalművet is írt, épúgy, mint Masanielloról is (Portici néma).

Zöld Péter alakját nem övezi monda; nem szól róla romantikus, poétikus elbeszélés és dal a csíki falvak fonóiban. Auber-féle világhírű dalművek sem örökítették meg a nevét.

Legalább az erdélyi magyar irodalom adhatna neki egy kis késői költői igazságszolgáltatást. De csak annyiban költőt, hogy a poros akták, a történetkutatók komoly világából vigye ki, ültesse át nevét a népképzelet, az esztétikailag szép hálás, erkölcsi erőt jelentő talajába. Az az írónk, aki ezt megteszi, szép és nagy tettet fog művelni s egy nagy erdélyi magyar adósságot fog letörleszteni.

(Berlin)

Dr. Bitay Árpád.

Reinbold Ignác önéletírása.

Nem ismertem a tudomány elismert művelői közül, aki nagyobb érzékkel bírt volna a tudomány nem hivatásos, de hasznos munkásainak értékelése tekintetében, mint néhai Márki Sándor, kinek emlékét hódolattal köszönteni hivatott ez a füzet. Maga is az u. n. vidéken élte le majdnem egész termékeny életét és megszámlálhatatlan cikkeinek jelentős része olyan megemlékezés, mely valamely kisebb központ számot tevő, munkás embereinek emlékezetét tiszteli meg.

Rendesen nem valami messze világító tornyok ezek a helyi vonatkozásban kiváló emberek; munkásságuk sem ölel fel nagyobb területet a tudományok, vagy akárcsak egy tudományszak mezejéről. Inkább amolyan fáklyák vagy épen csak gyertyák, melyek azonban a maguk tágabb-szűkebb környezetének egyetlen megvilágítói. Fényük tehát áldásos, mert nélküle teljesen sötét maradna az a terület, gyakran vezető nélkül botorkálna a szaktudomány határtalan mezején összefoglalásokra törekvő kutató.

Zalatna vidékének ilyen áldásos munkása volt ezelőtt száz esztendővel Reinbold Ignác orvos, kiről emlékezve, tisztelettel hódol Márki Sándor szellemének a hálás tanítvány.

Reinbold Ignác nevével és munkássága egy részének értékes gyümölcseivel római felirattani tanulmányaim során korán ismerkedtem meg. Épen most száz esztendeje u. i. Gyulafehérvár, Marosportus, Kisfalud, Petrozsány és Zalatna területéről 125 római köemlék feliratát és ábrázolásait másolta le. Mikor aztán 1842-ben a hazafiak komolyan foglalkoztak az Erdélyi Nemzeti Múzeum megvalósításával, ő letisztázta 14 táblán ezeket az emlékeket, s átadta gr. Kemény Józsefnek, Alsófehérvármegye egyik követeinek, a múzeumi eszme előharcosának, hogy az országgyűlésen az ő nevében ajánlja fel a létesítendő múzeum számára, ami az erdélyi országgyűlés egyik 1843. évi ülésében meg is történt.¹

A gyűjtemény ma is az Erdélyi Múzeumegyesület kéziratárban van; felhasználta Mommsen Tivadar a Corpus

¹ Kelemen Lajos közlése, az alább megnevezendő helyen.

Inscriptionum Latinorum III. kötetéhez, s elismeréssel szól róla, ami nemcsak a másolatok pontosságának szól, hanem azért is indokolt, mert a lemásolt emlékek egy része azóta elkallódott, s így legalább ilyen módon való megőrzésükért Reinbold Ignácot hálánk illeti.

Ezt a hálát a maga értékes, mert súlyos szüksézsavúságában leróta Mommsen az említett kötet előszavában. Nem lett volna felesleges azonban, ha mi, a közelebről érdekeltek is kifejezést adunk ennek az érzelemnek. Alkalmul kínálkozott erre az Erdélyi Múzeumegyesület alapításának ötvenedik évfordulója, mikor a szóbanforgó rajzok szakszerű és részletes ismertetésére készültem. A terv azonban — közbejött német-földi límes-tanulmányutam miatt — nem valósulhatott meg. Mindössze az E. M. É. 1912. évi Gyulafehérvár-zalatnai vándorgyűlésén volt alkalmam, egyebek közt, röviden megemlékezni róla.

Azóta a P á s z t o r t ű z 1926. évi 4. számában Kelemen Lajos foglalkozott Reinbold Ignáccal, azzal a képével kapcsolatosan, mely Vajdahunyad várát ábrázolja. Ott említi, hogy Reinbold Béla szegedi egyetemi tanár, R. Ignác dédunokájának birtokában van a néhainak egy német nyelvű, sajátkezű önéletírása. Az előzmények után érthető, hogy kaptam az alkalmon, a kéziratot nemcsak átböngészttem, hanem le is fordítottam, s ez alkalommal kívánom ismertetni. Nem nehéz elképzelni, mennyire sajnálom, hogy most meg az Erdélyi Múzeumban őrzött rajzok nem állanak rendelkezésemre, hogy egyuttal azokról is érdemlegesen szólhatnék, s megemlékezésem így szakszerű méltatása is lehetne.² A szóbanforgó feljegyzések azonban magukban is érdemesek és alkalmasok egy ilyen alkalmi ismertetésre. Reinbold Ignác: *Meine Wanderungen und Begebenheiten* címet adta nekik, amit én: *Vándorlásaim és élményeim-nek fordítanék.**

² Múlt évi novemberben egyebek közt ezért is szándékoztam Kolozsvárra menni, de nem kaptam beutazási engedélyt, s így nem tehetem, hogy azokról is írjak.

* A feljegyzések 16 ív összefűzött merített papirosra vannak írva, de az egész csak 23 számozatlan ivoldalt foglal el, a többi üres. Az első oldalon van a cím; a második üres, s a harmadikon kezdődik a szöveg. Az ívek vízjeggyel jellettek; az ív első levelén, közepén a vízjegy: ROSKANY; a másik levél közepén az évszám: 1828, külső alsó sarkában: Nor 2 cursívus írással. Ezekből az adatokból nem nehéz megállapítani, hogy a feljegyzések 1828-ban vagy nem sokkal később kezdődtek. — Az első feljegyzés 1774-re, születésére, az utolsó az 1838. évre vonatkozik. Az egyes évekre vonatkozó feljegyzések közt azonban nagy aránytalanságok vannak. Míg az 1774—1811-ig terjedő időszakra 21 oldal jut, az 1812—1838-ig terjedő időszaknak mindössze két oldalt juttat. Nem is találunk ez utóbbi lapokon mást, mint a bevételre vonatkozó néhány adatot, míg a többi mind két fiának, tanulására, külföldi és

A feljegyzéseket születésénél kezdi: „Reinbold Ignác a Baden-Baden nagyhercegséghez tartozó (akkor osztrák) Breisgauban³, a Rajna melletti Unter-Ackernben született, 1774. dec. 15-én; iskolába a Mindszentekről nevezett premon-trei kolostorban járt, s ott végezte el a humaniorákat 1790-ben.“ Atyja, ki Karlsruheban örgrófi pincemester volt, az ő születése előtt meghalt, özvegy anyja pedig szerény viszonyok közt élt. A fiú iskolái elvégeztével szeretett volna a rendbe lépni, s ezt az édesanyja is szívesen látta volna. Az

hazai utazására, hivatali beosztásaira és fizetéseire vonatkozó feljegyzés; de ezek olyan pontosak, hogy a vonatkozó akták számát és keltét is feljegyzí. Nem egy ilyen adat másszínű tintával van beírva, sőt a Józsefet illető 1838. évi adatok ceruzával vannak, nyilvánvalóan utólagosan bejegyezve, az eredetileg üresen hagyott helyre. A gondos apa szemmel láthatólag fontosnak tartotta ezeknek az adatoknak pontos feljegyzését, hogy szükség esetén fel lehessen használni őket. A fiúk közül többet szerepel József, aki négy évvel volt idősebb öccsénél. Utóbbi azonban — úgy látszik — elévenebb, élelemesebb, önállóbb volt. Korán is házasodott, 1834. október 14-én, 25. éves korában. Bátyja házasságára nézve nem találunk feljegyzést, tehát 1838-ig még nem házasodott meg, holott Reinbold Béla egyetemi tanárnak ő volt a nagyapja. Mindketten a selmecebányai bányászati akadémiát végezték, s azután külföldi tanulmányúton is voltak.

A feljegyzések az 1830. évig vannak egy írással, egyenletesen fakult tintával írva. Nyilvánvaló, hogy eddig egyfolytában, nem hosszú idő alatt íródtak. Az 1831. évtől kezdődő időre vonatkozó feljegyzéseknél más a toll, más a tinta és apróbbak a betűk. Ezzel az újabb, feketébb tintával vannak törlések és beszúrások az első lapokon, melyek gyakran csak nagyon nehezen olvashatók.

Világos ezek után, hogy a bezárólag 1830-ig terjedő időre vonatkozó följegyzések abban az esztendőben készültek, azután hosszabb ideig nem írt a füzetbe, s amikor ismét elővette, mielőtt folytatta volna, a régebbi feljegyzéseket újból átnézte és javítgatott rajtuk. Az 1831. utáni feljegyzések már tarkább külsejűek, s többször írta őket.

Másik fordulópont, mely a feljegyzések természetében is alapos változást jelent — mint már láttuk — az 1811. esztendő. Ebben az esztendőben vált meg a katonai szolgálatból, s Zalatnán kamarai orvos lett. Az állásváltoztatást a gyermekei sorsáról való gondoskodással indokolja, de nyilvánvaló egyébként is megúnta a túlságosan változatos vándoréletet. Addig négy gyermekük született, életben azonban csak a már említett két fiú maradt. A jövőjüket fontolgató apa úgy találta, hogy neveltetésük érdekében szakítani kell az addigi étellel. Feljegyzí az álláscsereelés anyagi mérlegét, s ezzel aztán meg is szűnik főszemélynek lenni. Most már jóformán csak a két fiú szerepel. A később született, de korán elhalt fiú és egy leány, kinek csak a születése van feljegyezve, csak épen megemlítődnek. Alig említi feleségét, kinek neve és születési ideje más — nem női — írással van odairva az 1802—1803. évekre vonatkozó feljegyzések peremére: Hammerschmidt Jozefa Magdalena, szül. 1780. június 16.

A ma Baden nagyhercegséghez tartozó Breisgaut annak idején Habsburg Rudolf feleségével kapta; 1801-ben (tehát Reinbold Ig. születése után jóval) átadták a Habsburgok Modena hercegének; egyik része 1805-ben, a másik 1810-ben került Badenhez.

öreg Norbert prior azonban lebeszélte erről. Hogy mégis a kolostorba kerülhessen, elhatározták, hogy gyógyszerész legyen, remélvén, hogy így előbb-utóbb elnyeri a kolostori gyógyszerész-tár vezetését.

Születési helyén, 1791-ben gyógyszerész-tanulónak állt be, de mivel gazdája egyszer — vásárosok előtt — nagyon leszidta, otthagya és hazament anyjához. A gyógyszerész ugyan csalogatta vissza, de ő megmakacsolta magát, s nem ment. A nem messze levő Kuppenheimban szeretett volna szolgálatba állani, de anyja ezt — mivel ott mind lutheránusok laktak — a katolikus vallással össze nem egyeztethetőnek ítélte. Ott-hon maradt tehát.

Közben sok osztrák katonaság vonult keresztül a falujokon, s végül tábornok utódok Speyer közelében, Hambach kolostornál. (1792.)⁴ Kíváncsiságból ő is felkereste a tábornok, melyben tíz napot töltött egy falujabeli élelmezőnél, majd egy betegszállítómánnyal Speyerbe ment. Egy segédorvossal sétálgatva találkoztak az orvosfőnökkel. A többi valósággal filmszerű drámaisággal pergett le addig, hogy június 8-án a 19 éves ifjú „bár a chirurgiából épen semmi, a gyógyszerészetből is csak kevés ismerettel bírt“, mint tyro, azaz tábori orvosgyakornok Heidelbergbe, a Domonkosok kórháza mellett létesített kórházhoz osztatott be, havi 12 frt. fizetéssel.

Az 1794. év elején a gr. Gyulay Sámuel-ezredhez helyezték át, mellyel végigcsinálta a háborút az összes előrenyomulásokkal és visszavonulásokkal; ott volt a fleurusi csatában (1794. jun. 25—26); részt vett a híres würtzburgi csatában (1796. szept.), hol a magyar huszárság olyan hősiiesen viselkedett (Kray és Sztáray vezetése alatt), majd Olaszországba mentek a szorongatott Alvinczy segítségére. Ott azonban belekeveredtek abba a rettenetes páni szaladásba, melyet Alvinczy egyik jelentéséből ismer a történelem, de igazi oka csak lélektani alapon kereshető. Az igazi hadszíntérre el sem jutottak, illetőleg mire odaértek már készült a campo-formioi béke. (1797. okt. 10.)

A békekötés után áthelyeztette magát Bécsbe, hogy ott a József-akadémián orvosi tanulmányokat folytathasson. Előbb azonban meglátogata édesanyját. Otthonléte alatt átrándult Rastattba, hol az egész Európára vonatkozó békekongresszus folyt és Strassburgba, mely akkor francia volt és ahol „akkor a harmadik constitutio uralkodott.“ Itt veszedelmessé válható kalandja is volt.

Bécsben másfél évet töltött, s mint a br. Splényi-ezred

⁴ XIV. Lajos visszahelyezése, mint mondták: „a korának biztonsága és becsülete érdekében egyesült uralkodók“ felkészülésének egyik részlete volt ez a francia forradalom ellen; az u. n. francia, később napoleoni háborúk kezdete.

alorvosa, amennyire lehetett szorgalmasan hallgatta az orvosi előadásokat. A közben ismét kitört háború miatt — 1799. októberében — az ezredet Itáliába vezényelték, s ott ő is résztvett Genova ostromzárolásában. Innen hivatalos kiküldetésben jutott el Pisába, s tett egy kis tanulmányutat, melynek során majdnem Rómába is eljutott. Közben azonban Napoleon átkelt a Szent Gotthárd-hágón, s elfoglalta Milánót (1800. jun. 2.). Az osztrák katonai vezetés minden katonát ezredéhez rendelt, s így vége zakadt a „tanulmányútnak.“ Az ezred egyik zászlóaljával egy hónapnál tovább szenvedő részese volt Mantova körülsáncoltatásának, hol „vergődtek, mint az egér a fogóban.“ Február 17-én szabad elvonulást nyertek, nyilván a 9-én aláírt lünevillei-béke következtében. Zagorjében egy hónapig gyűjtöttek erőt az Erdélybe való útra, melyre április 9-én indultak el, s június 6-án érkeztek meg Gyulafehérvárra. Itt kórházi szolgálatra osztották be, s 1802. jan. 8-án főorvossá léptették elő, havi 20 frt. fizetéssel. Még ebben az évben — aug. 16-án — meg is házasodott, feleségül véve néhai Hammerschmidt Antal József cs. kir. pénzverőmester legfiatalabb leányát, Jozefát. Ekkor — ideiglenesen — annál a csapatnál teljesített szolgálatot, mely a hunyadmegyei rablók üldözésére volt kirendelve, s feleségét is Úsulára vitte. A csapattal megfordult Demsus, Rea, Pestény, Klopotiva helységekben. Említi pár szóval a szarmizegethusai amphiteatrumot és a demsusi templomot; felkereste a hunyadmegyei Vaskapút, de csalódott benne; Malomvíz mellett megmászta az egykori Kolezvár romjaival fedett hegyet. Közben a rablók kegyelmet nyertek, s ők nov. 11-én téliszállításra Algyógyra mentek. Semmi kétség, hogy ebben az időben már megvolt benne az a csira, melyből később rajzai és festményei nőttek ki.

A békés állapotban egyszerre szükszavú lesz. Az 1803. évről mindössze első gyermekük (fiú) születését és halálát jegyzi fel, az 1804. évről pedig épen semmit.

A következő — 1805 — év április 6-án születik József Ignác nevű fiúk, s ő már június 26-án útban van az ezreddel Itáliába, hol ismét megindult a háború.⁵ Felesége a gyermekkel Szászsebesen maradt, hová az ezred-depot is helyezték. Ők szept. 11-én érkeztek meg Padovába, s ezrede résztvett a győzelmes caldiero ütközetben (okt. 13.). Ő akkor a főhadiszállítás orvosfőnöke mellé volt titkári szolgálatra beosztva. Ezt a

⁵ Ez az u. n. „harmadik szövetség, melyet a Napoleon által fenyegedett Anglia szervezett, s amelyben Svéd-, Oroszország, Ausztria-Magyarország és Nápoly vettek részt; Poroszország semleges maradt, lesté a fejleményeket. A háború nagyon hamar véget ért: nov. 15-én Bécs Napoleon kezében van, dec. 2-án elvész az austerlitz csata, s dec. 26-án megvan a pozsonyi béke.

hivatalát olyan lelkiismeretesen látta el, hogy a rövid háború végével felvették a József-akadémián tartandó legközelebbi orvosképző tanfolyamra. Magához vitte családját, s 1808. augusztusában doctor chirurgiae címet és oklevelet nyert. Még néhány megbízást végzett el Bécsben, majd októberben a Nagyszönyben állomásozó ezredéhez vonult, s ezzel nov. végén téliszállásra Pestre.

A következő — 1809 — év febr. 13-án Gyulafehérvárra helyeztette magát, hol a helyőrségi kórház orvosfőnöke lett. A szolgálat nem volt épen könnyű, „kivált miután bevonultak a francia, olasz és bajor hadifoglyok, kik közül hatszázan ragályos betegségben feküdtek a kazamatákban“. Mindezeket számbavéve határozta el az álláscserét, mely 1811. május 15-én történt meg.

*

Reinbold Ignác feljegyzései azért érdekeseek, mert megtudjuk belőlük, hogyan szakított le a francia-háborúk Európát átalakító vihara egy fiatal, életerős rajnai ágat, mely aztán változatos és érdekes kalandok után, húsz esztendő múltán Erdély földjén vett új gyökeret, s termett értékes gyümölcsöket a magyarságnak.

Feljegyzéseiből pontosan megállapíthatjuk, hogy a csapat, melynek tagja volt, merre járt és mi történt vele? De sohasem olvassuk nála a nagy összefüggéseket; pl. a fleurusi ostromnál, a würtzburgi csatánál, stb. Egyedül a marengói csatánál van ilyen, pár szavas utalás, de az téves. Ahol jár és valami előtte új dolgot lát, arról megemlékezik, de nem részletezi. Mégis nagyon sok érdekessége van leírásának, mint általában a személyes tapasztalatoknak, mégha azok egészen az illető személy körül koncentrálnak is: ez a személyes tapasztalat varázsa. Nyilvánvaló, hogy ezek a végleges feljegyzések apró jegyzetek alapján történtek: a dátumok miatt ez kétségtelen. Valószínűleg bizalmas körben beszélgetett kalandjairól, s biztatásra öntötte azokat ebbe a formába. A stílusnak nem nagy mestere ugyan, de szóbeli előadása élvezetes lehetett. Az alábbi szemelvényekben nagyon hosszú mondatait, ahol az eredeti kiforgatásának veszedelme nélkül tehettem, több mondatra osztottam.

Kár, hogy zalatnai életéről, s általában békés foglalkozásáról nem írt, holott minket azok talán még inkább érdekelnének. Csakhogy ő nem nekünk, hanem övéinek írt, azok pedig akkor már vele éltek, s csak életének megelőző szakaszát nem ismerték eléggé. Említett gyűjteménye, az a tény, hogy festegetett és pár — rendkívüli jövedelmei közt szereplő — feljegyzése arra mutat, hogy a köznek hasznos munkása volt. Különben nem kapott volna 1838-ban magyar nemesiséget, mint Kelemen Lajos említett cikkéből olvassuk. Ott olvassuk azt is, hogy 1851—52-ben halt meg. Antal fia az 1848.

—49. évi zavaroknak esett áldozatul, míg József leszármazói ma is élnek.

*

Reinbold Ignác a fleurusi csatában. Az 1794. márciusában újból megindult a hadjárat. Az ezreddel ment Trierig, ahol a betegekkel kórházban maradt, míg az ezred tovább ment Németalföldre. Nagyobb volt vonzódása a tábori, mint a kórházi szolgálathoz. Mikor tehát észrevette, hogy egy kapitány és zászlós vezetése alatt újonc- és gyógyultszállítmány indul az ezredhez, a kapitány tudtával hozzájuk csatlakozott. Junius 26-án érkeztek⁶ Charleroi-ba, hol egész nap erős ágyúzás folyt. „Hajnalhasadtától egész napon át a kis és nagy ágyúknak annyi csattanását és bömbölését hallottam, hogy semmi különösebb gondot nem okozott a front mögött röpködő zászló, a trombiták és sípok nyomán követnem a zászlóaljat. Egy magaslatra értünk. Holla! — mondta orvostársam. Látod-e amott előttünk azt a hosszú sáncművet a lőrésekkel? Látsz-e rajta mozgást? — Jobbról és balról rettenetesen dörgött az ágyú; lenn előttünk csend volt. Ott maradtunk a szabadban. A zászlóalj állandó előnyomulásban volt . . . Közben tőlünk 200 lépésnyire, a bokrokkal takart útról, sötétkék ruhás, magas medvebőr kucsmás nehéz lovasság tünt elő, melyet nem ismertünk fel, s azt hittük, hogy abban az állóhelyben fel fognak koncolni . . . Szorongásaink közben tőlünk tíz lépésnyire ágyúgolyó csapott le, szétrepedt, s utána nagy lyuk volt látható. A félelmetes lovasság — emigrált franciákból álló royal alle-mange-ezred volt — elfordult tőlünk, azaz a fedetlen tereptől. Társam, bár én egyáltalán nem akartam, a lyukhoz cipélt, s egyre hajtogatta: Itt maradunk; ide már nem jön golyó! s mi nagyon kényelmetlenül szorongtunk a lyuk körül. A zászlóalj egyenesen ment neki a sáncoknak; az ellenség egyet sem lőtt addig, amíg olyan közel nem értek, hogy az ágyúk kartácstüze a támadást lehetlenné tette. Ezt hallottuk, s látva, hogy a zászlóalj még életben maradt része kezd visszavonulni, mi is igyekeztünk egéruat nyerni. Nem hallatszott több puskalövés, hanem az ellenség a vonal minden ágyújából győzelmi jeleket adott, ami késő éjszakáig tartott. Az osztrákok retiráltak, s megkezdődött a Németalföldről való kivonulás.”⁷

⁶ A jun. 25—26. napjain folyó csata utolsó napján.

⁷ Azaz Ausztria lemondott Németalföld birtokáról. A Reinbold által most leírt csata merőben felesleges volt, s a vérontás csak az ismert osztrák genialitás pazarlása volt. Charleroi vára u. i., melyet Koburg hg. parancsnoksága alatt aránylag kis erő védett, már 25-én megadta magát Jourdan túlerejének. A felmentő csapatok ezt nem tudták, s 26-án nagy csatát kezdtek. A csata jól indult, de mikor megtudták, hogy a vár megadta magát, — abba-hagyták.

Két kívánság, mely túlon-túl kielégül. Az alábbi két eset 1795. őszén történt vele, Mannheim ostrománál. Így írja le:

„Hozzákezdünk az ostromhoz. Megújítottuk a futóárkokat és lőttük az erődöt ... Vonzott a kíváncsiság, hogy milyenek azok a futóárkok? Csatlakoztam tehát a hajnalban odamenőkhöz. Össze-vissza vezettek a másfél öl (kb. 3 m.) széles és két láb (kb. 60 cm.) mély árokban, melynek az erdő-felöli oldalán mellvédként volt felhányva a kiásott föld. Mindenki meglapulva ment, egyik a másik után. Az emberek-vonta kis munició s kocsik ki, s bejártak. Az árok a két ütegtelep között vonult, minek következtében a golyók füttyülése úgy kereszteződött, hogy nem lehetett tudni: melyik jön a várból, melyik az ostromlótól? Mikor aztán tőlem a második katonának fegyverét egy gyöngédtelen lövés levitte, meggondoltam magam: engedtem mindenkit magam előtt elvonulni, s megkerestem a kötözőhelyhez vezető utat, hol az éj folyamán 21 ágyúlövés lecsapását hallották. Ez a kíváncsiságom túlon-túl kielégült.

Néhány nap múlva újabb alkalom kínálkozott erre.

„A bombák repülése, különösen az éjben világító Rajna, felköltötte vágyakozásomat, hogy egyik társammal felkeressem a Rajna-töltés mellett felállított üteget. Amíg mentünk a mieink egymásután töltöttek és lőttek a nélkül, hogy az ellenség életjelt adott volna magáról. Mi felmáztunk a Rajna töltésére és a francia hidfőt nézegettük. Egyszerre a töltésen több mérnökkari tiszt jött, lovasságtól kísérve; tőlünk néhány lépésre megálltak és figyeltek, amit figyeltek; nekem ezek a vendégek nem voltak kellemesek és szememet állandóan a szemközt levő erőd bástyájára szegeztem. Hogyan történt!? — nem tudom. Csak ennyit: Füstöt láttam, s éreztem, hogy társam reám dül; nem tudtam felállni, s egy pillanatig azt sem tudtam eldönteni: ő van-e eltalálva, vagy én? Aztán felállott és én is azt tehettem. Azok ott szemben, nevettek, mi szétnéztünk, s hat lépésre tőlünk láttuk a golyó által vajt lyukat. Nem tréfa! — mondtam, s nem szemlélődünk tovább; azok utánunk lőttek. Ez a kíváncsiságunk is csömörlésig kielégült“...

Nem sikerült szökési kísérlet. A würtzburgi csata. — Az 1796. esztendő a szövetséges hadseregre nem jól kezdődött; egymásután szenvedte a vereségeket, minek következtében a gr. Gyulai-ezred is rengeteg utat tett a visszavonulások és előnyomulások során. Ilyen volt az, melyet augusztus 1-én kezdtek meg a Rajna mellől, s végállomása a bajorországi Ambergen túl, a cseh-határ közelében volt. Ezzel kapcsolatosan írja:

„Mivel mindig éjjel meneteltünk, elhatároztam, hogy az első alkalmas erdőben elfogatom magam. Valóban egy szép

tölgyerdőn mentünk keresztül; néhány száz lépésre oldalt mentem, lefeküdtem és fehér köpenyegemmel betakaróztam. Aludni nem tudtam; gyötört az aggodalom, hogy a chasseurök az első pillanatban durváskodni fognak velem. A menetoszlop elvonult, s én már megbántam, hogy elmaradtam. Tompa lódobogást hallottam, s egyszersmind olyan hevesen vert a szívem, hogy ki kellett bújnom a köpeny alól. Egy huszár jött felém, s magyarul kérdezte: Ki van ott?! Felálltam és rosszullétet színleltem. Csak gyorsan, mondta ő; ez az utóvéd, s az ellenség gyalog nyomul utánunk! Akarva, nem akarva csapatom után siettem, s hasonló vállalkozásra nem adtam tovább a fejem! — A visszavonulás Farchheimon át történt . . . Megérkeztünk Sulzbachba és Ambergbe. Mindkét városban nagyon jó sör van, melyet a dombos határban, pincékben tartanak, s csak a használatra valót viszik hordóval a söntésbe. A katonák sok pincét feltörték, s hogy a tábori kulacsokat megtölthessék, a hordókat körülvágták“. Szeptember 22-én aztán megfordultak. Ambergnél egész napon át heves harc folyt, mely éjjel végre is az ő győzelmükkel végződött. Az ellenség visszavonult, s ők a nyomában egészen Würzburgig, hol ismét csata volt, melyet így ír le:

„Az alacsony dombos terep különösen a lovasságra nézve volt kedvező, mely — miközben a gyalogság átláthatatlan sokaságban, mértföldnyi területen sorakozott — talán tizenkét ponton is, egyszer szétvált, majd összegyűlt, egyszer jobbra, máskor balra vonult el, kézi tusára ment, majd visszavonult; mindent jól lehetett látni és messziről borzasztó (schrecklich) szép volt. Csunyán hangzott azonban a trombiták elegyes hangja, a lovak nyerítése, az emberek ordítása s a kardok csattogása. Mikor az ellenség látta a túlerőt . . . három falut felgyújtott, hogy löporos szekerekkel és általában hadrendben ne lehessen üldözni.“⁸

A következő évben (1797.) a szorongatott Alvinczy megsegítésére Olaszországba rendelték őket, de későn érkeztek, ill. belekerültek egy érthetetlen fejtelenségbe, mely miatt sokat szenvedtek. Március 18-án Niederdorf mellett az ágyúkat beszegezték és a Drávába dobták, löporos és más-hás kocsijaikat elpusztították, a katonák asszonyai gyermekeiket eladták vagy elajándékozták. A parasztok 2—3 láb (1/2—1m.) széles hegyi utakat mutattak, s azokon vonultak Salzburgba és Radstadtba; ide-odavonulással telt az idő május 2-ig; közben a Nagytauern való átkelésnél 18 emberük

⁸ Ez a nagyjelentőségű würtzburgi csata, melyben a lovasság döntő szerepet vitt. Zöme, mint az erdei jelenetből is kitűnik, magyar huszárság volt, s Kray és Sztáray parancsnoksága alatt különösen kitűnt. A Wartensleben hadaival egyesült Károly fignek ez volt egyik legszebb haditette. Ellenfelei Moreau és Jourdan voltak.

megfagyott, s úgy szétszóródtak, hogy Szt.-Johannban három napig gyülekeztek.

Látogatás Strassburgban. Következett a campo-formioi béke, majd a Bécsbe vezényeltetés, ezt megelőzőleg édesanyja meglátogatása. Említettük Strassburgban tett látogatását, melyet így ír le:

„Ott akkor a harmadik constitutió uralkodott;⁹ a vasárnap helyett minden tizedik napot tartottak meg, s olyan papot, aki nem tett esküt erre az alkotmányra, meg nem tettek. Itt találkoztam Anstat párisi porcellánfestővel, ki a Rajnán túlra (t. i. német földre) készült, hogy meglátogassa fivérét, aki a Mindenszentekről nevezett premontrai kolostor tagja és akkor káplán volt, s akit én jól ismertem, de német földre nem kapott útlevelet. Fiatalos könnyelműséggel megígértem neki, hogy — miután én szerencsésen átjöttem — fivérét is rábeszélem, hogy velem Strassburgba jöjjön. Vársároltam néhány háromszínű kokárdát, átkeltem a Rajnán Oberkirchbe, ahol ő káplánkodott, felmutattam fivére ismerető jelét, s kikényszeríttem belőle a beleegyezést, hogy velem jön. — Elmentem a törvényszéki írnokhoz, ki iskolatársam volt, s tőle a magam és a pap — mint szatócsok — részére, útlevelet kaptam. Átöltözve, a hamis útlevéllel halálos aggodalmak közt tettük meg az utat Strassburgba: mert ha elárul valaki, egyikünk vagy másikunk, esetleg mindkettőnk a nyaktilót kapja jutalmul. De szerencsések voltunk, s elkerültük ezt a veszedelmet.“

A genovai kaland; italiái utazás. Végül álljon itt egy részlet az 1800. év tavaszán, Genova ostromzárolásával kapcsolatos feljegyzésekből. Ez a része az emlékiratnak mutatja, hogy milyen nagy érzéke volt a természeti szépségek, s általában minden iránt, ami valami újat, tanulságosat nyújtott: nagy lelkesedéssel ír a Savogna környéki természeti szépségekről. Itt azt a parancsot kapta, hogy egy káplárral és három közemberrel, három vízi járművön, franciák fogságába jutott 120 sebesültet Genovából Pisába szállítson. Az ostromzár parancsnokától, Ott tábornoktól írást kapott Lord Kleith tengernagyhoz, a Genova előtt horgonyozó angol hajóhad parancsnokához és a Genovában parancsnokoló Massena francia tábornokhoz; azután Sestri di Pontében rendelkezésére adták a három járművet olasz matrózokkal, s kötszereket és élelmicikkeket vételezve fel, nagy reménységekkel kelt útra. „A legszerencsésebb embernek hittem magam, hogy ilyen írásokkal kelhettem tengeri útra. Kötéseket szabdaltam, . . . s végre mennyi ábrándozások közt aludtam el. Hajnalfelé lövés ébresztett fel. Helyiségemből aggodalmasan kinézve, orrom

⁹ T. i. a francia forradalom.

előtt egy járművet láttam nehány matrózzal, kiknek beszéde elárulta, hogy angolok; olaszul érttettem meg velük, hogy miért úszkálók itten? Megmutatták, hogy merre kell mennünk, hogy megtaláljuk az admirális hajóját . . . Egyszer világosságot látok a végtelen víztükrön; itt-ott fekete pontokat ismertem fel, melyek folyton nagyobbodtak a nélkül, hogy az ő vagy a mi mozgásunk észrevehető lett volna. Magam mögött már alig vehettem ki a savognai és genovai hegyeket, mikor ezek a tengeren szétszórót fekete pontok az angol megfigyelő hajóhaddá alakultak ki. Reggel 8 óra lehetett, mikor zene és harang hangot tudtam kivenni, miről arra következtettem, hogy a tengernagy ott van. Levegő és víz nyugodtak voltak, s így sikerült a hajóhoz közel jutnom, melyről 2½ ágyúüteg nézett velem szembe. A fedélzet minden pontján élénkség volt; miután alólról felmutattam papirjaimat, létrát mutattak, melyen fel kellett másznom. Az admirális lakosztályánál, mely nagy ablakkal és üveges ajtókkal volt ellátva, átadtam írásaimat. Kevéssel előbb mosták fel a fedélzetet, s leterítették szőnyegekkel, melyeken a tisztek és matrózok sétáltak. Én is kószáltam minden irányban, báméskodtam, megcsodáltam a gépeket, az árbócok szerkezetét, a kötélzet gépezetét, a vitorlákat, a kormányost tájolójával . . . A főárbc kosarába nem kívántam ülni, mert az a hajó legkisebb mozdulatára 2—3 ölnyi kihajlást tett a levegőben; hát amikor vihar támad?! . . . Miután a kis hengerkereken nyugvó 72 nehéz ágyút is megnéztem, a vízben levő emeletet iránt érdeklődtem, nevezetesen a rak-tárak, kórház, a matrózok fekvőhelye iránt, mely nem más mint egy, a fedélzetről két kötelen lefüggő háló; az ember ebbe fekszik, s azután három öklömnyire összegombolyítható. Az alatt, míg én szótlánul járkáltam, üzenetet küldtek Genovába, figyelmeztessék a város külső védműveinek parancsnokát, hogy a három járművet ne kezeljék ellenségesen. Dél-tájban magam hajóra szálltam, a másik kettő követett, s megindultunk a kikötő felé. Alig voltunk egy órányit útban, mikor északi irányból vihart kaptunk, . . . a hajó erős elhajlása miatt a fedélzeten nem lehetett megállni az árbócba való kapaszkodás nélkül. Bátorságom elhagyott, s már azt hittem, hogy a rettenetes hullámok elnyelnek: de katona létemre szégyeltem volna, hogy olaszaim ezt észrevegyék. A viharos utazásban egyszer csak olyan közel kerültünk a genovai parthoz, hogy az ütegállás körvonalaít, s a katonák mozgását ki lehetett venni; azt, hogy mégsem tüzeltek, annak tulajdonítottam, hogy már értesültek békés szándékainkról . . . Alig fordulok el onnan, tompa dörrenést hallottam, s utána csobbanást a hajó mellett. Le a kabinba! szivem szá-nalmasan dobogott, s már nem éreztem olyan nagyon a vihart; a golyók nagyobb gondot adtak! Hamar készen voltam

tervemmel: Beburkolóztam régi vásznaimba,¹⁰ nagy gombócokat csináltam, melyekkel majd a hajó részeit betömöm, s reméltem, hogy ily módon nem leszek a halak tápláléka. Ezen aggodalmaim közben jött a második golyó, s erre azonnal egy csattanás az utánunk jövő angol fregatteről; ez jeladás volt, de hajósaim nem értették meg, s én sem tudtam megkülönböztetni, mert kabinomból ki nem jöttem volna a viláágért! Olaszaim azonban a vitorlákat teljesen neki feszítették a szélnek: így történt, hogy villámgyorsan visszaérkeztünk az admirális hajójához, honnan messzelátón figyelték a hullámokkal és a parti üteg ellenséges indulatával való harcomat . . . Elhatározták, hogy vontató hajóval visznek a kikötőbe.“ Így aztán naplementére kikötöttek, ahol 120 sebesült éhségtől és nyomorúságtól elcsigázva, egész nap várakozott reájuk. „Amíg ezeket a hajókon szétosztották, néhány lépést akartam tenni a pompásnak látszó városban, hogy elmondhassam: jártam Genovában! Az őz azonban megakadályozott benne.“

Kedvetlenül hajóra szállt, elébb a maga hajóján levő 60 sebesült szenvedéseinek enyhítéséről, azok felüdítéséről gondoskodott, azután — még az éj beállta előtt — kis csónakkal a másik két hajóhoz vitette magát, s ott tett hasonló inézkedéseket. Ejjel volt, mire mindezt elvégezve visszaérkezett hajójához. A szélcsend, a nyugalom és a remény, hogy nemsokára jobb helyre jutnak „álomba ringatta a legrettenetesebb éhenhalástól megmenekült legénységet, s vele engem.“ Alig virradt meg, ismét a fedélzeten volt, s minden égtájfelé fordulva kereste a másik két hajót, de nem látta őket egész nap.

„A hullámok elég nagyok voltak, de nyugodtak, nem csaptak össze. Nézegettem a hajónkhoz csatolt csónakot, amint egyik hullámról a másakra húztuk magunkkal; épen olyan hosszú volt, hogy két hullám között kitöltötte: a kíván csiság úzótt, hogy beleszálljak. Alig néhány lépés után azonban feleslegesnek tartottam, hogy tovább is benne tartózkodjak. Mert amikor két hullám közt a völgyben voltam, az előtttem és utánam levő hullámok nagyobbak voltak, mint én, s ha a kötél eloldódott volna, mi mentett volna meg engem egyedül a csónakban?? Felhuzattam magam ismét a hajóra, s minden kísérletől tartózkodva, nyugodtan ott maradtam.“

Estére kitűnt, hogy meglehetősen eltévedtek, mert Corsica partjait látták, de mivel élelmiszerük és boruk elegendő volt, nem aggasztotta őket a dolog. Reggelre Spezia körül voltak az italiai Levante-part közelében, s két hordó vizet vettek fel; május 29-én estére megérkeztek Livornoba, hol betegeit az Irgalmasrendiek kórházában helyezte el, maga

¹⁰ Amit t. i. a sebesültek kötözésére kapott.

pedig leste-várta a másik két hajót, de azok, mivel jobban eltévedtek, mint ők és Corsicát egészen megkerülték, csak másnap reggel érkeztek meg. Két ember közben meghalt, azt a tengerbe temették.

A három hajó csak eddig volt rendelve; elbocsátotta tehát őket. Innen u. n. csatorna-hajókkal — szám szerint 13-mal — szállították a betegeket az Arnon Pisába. Junius 1-én hajnalban érkeztek meg. Ott újabb meglepetés várt reá, amit így ír le:

„Alig kötöttek ki a hajók, s akik jární tudtak, kiszálltak, mikor egy csomó fekete alak jelent meg, melyeken nem volt bőr, csak a szemgödröket lehetett kivenni. A mumiák hordágyakat hoztak, a súlyos sebesülteket azokra fektették, s kórházba vitték, aztán visszatértek; munka közben kimelegedtek, szellőztették álarcaikat, némelyik levetette fekete keztyűjét, másoknak a lábát lehetett látni, s észre lehetett venni, hogy a hosszú fekete egyenruha alatt olyan osztálybeli emberek vannak, akik briliáns gyűrűket és cipőcsattokat viselnek. Érdeklődésemre megtudtam, hogy ezek a Fraternite (Testvériség) nevű társaság tagjai, s mindenik tudja a napot, mikor a szenvedők érdekében való tevékenységére megadják a jelt; köztük a legelőkelőbb polgárok, sőt a főnemesség tagjai vannak.“

Miután a betegeket kórházba szállították, a káplárt és három közembert utasította, hogy utazzanak Parmán át az ezredhez, maga pedig egy külvárosi korezmában helyezkedett el. Másnap bebarangolta a várost, megcsodálta a ferde tornyot,¹¹ felkereste a nagyon forgalmas fürdőt. Ott találkozott egy osztrák hadnaggyal, aki a kórházból akkor került ki. Megállapodtak, hogy együtt barangolják be a szép országot. Másnap — junius 2-án — már Firenzébe utaztak, hol nagyon szívesen fogadták őket, s a legelőkelőbb polgároknál kaptak szállást. De a többit hadd mondja el maga: „Pénzünk alig volt annyi, hogy egy hétig futotta volna élelemre. Ruhám és fehérneműm, amennyi rajtam volt. Április 1. óta, hogy táborba szálltunk, nem volt alkalom a viselő fehérneműm tisztítására; a tengeri utazás alatt a régi fehérnemű, s kiéhezett, eltetvesedett betegek közt, nem kerülhettem el, hogy magam is nagy mértékben meg ne tetvesedjem. S most a gyönyörű szállás, ezüstben fészelt házi szolgaszemélyzet, batiszttal diszített ágy, meghívás az étkezéshez, szabad rendelkezés egy üveges hintós fogat felett és páholy a színházban! Este alig tudtam lerázni a cselédség ajánlkozását, hogy segítenek a vetkőzésnél; aztán bezárkoztam, s magamat jól lekefelve meztelenül feküdtem ágyba. Végre reggel lett;

¹¹ De nem lepődik meg; nyilván azért, mert Kölnben már látott ilyesmit.

köpenyem alá vettem „élő“ fehérneműmet, s a város legtávolabb fekvő részében kerestem egy mosónőt, akinél — miután három óra hosszat meztelen testemre vettem ruhában sétáltam — tisztába öltözködtem. Így felfrissülve, jókedvűen mentem szállásomra, ahol már várt reám egy cavalliere sergente, hogy a kétfogatú üveges hintóban az étkezés idejéig (d. u. 5 óra) körülhordozzon; este egyedül ültem páholyomban. Érdekesnek találtam itt (t. i. Firenzében) mindennek előtt a képtárat, a városi kórházat, a gazdag S. S. Anunciata-templomot, a nagyherceg művészeti és természetrajzi gyűjteményét. Felmerült az a terv is, hogy alkalmat szereznek néhány napos római utazásra. Ezt a mennyei életet csak jun. 3-tól 8-ig élveztem, mely napon a dobos az egész városban kihirdette, hogy minden a hadsereg kötelékébe tartozó személy köteles bevonulni. Kéz alatt értesültünk, hogy ennek a marengói vesztett csata az oka.¹² Lesújtva, hogy olyan rövid ideig tartott a gondtalan gyöngyélet, belebetegedve a római út elmaradásába, elhatároztuk hadnagy urammal, hogy a parancsnak engedelmességedünk; ámbár biztattak, hogy maradjak, s az ellenség bevonulása esetére biztosítottak védelmük-ről. A város egy három öszvérfogatós kocsit rendelt, mely azt az utasítást kapta, hogy vigyen minket Bolognába, hová 10-én sötétben érkeztünk meg.“

Itt egészen másként volt: a jakobinusok parancsoltak, akik a franciák fogadására készültek; osztráknak hírét sem lehetett látni, bár az utcákon és tereken tömegekben zajlott a nép. Szállásul egy palotát adtak, abban azonban sem egy teremtettt lélek, sem egy asztal, szék vagy ágy nem volt. Beburkolózva köpenyükbe egész éjjel kószáltak az embertömegben, a nélkül, hogy valaki törődött volna velük. Alig virradt, előfogatot kaptak — egy lovas, két üléses talyigát — mellyel Leniagoba mentek. Ott legalább biztonságban voltak, s elváltak.

Reinbold Ignác Velencébe ment, majd visszavonuló ezredéhez csatlakozott, s a béke megkötése után ezzel került először Erdélybe, hol nemsokára megházasodott. S ha ezzel nem is lett vége a kalandoknak, bizonyos, hogy nem olyan könnyű szívvvel vette, főleg nem kereste azokat.

(Szeged.)

Dr. Buday Arpád.

¹² Minden esetre tévedés, mert a csata jun. 14-én történt. Az a valószínűbb, hogy Napoleonnak a Szent Gotthardon át Itáliába való betörése és Milano elfoglalása (jun. 2.) volt az ok.

Adatok az 1706. évi medgyesi és az 1707. évi besztercei kuruc-országgyűlés történetéhez.

Dr. Márki Sándor a II. Rákóczi Ferencről írt nagy monográfiája „Politika, hírlapírás és történelem“ című fejezetében felsorolván a Rákóczi-szabadságharc folyamán tartott kuruc és labanc országgyűléseket, azt mondja, hogy az erdélyi kurucok 1704-ben Gyulafehérvárt, 1706-ban Huszton és 1707-ben Marosvásárhelyt, a labancok pedig 1705-ben Szebenben és Segesvárt s 1709-ben Nagyszebenben tartottak teljes, vagy részleges országgyűléseket.¹

Most egyáltalában nem kívánok a labanc országgyűlések történetével foglalkozni, de mégis megjegyzem, hogy az erdélyi főkormányzók Nagyszebenben nem 1705-ben, hanem 1703—4-ben és Segesvárt 1705—6-ban tartott országgyűlést és amíg ezeknek az országgyűléseknek a történetét történetírásunk részletesen fel nem deríti, addig sohasem tudjuk kellő módon értékelni azokat a hősiességű erőfeszítéseket és áldozatokat, melyeket Erdély különböző fajú és vallásu népei — két táborra szakadva — ősi jogaik és szabadságaik visszavívása s őseiktől örökölt javaiknak a megtartása érdekében nyolc hosszú éven át a közös haza oltárára áldoztak.

Talán azzal sem végzek felesleges munkát, ha ezzel az alkalommal csupán kuruc országgyűléseink történetéhez kívánok egy néhány eddig ismeretlen adattal — már csak annak a ténynek újabb bizonyítása céljából is — hozzájárulni, hogy történetíróinkra nemcsak Erdély története egyes részeinek, de a Márki szerint már „apróra megismert“ Rákóczi szabadságharc egyes eseményeinek a felderítése körül is még sok teendő vár, hogy végre őseink eddigi történetét és küzdelmeit a történelmi igazság teljes fényében láthassuk.

Bár a kuruc országgyűlések fenti sorozatában nincsen szó besztercei országgyűlésről, Márki is megemlíti munkája más fejezetében,² hogy amikor az 1705. november 11-én vívott zsibói csata után a labanccá lett erdélyi vármegyék követői 1706. okt. 30-án Rákóczi fejedelem előtt Tibold—Daró-

¹ I. m. II. k. 1707—1708. Budapest 1909. 456. l.

² I. m. I. k. 1676—1707. Bp. 1907. 591. és 594. l.

czon megjelentek, hogy tőle fejükre és jószágukra kegyelmet kérjenek, a fejedelem személyüknek megkegyelmezett, de a jószágaik elkobzására vonatkozó korábbi rendeletét fenntartotta és utasítván őket, hogy jószágaik visszaadása érdekében hozzá egyenként folyamodjanak, „ebben az ügyben Beszterczére 1707. január 10-re országgyűlést hívott össze“ és 1707. március 3-án „jóváhagyta a besztercei országgyűlés határozatait és kedvesen fogadta, hogy a rendek őt újból behitták.“ Mindössze ennyi, amit erről a besztercei országgyűlésről ír. Kétségtelen tehát, hogy bár Márki Sándor a Rákóczi korszak irodalmát és kiadott forrásait bámulatos szorgalommal búvárolta át, s három kötetes nagy munkájában kitünő eredménnyel s az igazságos bíró elfogulatlanságával értékesítette, sőt főleg az Erdélyi Múzeum Egylet, a Gróf Teleki s a Gróf Károlyi-család levéltárában gazdagon gyümölcsöző önálló kutatást is végzett, annak a besztercei országgyűlésnek a végzéseit nem találta meg, s összehívásának az igazi indokait sem ismeri. Még kevésbé tud arról, hogy az erdélyi kuruc rendek már pár hónappal előbb, 1706. október 27—28-án, Medgyesen is tartottak országgyűlést, s munkájából az is kitűnik, hogy a különben általa is elbeszélt 1709. évi október hó 22—26-án tartott második huszti kuruc országgyűlés részletes munkáját és végzéseit sem ismeri.

Ezért határoztam el, hogy addig is, amíg ezeket a végzéseket épen úgy, mint az 1704. július 5—12-én tartott fejedelemválasztó gyulafehérvári országgyűlés törvénycikkeit, teljes szövegükben közzétehetném,⁴ legalább a medgyesi és besztercei gyűlések végzéseit már most ismertetem. Talán lesz még alkalmam és módom arra is, hogy néhány eddig szintén ismeretlen adattal az 1703—4. és 1705—6. évi labanc, mint az 1709. évi huszti kuruc országgyűléseink történetének felderítéséhez is hozzájáruljak.

*

Rákóczi fejedelem 1706. július 18-án azt írta gr. Károlyi Sándornak, a tiszántúli és erdélyi kuruc hadak főparancsnokának, hogy ha gr. Rabutin, az erdélyi német hadsereg főparancsnoka bonchidai táborából két menetet tesz, azonnal félbeszakítja a hécsi udvarral kötött fegyverszünetet és a nagyszombati béketárgyalásokat. Utasítja egyuttal, hogy ha ez bekövetkezik, azonnal fogjon a hadműveletekhez.⁵

³ I. m. III. k. 1709—1735. Bp. 1910. 58. és köv. l.

⁴ *Csutak Vilmos*: Az utolsó gyulafehérvári országgyűlés, Kolozsvár 1913. Megjelent az Erdélyi Múzeum Egyesület VII. vándor-gyűlésének emlékkönyvében és külön lenyomatban is. V. ö. Márki, i. m. I. k. 454. és köv. l.

⁵ *Géresi Kálmán*: A gr. Károlyi-család oklevéltára. V. k. Bp. 1897. 496. l.

A bécsi udvar a mindkét hazában nagy várakozást ébresztett béketárgyalásokat július hó 24-én „csalárdul“ félbeszakítván, Rákóczi tüstént parancsot adott összes hadvezéreinek, s így Károlynak is, a tárgyalások alatt szünetelő hadműveletek megindítására.

Károlyival ezenkívül július 28-án kelt levelében azt is tudatta, hogy segítségére gr. Pekri Lőrincet, a béketárgyalások erdélyi főbiztosát is leküldötte azzal a tényleges utasítással, hogy tőle függjön, de az erdélyi hadak az ő parancsnoksága alatt legyenek.⁶ Károlyi tüstént eleget tett a fejedelem parancsának, és az egész erdélyi hadsereg vezetését már augusztus 17. előtt átadta Pekrinek. De egyúttal azt is meghagyta neki, hogy amíg Rabutin a Tiszán át nem megy, addig Erdélybe se maga ne menjen be, se senkit be ne bocsásson.⁷ Pekri egyelőre valóban engedelmeskedett a Károlyi parancsának, de sámsondi táborából már augusztus 18-án közölte vele, mint „bizalmas jóakaró öccsével“ a fejedelem azon szóbeli és írásbeli parancsát, hogy mihelyt a német kijön, azonnal nyomuljon be Erdélybe és „ott való állapotokat a fejedelem és a nemzet javára mint erdélyországi főparancsnok folytassa.“ Azt is tudomására hozza, hogy a Barsai Mihály mellett levő erdélyi főrendeket maga mellé vette, de a bujdosók közül már is sokan szöktek be Erdélybe, s mivel rettenetes sok prédálás folyik benn s ő fejedelmétől utasítást kapott, hogy ezt és a szászok nyomorgatását meg ne engedje, sietnie kellene, hogy a föld népe az ilyen kihágások miatt a felkelés ügyétől el ne idegenedjék. Kérte azért Károlyit, hogy azonnal tudósítsa Rabutin átkeléséről a Tiszán, hogy Sámsondon ne heverjen hiába, és „amig Urunk Önagysága bejön, vehessem valamennyire rendben az országot, vallhassunk becsületet Önagysága előtt,“ mert félni lehet, hogy az erdélyi nemesség mind elszökik mellőle és „ett benn nagy konfuzió lesz.“⁸

Párkányi táborából augusztus 20-án a fejedelem is újból tájékoztatta Károlyit, hogy Isten Erdélyországát ujonnan kezébe adván, hogy sokaknak felháborodott elméjét annál is inkább lecsendesítse, az erdélyi hadi és gazdasági ügyeket a magyarországiaktól annyira elvალasztja, hogy „magokat az erdélyiek magok hazájában mások alá vettettek lenni ne mondhassák.“ Azért mihelyt hasznosnak látja, Pekrit az erdélyi hadakkal azonnal küldje be Erdélybe. Az ő és a Pekri parancsnokságát elvალasztja minden dolgokban, de Pekri tartozik vele oly szoros érintkezést tartani, hogy

⁶ A gr. Károlyi-család oklevéltára.V. k. 499. l. és Thaly K. Archivum Rákóczianum. Bp. 1873. 574 l. l. k.

⁷ I. m. 511. és 591. l.

⁸ I. m. 512. és köv. l.

„minden hadidolgok közgyértelemmel és megegyezéssel menjenek véghez.“ Az erdélyi gazdasági tanácsot azonnal helyre állítja és reábizza a só és aranybányák intézését, s addig is, amíg a tanács működését megkezdhetné, a sóbányák ügyét már gr. Teleki Mihályra bízta. De a tisztek kinevezési és elbocsátási jogát fenntartotta magának és a mostaniak is megmaradnak az ő bemeneteléig. Viszont a hadak fizetését a selmecebányai pénztárból ki fogja egészíteni, ha a hátralékok kifizetése nem is áll módjában. Igen helyeselte az Erdélyben teendő hadi és gazdasági intézkedésekre vonatkozó javaslatait, és kérte, hogy további intézkedés céljából közzölje azokat gr. Pekrivel.⁹

Ezt az intézkedést augusztus hó 26-án azzal egészítette ki, hogy nem helyesli a Pekri Erdélybe való sürgős menetelét, s ha még nem ment be, jobb, ha hadaival Arad ellen intéz támadást. Ugy látta, hogy „magában is meghódol Erdély, még jobban, ha prédáló hadak nem lesznek benne.“ Annál nagyobb álmélkodással értette a Károlyi leveléből, hogy Pekri nem is jelentkezett előtte, és minden híre nélkül ment volna be Erdélybe, bár elmenetele óta egyetlen levelet sem íratott neki épen azért, hogy levelét parancsnak ne tekintesse, hanem Károlyitól várja a parancsolatokat.¹⁰

Pekri és a melléte levő erdélyi bujdosó rendek azonban nem osztották sem a Rákóczi, sem a Károlyi véleményét. Egtek a vágytól, hogy minél hamarabb viszontláthassák a zsbíói vereség után elhagyott házukat és hazájukat, s mihelyt bizonyos hírt hallottak a Rabutin kivonulásáról, tüstént beindultak Erdélybe.

Rabutin Bonchidán táborozott akkor, amikor a nagyszombati béketárgyalások váratlanul félbeszakadtak. Július 24-én érkezett táborába a császári futár azzal a parancssal, hogy induljon ki azonnal Rákóczi ellen Magyarországra. Tüstént másnap „szép rendben“ megindította hadait, s Válaszúton, Solyomkőn, Osdolán, Hidalmáson és a Rákóczi által a zsbíói csata előtt elsáncolt rendkívül szűk karikái szoroson át július 30-án már a Somlyó és Zilah közt fekvő falukba érkezett anélkül, hogy Gencsi Zsigmond ezrede a szoroson való átvonulásában számbavehető kárt okozhatott volna hadainak. Innen Nagyfaludon, Dédádon, Peterden, Széken és Diószegen át, hol a tisztikar a Kronsztfeld tábornok művészi gipszfaragványokkal díszített szép kastélyában sokáig gyönyörködött, augusztus 8-án már Pocsajra érkezett. Pocsajról és vidékéről bőséges étellel látta el s kíséretével augusztus 8-án személyesen is meglátogatta Nagyváradot s

⁹ Gr. Károlyi-család oklevéltára. V. k. 514. és köv. I. Arch. Rák. I. 592. és köv. I.

¹⁰ I. m. 520, 523. és köv. I.

nehány napi rekvirálás és pihenés után 14-én Derecskén, Földesen, Karcagon, Szentesen át a kuruc hadak szünetszakadatlan éjjeli és nappali támadásai között a Tiszához vonult.¹¹

Kivonulásának híre pár nap alatt szétfutott az országban és általános örömet és hihetetlen megkönnyebbülést váltott ki a három hosszú éven át halálra íjlesztett, agyonnyargatott és koldussá tett erdélyiek lelkéből. Nemcsak a magyarok és székelyek, de még a császárhű szászok is megkönnyebbülten lélegzettek fel, s a Pekri Lőrinc tüstént széthordott nyílt leveleiből s a hazatért bujdosóktól örömmel hallották, hogy Rákóczi szigorú parancsot adott ki a korábban eláradott, sokszor szükségtelen, oktalan pusztítások és égetések ellen, s különös gondja lesz a szászok bizalmának és anyagi támogatásának megnyerésére.

A Rabutin által Erdélyben hagyott Acton alezredesnek már augusztus hó 1-én bevitték egyik hí szásznak a marosvásárhelyi bíró előtt tett s az általános hangulatra jellemző kijelentését, hogy „nem labancoskodik ezentúl a szász“ és ezzel együtt a régi vitéz Csáki András kuruc ezredes nyílt levelét is, melyben meghódolásra hívta fel Erdély összes lakóit s a községi bírákat táborába rendelte.¹² A Csáki, Kajdi és Draguly ezres kapitányok által vezetett kuruc hadak a bánnyavidekről tüstént előnyomultak és szétjártak az országban s a több, mint féleven át Moldvában bujdosók is mind visszatértek a német hadak által pusztává tett családi otthonukba.

Csáki András huszárezredével Medgyesen, Segesváron és Udvarhelyen át már augusztus 21-én Brassó alá érkezett és a 24-én Illyefalván tartott székgyűlésen fegyverbe szólította a háromszékiket, hogy pár nappal azután a esiki és gyergyói székelyekkel tétessen új esküt Rákóczi hűségére s a Moldvából időközben visszatért vitéz Horváth György alatt Háromszéken át a Brassót ismét körülzárt barcasági kuruc táborba indítsa őket.¹³ Pekri a gr. Teleki Mihály elnöklete alatt újból szervezett erdélyi tanács tagjaival és a mellette levő bujdosó rendezekkel még Kaplyonban részletes terveket dolgozott ki Erdély visszahódítására s augusztus közepén a Csáki András pusztításai felől hallott friss hirektől is indítatva — személyesen is beindult az országba.

Első föladatának a Szamosvölgye és főleg Kolozsvár megszállását tűzte ki. Szamosfalván ütött tábort, honnan szeptember 4-én a kaplyoni tanácskozások értelmében tette

¹¹ Diarium. Eredetije aláírás nélkül Nagyszeben város levéltárában 53/1706. sz. a.)

¹² Historia revolutionis anno 1706. Nagyszeben város levéltárában 53—1706. sz. a.

¹³ Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó. Brassó, 1918, VII. k. 62. stb. l.

meg intézkedéseit. A fejedelem parancsai és szándékai értelmében nemcsak meghódítani, de megnyerni is akarta az országot s azért különös gondot fordított az országban már szétáradott kuruc haderő összegyűjtésére, a szükséges fegyelem helyreállítására, s az összes ezredek rendszeres élelmezésére, felruházására és fizetésére. Ezt célozták a kaplyoni határozatok is, amelyeken a fővezetése alá adott huszáres gyalogezredek részére a Barcsai Ábrahám országos főbiztos számadásai szerint 1706. szeptember, október és november havára 23.648 köből búza, 14.129 és fél mázsa hus, 21.200 köből zab és 15.180 szekér széna felvetéséről gondoskodtak. A felvetésnél a közelmúlt fájdalmas idők tapasztalatainak az értékesítésére különös gondot fordítottak s elsősorban minden teherviselés alól mentesítették azokat a székelyeket, akiknek „nemes szívei Erdélyben a legelsőők között lobbantak lángra a szabadság nevére és siettek fegyvert fogni annak visszanyerésére, mikor az isteni gondviselés Rákóczit elküldötte a pusztá hazába, hogy fegyverre és szabadságra hívó szózat legyen.”¹⁴ Ismerték hűségüket és katonai értéküket s amikor kárpótolni kívánták azokért a szenvedésekért, miket Rabutin izzó gyűlölete és a segesvári labanc országgyűlés embertelen végzése mérték reájuk, egyúttal régi jogaik és szabadságaik visszaadásáról is meg akarták győzni őket, hogy annál nagyobb székely fegyveres erőt biztosítsanak a nemzetséges közügy számára. Ezért az egész felvétést a Rabutin és segesvári gyűlés által kimélt vármegyékre és szász székre rótták ki, s gondoskodtak egyúttal a kétségtelenül nem csekély, de elodázhatatlanul szükséges anyagi tehernek vármegyék és szász székek közt való részletes felosztásáról is. Mikor Pekri és a mellette levő erdélyi tanács ezeket a természetben leendő szolgáltatásokat a vármegyékkel és székekkel közölte, egyúttal felhívta azokat a szegény földnépe lehető kimélésére is, mert biztosítani kívánta, hogy a sokat szenvedett fegyvertelen nép házánál dolgozzék s a vége felé járó gazdasági év termését is betakaríthassa.

Ezek a katonai és gazdasági intenciók vezették további intézkedéseiben is, mikor a Szamosvölgyéből az Aranyos völgyébe tette át hadiszállását, s a Keresztes mezején, mely térség síkság a megelőző századok folyamán is annyiszor volt országos katonai szemlék és tanácskozások színhelye, szeptember hó 20-án általános szemlést tartott Erdély fegyveres ereje felett.¹⁵ Majd Nagyszében megszállását és a Havas-

¹⁴ Thaly: II. Rákóczi F. Emlékiratai. Budapest, 1872. 79. l.

¹⁵ Hist. rev. 1706. Nagyszében város levéltárában 53/1706. sz. a. és Szaniszló Zsigmond naplójának 1706. évi aug. havi bejegyzése. Nála azonban az időpont kétségtelenül téves. A főkormányzó szept. 20-án jelenti mindezt a bécsi Cancelláriának. Ered. orsz. levéltár kancell. oszt.-ban 35/1706. k. sz.

alföldbe vezető verestoronyi szorosnak az elzárását s ezzel a német haderő egyik legfontosabb életerének az elvágását határozta el, s már október hó 5-én megjelent Szeben előtt, hogy újabb, de ismét sikertelen kísérletet tegyen a Rabutin által még 1703-ban kitűnően megerősített város elfoglalására, vagy legalább kiéheztetésére. Ezért Szeben és a verestoronyi szoros további megszállására megfelelő haderőt hagyva hátra, Medgyes, Szászváros, Balázsfalva, Szentpál, Marosvásárhely és a többi kisebb szász és magyar várak elfoglalását és felhagyatását határozta el és Medgyes elfoglalása után ide október hó 27-ére országgyűlést hirdetett.

Nem áll módomban ezúttal, hogy a medgyesi országgyűlés történetével, melyről idáig semmit sem tudott történetírásunk, részletesebben foglalkozzam. De kétségtelen tény, hogy három főkérdés megnyugtató elintézése volt a kétnapos tanácskozások főtárgya. Az összegyűlt rendek Pekri elnöktele alatt első sorban „a rézpénzek igazi értékén való folyásáról és az iránt erőt vett visszaéléseknek a megszüntetéséről“ hoztak határozatot, azután a forgalomban levő különböző pénznemek értéke szerint egy részletes árszabást dolgoztak ki abból a célból, hogy „az ezüst és veres (réz) pénzzel való vásárlásban zavar és különbözőség ne legyen, hanem az ezüst és arany értéke legyen az, ami a nimet ideiben volt.“¹⁶ Végül elfogadták és határozattá emelték a kaplyoni felvetés célját és mértékét s a következő téli hónapokra, azaz 1706. december és 1707. január, februárra teljesen a szerint gondoskodtak a hadsereg ellátásáról.¹⁷

Ezek a katonai és gazdasági kérdések foglalkoztatták az 1707. január 10—15-én tartott besztercei országgyűlésre összegyűlt kuruc rendeket is, mert ezeknek szerencsés és méltányos megoldásától remélték úgy az országnak kuruc kézben való állandó megtartását, mint a fegyverrel és a lelkek megnyerésével biztosított országba évek óta várt fejedelmüknek minél előbbi szerencsés bejövetelét. Erről az országgyűlésről tordai Szaniszló Zsigmond, a kuruc korszak egyik jeles szereplője és naplóiírója csak annyit mond, hogy 1707. januáriusban „Beszterczén léssen az nemes ország gyűlése.“¹⁸ Gr. Teleki Mihály tanácselnök és kincstári főigazgató, aki az

¹⁶ Ezt mondja a besztercei országgyűlés első t. cikke és a Limitatio rerum et mercium etc., mi Barcsai Abrahám főbiztos aláírásával Medgyesen 1706. október 28-án adatott ki. Egykorú másolata a Székely Nemzeti Múzeumban Sepsiszentgyörgyön, és végül gr. Teleki Mihály kiadatlan naplója, mely szerint „26-án ebédre Medgyesre Nb. Itt az erdélyi státusnak gyűlése volt. En is az végre mentem volt oda stb.“ A gr. Teleki-család marosvásárhelyi levéltárában.

¹⁷ Barcsai Abrahám kuruc főbiztos naplója az Erdélyi Múzeum Egylet levéltárában Kolozsvárt.

¹⁸ Tört. Tár. 1890. évf. 322. l.

egész hónap folyamán Besztercén tartózkodott, már jóval beszédesebb és azt állítja, hogy ebben a hónapban gr. Pekri Lőrinc a fejedelem parancsolatjából Beszterce városában országgyűlést celebrált, amelyen előbb ő maga elnökölt. Mikor azonban azt a hírt kapta, hogy az időközben Rabutin oldaláról Szebenbe visszatért br. Tige Kolozsvárra indult, rögtön elébe ment és őt „vallotta“ elnöknek, s az ő elnöklése alatt folyt aztán tovább az országgyűlés, amelyen törvényeket alkottak. Ezeket Teleki megküldötte Pekrinek, Pekri pedig br. Kemény László útján kiküldötte a fejedelemhez. De a fejedelem a t. cikkeket nem fogadja el, nem is erősíti meg, sőt megharagszik Telekiékre, amiből kitűnt, hogy Pekri félrevezette őket, akik hittek neki, pedig „máskülönbén volt.“¹⁹ Ha talán a fejedelem tényleg nem is hagyta jóvá a besztercei gyűlés t. cikkeit, a br. Kemény László követségét 1707. február 8-án Sárospatakon mégis szívesen fogadta s nemcsak vele, de Pekrivel is közölte, hogy „kedvesen vette az nemes haza ily szíves hűséggel való viseltetését, és úgy az ő, mint a rendek Erdélybe való bemenetele felől való szorgalmatoskodását. Azért a nemes haza kívánságának személy szerint kíván eleget tenni, mert Erdélybe való bemenetelét mind a két hazára szükségesnek látja.“²⁰

Ha Rákóczit a két haza jobb jövőjének a biztosítására irányuló régi célja s az a nemes szándék vezette Erdély felé, hogy „bémenvén az hazában, oly rendben kívánt minden dolgokat állatni, melyből mindenekre az régen kívánva várt és óhajtott nemzetünk boldogulása terjedjen és állandóképpen maradékunknak is megörökösödjön,“ kétségtelen, hogy Pekriéket sem kevésbé nemes szándék ösztönözte, úgy a medgyesi, mint a besztercei gyűlés összehívására. Pekri tudta a legjobban, hogy a kezére bízott hadsereg megfelelő állapotban tartásáról csak a rendek buzgó támogatásának és áldozatkészségének a folytonos ébrentartásával tud gondoskodni, s azzal is tisztában volt, hogy az immár négy éves küzdelmekben és szenvedésekben kifáradt nemzet áldozatos ragaszkodását a Szeben, Fogaras és Brassó városában mindig veretlenül örökdő német hadsereg s a hadsereg szárnyai alá menekült s az által ezen erődített városokba zárt labanc nemesiséggel és a császárhoz hű főkormányzók ellenkező intézkedéseivel szemben csak a fejedelem személyes bejövetelel tudja állandóan biztosítani. Ezt a nemes szándékát s a haza szolgálatában „szorgalmatos és hűséges forgolódását“ Rákóczi nemcsak elismerte, de ösztönözte és buzdította is, hogy a vármegyéket és szász székeket ne csupán megfelelő számú gyalogság kiállítására, hanem a magyarországi rendek pél-

¹⁹ Naplója 1707. január havi bejegyzése az id. levéltárában.

²⁰ Thaly: Arch-Rák. II. k. 6., 20. és 30. l.

dájára hivatkozással „valamely pénzbeli felvetés“ elváltatására is bírja reá, s győzze meg őket, hogy ha a „fejér“ pénz az országban forogni fog, a rézpénz értéke is „szaporodni“ fog és ebből az országnak kétségtelen haszna származik.²¹

Az 1707. január 10—15-én Beszterce városában tartott országgyűlés végzéseiben valóban a fejedelem, erdélyi fővezére és a rendek „elnéjének“ és intézkedéseinek ezt az óhajtott egyetértését; a haza védelmének biztosítására, a kereskedelmi forgalom megindítására, s a megbolygatott jogrend visszaállítására irányuló elszánt akaratát tükröztetik. Az országgyűlésre a rendek nagy számban gyűltek össze, s Pekri irányítása mellett folytatott tanácskozásaik eredményét nyolc törvénycikkbe foglalták.

Első sorban a rézpénz forgalma és értékének biztosítása érdekében hoztak határozatot. Megállapították, hogy „jóllehet a rézpénznek igazi értékén való folyásáról és az iránt erőt vett visszaéléseknek megszüntetéséről már a minapi megyesi gyűlésen is hoztak határozatot, a különböző anyagárúkról árszabást készítettek s a határozat végrehajtására felügyelőket is rendeltek, még sem szűnt meg a visszaélés. Újabbban végzik azért, hogy az adásban és vevésben vagyonának elvesztése és elkobzása terhe alatt a rézpénzt igaz értékén mindenki elvegy és tartsa magát az árszabáshoz, melynek ellenőrzésére főfelügyelőnek dicsőszentmártoni Balogh Zsigmondot és Tövisi Danielt rendelték azzal, hogy bár Balogh Zsigmond ebben a hivatalban már „dicséretesen forgolódott“, válassza közülök azt a fejedelem, amelyiket akarja.²² Felhívják egyúttal a vármegyék és székek felügyelőit, hogy „a rézpénz dolgát“ a főfelügyelővel együtt folytassák és egyúttal a megyék, székek és városok összes tiszteit, hogy a felügyelőket mindenben támogassák és kihirdettségük, hogy senki áruját el ne titkolja, a vásárokra a szokás szerint áruját és marháját bevigye és az árszabás szerint adja el. (I. t. cikk.)

Szabályozták azután a kereskedelem ügyét „sok okokra nézve igen szükséges lévén annak felállítására.“ Ezért elrendelik, hogy a külső országokból bejövő idegen kereskedőknek ne legyen szabadságuk az országban való széjjeljárásra és árujuknak szerteszéjjel eladására, hanem a Moldovából, Havasalföldéből és Törökországból bejövők Beszterczén, Csikszeredán, Kézdivásárhelyt és Fejérváron, a Magyarországból

²¹ Thaly: Történelmi kalászkok. Pest. 1862. 233—7. l.

²² Aranyosszék új főkapitánya Toroczka János 1706. nov. 29-én tette le a hivatali esküt, s a dec. 21-én Bágyonban tartott székgyűlés Balog Györgyöt és Boér Gábort választotta követnek a besztercei országgyűlésre Atilla 2. sz. Torda megye levéltárában V. ö. Márki 1. m. I. k. 591. l. mely szerint Fejér megye követei Olasz és Hatvani voltak.

bejövő görögök vagy más idegen nemzetbeliek pedig Désen rakják le árujokat és egy összegben az arra rendelendő embereknek adják el. A kereskedők ellenőrzésére felügyelőket is rendelnek, még pedig Beszterczére Soppel Andrást, Csikszeredába Sándor Jánost, Kézdivásárhelyre Barabás Györgyöt, Fejérvárra Visolyi Istvánt, Désre Marjai Albertet. A kereskedelem felállítására szükséges pénztárt és az azt folytató személyek iránt a fejedelem határozatát várják és hogy a rézpénz a forgalom megindulásának akadályja ne legyen, meghatározzák, hogy az országban található árukat előbb csak a hazai kereskedők vásárolják meg, hogy a kívülről behozandó árukat azokkal felválthassák. A két vajdaságban elkelhető hazai áruk a len, kender, kötél, spárga, vas, viasz és szita, a Törökországban elkelhetők pedig az öreg marha, herbécs, só, kéneső, vas, vászon, viasz és vaj. (II.t. cikk.)

A mostani teherviselés és adózás terén felpanaszolt aránytalanságokat is orvosolni kívánták s ezért a panaszok megvizsgálására és az adókról való számvételre gr. Teleki Mihályt, Barcsai Abrahámot, Rédei Pált és Bartha András ítélőmestert azzal a meghatalmazással küldik ki, hogy a hátralékos adókat karhatalommal is hajtsák fel, a vármegyei tiszteket „minden kedvezés és halogatás nélkül“ vonják számadás alá s számvételükről annak idején közönséges gyűlésen tegyenek jelentést. (III. t. cikk.)

Értesülvén, hogy a hadsereg „megruházására“ törökországi kereskedők 8000 vég abát árulnak, ennek megvásárolhatása céljából a vármegyék és szász székek 50.000 drb. kősonak Tordáról Fejérvárra való leszállítását magukra vállalták. Megbízták azért gr. Teleki Mihályt, hogy a megyék és szász székek tiszteinek segítségével a kőstöt Fejérvárra szállíttassa, s a szekereket pontosan kifizesse. (IV. t. cikk.)

Az 5-ik törvénycikk szösz szerint ezt mondja: „Kegyelmes urunkhoz önagyságához közönséges hazánk javát illető dolgaink végett kellelvén expediálnunk, választottuk követnek tek. Nagys. gyerómonostori Kemény László uri atyánkfiát ökegyelmit. Instrukciója s credentionálisa expediálására authoráltuk előbb denominált atyánkfiat ökegyelmeket. (V. t. cikk.)

Majd a vármegyékre és szász székekre Barcsai Abrahám főbiztos számítása és előterjesztése alapján a hadsereg számára 1707. május 1-ig 24.700 köből búzát, 10.480 mázsa hust, 39.580 szászköből zabot és 31.600 szekér szénát róttak ki, még pedig a vármegyékre Fogaras földével, Marosvásárhellyel és az oláh papokkal együtt 13.700 köből búzát, 5240 mázsa hust, 13.340 köből zabot és 15.800 szekér szénát, a szász székekre pedig Szászvárossal és a szász papokkal együtt 12.000 köből búzát, 5240 mázsa hust, 26.270 köből zabot és 15.800 sze-

kér szénát. Meghatalmazták egyúttal Baresait, hogy a felosztás alapján a tisztek segítségével gondoskodják a kivetések felhajtásáról, hogy „a katonaság meg ne fogyatkozzék.“ (VI. t. c.)

A vármegyék a szász és oláh papokkal együtt „közönséges hazánk szükségire“ 5700 magyar forint, a nemes székely nemzet pedig a taksás városokkal együtt 1900 m. forint fejér pénzből álló adót vállalt magára. A rendek utasították a megyék, székek és városok tiszteit, hogy ezt a pénzt otthon vessék ki és 1707. február 15-re fizessék be „fogyatkozás nélkül a Rádai Pál főadószedő kezébe.“²³ (VII. t. c.).

Végül a zsigóci csata után „házakat, javakat elhagyott, kegyelmes urunk önagysága hűsége és a magyar ügy mellett hazánkából kiment sok becsületes atyánkfia“ kártalanításáról és a távollétük alatt birtokait gondozó, sokszor pusztító és tékozló felügyelők számadásra vonásáról gondoskodtak. Kötelezték ezeket, hogy számadásra a tulajdonosok előtt jelenjenek meg és amiről nem igazolták, hogy „a német vitte s vitette el“, tartozzanak megfizetni. A megyék, székek és városok tiszteit pedig utasították hogy a számbavételnél segédkezzenek és azokon részt vegyenek, a számadókat anyagi felelősség terhe mellett megfelelő anyagi kártérítésre kötelezték, a főtiszteket és Bartha András ítélmestert utasították, hogy a kártérítésnek a felhajtásában támogatást nyújtsanak, a károsult birtokosokat pedig felhatalmazták, hogy el nem számolás és nemfizetés esetén a számadásra kötelezettek személyéhez s ha elhaltak, maradványaik javaihoz is hozzányulhassanak és elégtételt tétessenek.²⁴ (VIII. t. c.).

Ezek a kérdések foglalkoztatták a besztercei gyűlésen megjelent kuruc rendeket, de ezek alkották a Rákóczi erdélyi fejedelmi székébe ünnepélyesen beiktató, 1707. március 28-tól ápr. 21-ig tartott marosvásárhelyi országgyűlés tanácskozásainak is egyik főtárgyát, s ha más fogalmazásban is, de a gazdasági vonatkozású törvénycikkekben lényegileg a megyesi és főleg besztercei határozatokat újították meg.

Ez a tény egymagában is feltűnő történeti értéküket és indokolják ismertetésüket. De talán kegyeletes kötelességet is teljesít mindenik erdélyi történetíró és forráskutató, aki az általános emberi, s a különleges faji jellemvonásokat páratlan gazdagsággal fetűntető, de sok jellemző részletében még kellőképp fel nem derített Rákóczi-korszak történetére vonatkozó

²³ VII. t. c. Tordamegye 1707. jan. 26-án Tordán tartott gyűlésén vetette fel a reá eső 300 m. frt. fejér pénzt. Várm. levéltár 4038. sz. 2.

²⁴ A törvénycikkek idáig egyetlen egykoru, másolati példánya a gr. Mikes-család levéltárában a Székely Nemzeti Múzeumban Fasc. 118. Nr. 9. 132—139. l.

ismereteinket bővíti, s ezzel a munkájával is annak a fejedelemnek újítja meg nemes emlékezetét, akinél jobban soha senki sem szerette Erdély különböző faju és vallásu népeit, s akinek leghőbb vágya volt, hogy ősi jogaikért és szabadságukért sokat szenvedett és sokat áldozott, de gyöngeségükben és erőtlenségükben is kiváló emberi és faji erényekkel tündöklő erdélyi népeinek igazságos és jó uralkodója lehessen.

(Sepsiszentgyörgy)

Csatak Vilmos.

Freisingi Ottó világszemlélete.

A római birodalom felbomlásával együttjáró nagy irodalmi elborulásban először a történetírás mécsese kezd némi derengést árasztani. Ez a próbálkozás természetesen az ókor fejlett történetirodalmához viszonyítva nagyon szegényesnek látszik, de idők folyamán olyan irányban alakul, hogy az ókorinál jóval szélesebb alapot nyújt a továbbfejlődésre. Az anyaggyűjtés, a felhalmozás nagyobb méreteket ölt, részlegesebb és egyetemesebb jellegű lesz és csupán a feldolgozás módjában és formájában tapasztalunk hosszantartó elmaradottságot. Az első, aki ezen a téren a történetírás történetében új, fejlettebb korszakot nyitott meg, *Babenbergi Ottó freisingi püspök* volt. Méltán mondja róla Wilmans, Ottó műveinek első és azóta is legkiválóbb kritikusa, hogy világkrónikája egyetlen a maga nemében s idejében és hogy a filozófiai alapon írott történeti munkáknak első példánya, amelyben az író a történetírás művészetét a középkor folyamán a legmagasabb fokra emelte.¹ Az események száraz, kronológikus sorrendjébe életet öntött azzal, hogy azokat okozati alapon egymásból folyóknak tekintette és mindvégig egy vezérlőeszme körül csoportosította.²

Ottó a világkrónikájában³ az emberiség történetét úgy fogta fel, hogy az tulajdonképen Istentől belénk ojtott jónak és a sától belénk lopott rossznak egymással való viaskodásából szövődik össze.⁴ Ez a kettős küzdelem már Ádámmal s Évával megkezdődik⁵ és az emberiséget két táborra osztja. Ez az egymás megdöntésére törekvő két tábor két államot alkot, az örökkévalóságon nyugvó krisztusi államot, amelyet az író égi Jeruzsálemnek szeret nevezni és a kárhozatra szánt, a sától vezérlete alatt álló világi államot, amelyet gyakran a földi Babylon címmel illet.⁶

¹ Pertz, Monumenta Germaniae hist. Scriptorum [=MG. SS.]. XX. 83—116 [Praefatio].

² Gombos, KK. XII.—XIV. B. 7.

³ *Chronicon* seu rerum ab initio mundi ad sua usque tempora 1146 Libri VIII. MG. SS. XX. 116—301; Gombos A.: Középkori Krónikások [= KK.] . XII—XIV. 68—500.

⁴ *Chronicon* I. 2.

⁵ *Chronicon* II. Prol.

⁶ Isingrimhez. Gombos, KK. XII—XIV. 63—64.

Az isteni államot az állandóság, a változatlanóság jellemzi. Szerzője és feje kezdettől maga Jézus Krisztus,⁷ később itt e földön az apostolok a kiépítői és vezetői.⁸ Ez az állam a világ nyavalyáitól és viharaitól meg nem rendül, minden körülmények között megingathatatlanul áll és számára már előre biztosítva van a győzelem.⁹ Akik ezt nem ismerik fel, azok elhullanak a hullandóval, elesnek az esendővel, gurulnak a forgandóval s végül örökre elvesznek a veszendővel.¹⁰ A jóban állhatatosak azonban a mennyekbe fognak felvétetni.¹¹

A világi állam, amelynek megteremtője és vezetője a sátán, az ördög, az Antikrisztus,¹² csupa változás, csupa forgandóság. Tagjai az ördög játékszerei,¹³ ismertetőjelük, hogy Isten akarátának kevélyen ellenállani törekszenek,¹⁴ végezetük az örök kárhozat,¹⁵ amelyet megrontójuk sem fog elkerülni.¹⁶

Ez a két állam a világesemények keretében nem mindig egyforma erővel jelentkeznek. A vezetőszerp hol az egyiké, hol a másiké, s van idő, amikor kifejezetten egyik sem dominál, hanem mindig egymásban lappanganak.¹⁷ Ezen szempontból nézve a két államot — maga Ottó is kénytelen elismerni — itt a földön időnként a krisztusi állam is más-más jelleget mutat, éppen úgy, mint a világi állam.¹⁸ Ottóval együtt mindkettőnek három állapotát mutathatjuk ki.

Isten államának itt e földön első állapota a pogány fejedelmek idejére esik, azaz a népek teljességének megtérése előtti korra. Ez az állapot kivételtnek vagy megalázottnak mondható, mert mintegy rejtve volt a külsőleg hatalmaskodó világi államban. Második állapota a kegyelem idejére esik, amely Jézus Krisztus eljövételétől Ottó koráig tart, amely kor szerinte már magában hordja az idők végezetét.¹⁹ E *közepes* sorsú állapota reménykedőnek nevezhető. Ebben a korszakában már nemcsak belső, azaz lelki javakban részesül, a halhatatlanságon kívül minden egyéb megígért jót megkapván,²⁰ hanem külső, látható boldogulásban is nagy előmenetelt tesz. Harmadik állapota, a dicsőségesen boldog és tökéletes állapot, a túlvilági életben következik el. — Ezenképen a

⁷ Chronicon III. 6.

⁸ Chronicon III. 14.

⁹ Chronicon II. 25.

¹⁰ Chronicon II. 25.

¹¹ Chronicon I. 9.

¹² Chronicon III. 47.

¹³ Chronicon III. Prol.

¹⁴ Chronicon I. 4.

¹⁵ Chronicon VIII. Prol.

¹⁶ Chronicon I. 9.

¹⁷ Chronicon V. Prol.

¹⁸ Chronicon VIII. Prol.

¹⁹ Isingrimhez. Gombos, KK. XII—XIV. 64; Chronicon VII. 34.

²⁰ Chronicon IV. 14.

világi államnak is három állapota van ugyanazon időelhatárolással. Az első nyomorultnak, a második nyomorultabbnak, a harmadik legnyomorultabbnak mondható. Az *elvetemült* világi állam ugyanis első állapotában a szakadatlan változások mozgalmi között az igazi vallás nemismerése folytán nyomorult; második állapotában annyival nyomorultabb, amennyivel a világosság kinyilatkoztatása, azaz az igazság megbizonyodása után kevesebb mentsége marad; harmadik, legnyomorultabb állapota az utolsó ítélet után következik el.²¹

Ottó nemesak eszmeileg keretezi az emberiség multját, jelenét és jövőjét ezen *állapotok* szerint, hanem történeti alapon bizonyítani is akarja olyképen, hogy a *Chronicon* első hét könyvében a saját koráig terjedőleg a világeseményeket ezen tervezet szellemében okadatolja meg, s úgy tárja elénk a két állam első és második állapotát, a nyolcadik könyvben pedig a próféták, a szentírás és az egyházi atyák tanúsága szerint mutatja be a két állam harmadik állapotát.

Azt az egyet feltétlenül el kell ismernünk, hogy sajátos felfogását, amely theologiai, filozófiai és történeti elemekből szövődik össze, művében teljességgel keresztülvitte s korabeli olvasóinak olyan kerek egészet nyújtott, amelyen túl már senkinek sem lehetett kérdeznivalója. Ezzel azonban túllépte azt a határt, amelyet a történetíróknak éppen történetírói mivolta pontosan és szigorúan kimér. Ottó sokkal kiválóbb ember volt, hogysen ezt maga is tisztán ne látta volna. Érti és meg is mondja,²² hogy a nyolcadik könyvet sokan haszon nélküli munkának fogják bélyegezni, mert a históriai részhez nem kellett volna a szent iratok titokzatos bizonyosságait odakeverni. De a dolog természete már megkövetelte, hogy a két állam harmadik állapotáról is szóljon. És ebben igaza is van Ottónak: a nyolcadik könyv nélkül a két államról szőtt elmélkedésének, felfogásának, rendszerének, amelyen a *Chronicon* felépül, nem lett volna hitbéli bizonyító-záradéka, amellyel az író az olvasóját még utólag is meggyőzni remélhette felfogása helyességéről. Az aztán természetesen egészen más megítélés alá esik, hogy Ottó vezérlőeszmeje mennyiben egyeztethető össze a történetírás alaptörvényével. És ha ebben a tekintetben nem azonosíthatjuk is magunkat vele, legalább is annyit a javára kell írunk, hogy magasabb szempontból fogta fel az emberiség történetét.²³

És most térjünk át Ottó felfogásának közelebbi megvilá-

²¹ Chronicon VIII. Prol.

²² Chronicon VIII. Prol.

²³ V. ö. Büdinger, Die Entstehung des 8. Buches Ottos von Freising, in SB. der Wiener Akademie d. Wiss., Phil. hist. C. I. XCVIII. 1881. 325—366; Sybels hist. Zeitschrift. 1862. VII. 117—118.

gítására, hogy miként látja ő a világ folyását a két állam első és második állapotán keresztül.

A Jézus Krisztus előtti korszakot egészen a világi állam hatalmaskodása tölti ki. A zsidóság egynehány tagján kívül az ördög zászlójához szegődött minden nép.²⁴ Isten az embereket egészen szabadakaratjukra engedte, hogy megismerjék a világ sanyarúságát és így majdan képesek legyenek a Jézus Krisztus által adandó legmagasabb életparancsokat befogadni.²⁵ Innen van, hogy az egész emberiséget vezérlő főhatalom, amely Keleten alakul ki,²⁶ először a világi állam polgárainak kezébe jut. Külsőleg ezen főhatalomhoz fűződik az egész emberiség története, amely a főhatalomnak egyik nemzetről a másikra való átszállása által négy korszakra vagy négy főbirodalomra tagolódik.²⁷ Az első korszakban a vezérlő hatalom hordozói az assyrok és babyloniak, a másodikban a médek és a perzsák, a harmadikban a macedónok és a görögök, a negyedikben a rómaiak, akikről a frankok közvetítésével átöröklődik a németekre,²⁸ de ez utóbbi nem jelent külön korszakot, mert a német birodalom csak része a franknak. Nagy Ottó ugyanis csak visszaszerezte a teuton-frankoknak a longobardoktól bitorolt, a főhatalmat jelentő császári koronát.²⁹

A főhatalom vándorlása népek, nemzetek, dinasztiák, országok pusztulásán és keletkezésén keresztül³⁰ nem a véletlenség, hanem a Mindenható műve. A világ sora úgy rendeztetett el, hogy minden emberi hatalom, tudomány keleten kezdődjék és nyugaton határolódjék.³¹ A hőlcelet is Babylonban sarjadt ki, onnan Egyiptomba vitték át, aztán a görögökre szállt, azoktól a rómaiak örökölték, s végül Galliába és Hispániába jutott.³²

A főhatalomnak keletről nyugatra fordulása³³ a világ kezdetét és végét jelenti. Most már, ha megvizsgáljuk a négy főbirodalom sorsát, — mondja Ottó — azt találjuk, hogy azok belső életük folyásában teljesen azonos képet nyújtanak. Életerős korukban megszerzik a hatalmat, elérik fejlődésük tetőpontját s aztán mindjárt megkezdődik a hanyatlás és végül aggkori gyengeségben elpusztulnak.³⁴ Amikor Babylon

²⁴ Chronicon III. Prol.

²⁵ Chronicon II. 14; III. Prol.

²⁶ Isingrimhez. Gombos, KK. XII—XIV. 65.

²⁷ U. o. 62—63.

²⁸ Chronicon II. 27, 40; IV. 31; V. Prol., 36; VI. 22. Isingrimhez. Gombos, KK. XII—XIV. 62—63.

²⁹ Chronicon VI. 17.

³⁰ U. o.

³¹ Isingrimhez. KK. XII—XIV. 62—63.

³² Chronicon V. Prol., Isingrimhez. KK. XII—XIV. 65.

³³ Chronicon V. 36.

³⁴ Chronicon IV. 31.

lehanyaglott, Róma már vajúdott, amikor Róma elbukott, a frank már csírázott.³⁵ És most — figyelmeztet Ottó a saját korára célozva — jelek mutatják, hogy a főhatalom a teuton-frankoknál eljutott a vándorlásnak végső pontjára, ami az aggságában immáron vonagló világ végét jelenti.³⁶

E négy főállam története Ottó megvilágításában elijesztően szomorú képét mutatja az emberi dolgok nyomorúságos forgandóságának, a folytonos kínlódásnak és gyötrelmeknek, amelyek nemcsak a világi állam polgárait nehezdednek rá, hanem az égi államhoz tartozókra is, akiket Isten egy-egy kis időre át szokott engedni a világi államnak megfenyítésre³⁷ és akik itt az életben, mintegy Istennek zarándokúton járó fiai, a gonosz „Babylon“ zavaraival megterhelten epekednek a boldog „Jeruzsálem“ után.³⁸ Az emberiség története tehát — úgymond — nem egyéb, mint egy nagyon szomorú tragédia.³⁹ Ahová csak néz, mindenütt oktan hánykolódást lát, mintha minden lázbetegségben égne.⁴⁰ S hogy a dolgok százalmas változandóságát ne csak ő lássa, hanem az olvasója is okvetlenül észrevegye, ez irányban minduntalan figyelmeztetéssel él,⁴¹ s különösen egy-egy jó példának mutakozó eseménynél, mint Karthágó szerencsétlenségének,⁴² Cyrus gyászos végzetének,⁴³ Nagy Sándor halálának,⁴⁴ Xerxes hadjáratának,⁴⁵ Mithridates tönkretűnésének,⁴⁶ a római birodalom bukásának,⁴⁷ vagy Lothár császár halálának⁴⁸ elbeszélésénél tör ki belőle az elkeseredés a világ hitvány sorsa felett, ilyen-féléket mondván: „Ime, öklünkkel tapogathatjuk, hogy milyen nyomorult az ember sorsa! S mi mégis úgy odatapadunk az esendőkhöz, mulandókhöz, mint valami örökre fennmaradó dolgokhoz. Ah, nyomorult vak elmék, vegyétek ezt figyelembe!“

S miért és honnan a világnak ez a szomorú, gyászos sorsa? — Isten akaratából van így, — mondja Ottó. — Mert minden, ami e földön történik, Isten akaratából történik.⁴⁹ A

³⁵ Chronicon IV. 31.

³⁶ V. ö. Chronicon V. Prol.; VI. 22. 36; VII. 34.

³⁷ Chronicon III. 45.

³⁸ Isingrimhez. Gombos, KK. XII—XIV. 63—65.

³⁹ Levele I. Frigyeshez. Gombos, KK. XII—XIV. 60.

⁴⁰ Chronicon V. 36.

⁴¹ Chronicon I. 26. 32; II. 14. 17. 20. 25. 30. 32. 34. 43. 45. 47. 51; IV. 31. 33; V. 1. 35. 36; VI. Prol. 9. 17. 36; VII. Prol. 9. 12. 21. 24. 34. 35; Isingrimhez. Gombos, KK. XII—XIV. 67. stb.

⁴² Chronicon II. 32.

⁴³ Chronicon II. 14.

⁴⁴ Chronicon II. 25.

⁴⁵ Chronicon II. 17.

⁴⁶ Chorion II. 45.

⁴⁷ Chorion IV. 31.

⁴⁸ Chronicon VII. 21.

⁴⁹ Chronicon III. 15.

dolgok változóságával járó nyomorúság, a sokféle sanyargattatás mind Isten jóságának és irgalmasságának tulajdonítandó, aki azért rejtette a halandók dolgába a nyomort,⁵⁰ hogy az abból folyó siralmas esetekkel a világ megvetésére indítsa az embereket,⁵¹ hogy Babylon nagygonoszságú polgárainak közösségéből áttérjenek a krisztusi állam polgáraihoz,⁵² hogy maga szeretetére bírjon mindeneket az örök boldogság honába.⁵³ Ottó tehát a világkrónikájával, amelyben bemutatja a halandók dolgainak siralmas forgandóságát, egyenesen és céltudatosan azt kívánja megértetni és a megértés után elfogadtatni, hogy a sokféle szorongattatásból és a világnak esendő sorából olvasói felismerjék Isten hívó szavát és térjenek át Isten államának polgárai közé, akiknek a nyolcadik könyvben előre szemléltethetővé teszi azt a túlvilági boldogságot, amelynek itt az életben a pusztta remélése is igen nagy boldogság.⁵⁴ E tekintetben annyira előrelátó Ottó, hogy olvasóinak esetleges kételkedésével is számot vet. Lehetségesnek tartja ugyanis, hogy valaki másutt is tájékozódást próbál keresni a világ sora felől. Előre figyelmezteti tehát őket, hogy vigyázzanak, mert a pogány írónak és az azok után indulóknak műveiben csak a világi állam dicsérete olvasható.⁵⁵

Ottó az ő két államának keretén belül — amint láthatjuk — úgy egészében jól el tudja helyezni az emberiség történetét. Sőt a pogány korban és a kereszténység terjedési szakában a részletekkel is könnyen megbírkózik. A helyzet ugyanis az utóbbi korszakban csak annyiban változik, hogy a krisztusi állam kezd felemelkedni, s a világi állam kezéből lassanként kicsúszik a földi hatalom. De nagy zavarba jön Ottó akkor, amikor végleg kialakul a hatalmas keresztény egyház, amely nem egyéb, mint Istennek e földön is győzedelmeskedő állama. A világi állam annyira veszendőbe megy, hogy a sátán már csak alattomosan, belülről próbálgatja gyengíteni Isten államát.⁵⁶ A sátán munkája tagadhatalanul a krisztusi állam keretén belül folyik, mert a világi állam szinte egészen eltűnt, keretébe már csak a szétszórt zsidóság s a még létező pogányok tartoznak, akik Ottó szerint figyelemreméltót már nem cselekszenek. Így aztán kénytelen bevallani azt is, hogy Nagy Konstantin után már csak egy, azaz a krisztusi államról szöveődik a história.⁵⁷

⁵⁰ Chronicon II. 14.

⁵¹ Chronicon II. 14.

⁵² Chronicon I. 9.

⁵³ Chronicon II. 14; 51.

⁵⁴ Isingrimhez. Gombos, KK. XII—XIV. 64—67; Chronicon II. Prol. 14. 43. 51; IV. 33; VII. 24.

⁵⁵ Chronicon IV. 21; Isingrimhez. KK. XII—XIV. 64.

⁵⁶ Chronicon III. 22; IV. 5. 8; V. Prol.; VIII. 1.

⁵⁷ Chronicon V. Prol.

Ez a fennakadás azonban még olyan természetű, hogy aránylag könnyen legyőzi Ottó azzal, hogy a krisztusi államnak kezdetben hangoztatott tisztaságáról lemond. Azt a tételt állítja fel, hogy amíg a krisztusi állam itt e földön bolyong, a tengerbe bocsátott hálóként nem válogathat a beléje kerülők között, hanem a jókat s a gonoszokat együttesen magába szedi. Azaz a sátán állama egészen belekeveredik a krisztusi államba és egy új kevert állam keletkezik.⁵⁸ De ez a keveredés korántsem olyan ám, mint a két állam első állapotában, mert akkor a krisztusi állam kevésszámú polgársága tisztaságát megtartva lappangott a hatalmas világi államban,⁵⁹ most pedig az Isten államába tartozókkal úgy élnek a nem odavalók, hogy egyedül csak Isten ismerheti az övéit.⁶⁰ A sátán tehát, államának hatalmát elvesztvén, befurakodott Isten államába s egyenesen ott készíti elő az utolsó nagy küzdelmet, amely a világ végét jelenti, amikor mint Antikrisztus ismét nyíltan fog fellépni Isten állama ellen.⁶¹ E szörnyű küzdelemnek első szelét már érzi is Ottó. Korának undok gonoszsága s a bűnök sokasága a vég kezdetét jelzi és Isten, a legirgalmasabb bíró, kizárólag a jámbor szerzetesek és egyéb szentéletűek érdemei folytán tűri még a romlásra megérett világot.⁶²

Sokkal nehezebb és szinte áthidalhatatlan dilemma elé került Ottó a két államról alkotott elméletével szemben akkor, amikor a krisztusi állam keretén belül kialakul és egymással szembe kerül a császári és a pápai főhatalom. Azaz a krisztusi államban két állam keletkezik: az egyik a keresztény császárság mint világi állam, a másik a krisztusi állam egyházi, papi szervezete, mint lelki állam. Azt mondja Ottó, hogy e kettő egymástól nem választható el, s mégis két vezetőszemély van benne: a pápa és a császár.⁶³ Isten államának e kétféjűsége azonban annál is inkább nagyobb zavart okoz Ottó elméletében, mert nem meri a két vezetőszemély hatalmi körét elhatárolni. Kénytelen ugyan felvetni a kérdést, hogy mi illeti meg hát a világ javaiból, a hatalomból, a méltóságból az egyházi szervezetet, Jézus Krisztus papjait, akiknek az égi uralom dicsősége van megígérve,⁶⁴ azaz, hogy a római főpap a lelkiek mellett milyen alapon gyakorolhat világi főhatalmat is a nyugati királyok fölött,⁶⁵ de a kérdésre nem mer egyenes feleletet adni. Kerülő úton, egyházi tekin-

⁵⁸ Chronicon V. Prol.; VII. Prol.

⁵⁹ V. ö. Chronicon III. Prol.; V. Prol.

⁶⁰ Chronicon VII. Prol.

⁶¹ Chronicon III. 47.

⁶² Chronicon VII. 9. 34.

⁶³ Chronicon VII. Prol.

⁶⁴ Chronicon IV. Prol.

⁶⁵ Chronicon. IV. 3.

télyekre hivatkozva, csak magyarázatot ad, amelyből azonban kiérezhető az ő véleménye is.

Isten az ő államában — mondja Ottó — még pedig annak második állapotában, két hatalmi személyt állapított meg, két kardot, a papit és a világit. A papi Krisztus szentségeit kezeli és csak a lelkiekben gyakorol hatalmat; a másik személy kezében van a világi hatalom és minden anyagi erő, de kötelessége a szegényeket és Isten egyházait a gonoszok megrohanásaitól védeni és a bűnösöket megbüntetni. A lelki hatalomhoz tehát csak lelki birtokok tartoznak, azaz tizedek, zsengék, a hívők adományai s más ilyesfélék. És minden anyagi erő, minden földi méltóság a másiknak van alávetve. Szent Péter valósággal csak a lelki hatalmat gyakorolta. Viszont az is bizonyítható, hogy Nagy Konstantin jogosan adott az egyháznak királyi javakat,⁶⁶ amit azonban végérvényesen eldönteni nem a *Chronicon* feladata.⁶⁷ Annyi azonban kétségtelen, hogy éppen ezen adományozásból kifolyólag a két hatalmi személy jogköre rendezetlenné lett.⁶⁸

E fejtegetésből megállapítható, hogy Ottó a Szentszék világi hatalmát nem tartja Isten államára nézve feltétlenül hasznosnak, a következő kijelentésével is megerősítvén ezt: „Hogy a saját véleményemről beszélek, vajjon Istennek jobban tetszik-e államának e most látható felemelkedése vagy régi megalázottsága, nyíltan bevallom, nem tudom. Mégis úgy látszik, hogy *a régi állapot jobb volt.*“⁶⁹ Nem hallgathatjuk azonban azt sem el, hogy súlyos véleményéhez mindjárt sietve hozzáfűzi: „De azért igazat adok a szent római egyháznak, hogy amiket birtokol, jogosan birtokolja.“⁷⁰

Ottónak egyéb megítéléseiből is észrevehetjük, hogy az egyháznak a világi javakban és főként a világi hatalomban való örvendetesnek látszó gyarapodását a lelki életre nem tartja hasznosnak. Például Juliánust a legkisebb egyházellenes intézkedéséért is keményen megrójjá, de azért, hogy az egyházat a földi javaktól meg akarta fosztani, nem illeti szemrehányással.⁷¹ Élesen feltűnő, hogy VII. Gergely pápáért egy cseppet sem lelkesedik.⁷² IV. Henrik kiátkozását olyan cselekedetnek tartja, amelynek a lelki életre való veszedelmes következményeit még csak elbeszélni is „undorodik“.⁷³ Azt azonban még sem óhajtja elhallgatni, hogy az egyház, amely IV. Henrik személyében megalázta a birodalmat, éppen a

⁶⁶ Chronicon IV. Prol.

⁶⁷ Chronicon IV. 3.

⁶⁸ Chronicon IV. Prol.

⁶⁹ U. o.

⁷⁰ U. o.

⁷¹ Chronicon IV. 10.

⁷² Chronicon VI. 34. 35.

⁷³ Chronicon VI. 36.

birodalom erejéből és a királyok jótévőségéből emelkedett fel; a birodalom pedig éppen a papsághoz való szeretete által gyöngült el annyira, hogy így le lehetett rá sujtani.⁷⁴ Ebben az ügyben — úgymond — az egyháziak látszanak vétkesnek, akik kardjukkal, amelyet a királyok kegyéből szereztek, ütni merészlik a birodalmat, mintha csak éppen Dávidot utánoznák, aki a filiszteust elsöben Isten erejével terítette le s csak azután nyakazta le a saját kardjával.⁷⁵ Ezek után bizonyos jóleső érzéssel idézi⁷⁶ a birodalmi kormányt ismét erős kézzel megragadó V. Henrik mondását: „Az ég az ég uráé, a földet azonban az emberek fiainak adta!”

Ottó felfogása, a jó és a rossz küzdelme itt a földön, egyáltalában nem új, de egészen új és eredeti abban a formában, ahogyan a két államról megalkotott elméletével beleviszi az egyetemes történelembe. Ebben a tekintetben nem állott sem Szent Ágostonnak, sem másnak a befolyása alatt.⁷⁷ Az emberi dolgoknak keserű megítélését, sötét világfájdalmát sem másoktól kölcsönözte, hanem önmagából merítette. „Szívem keserűségéből írtam krónikámat,” — mondja I. Frigyes császárhoz intézett levelében.⁷⁸ És a *Chronicon* előszavában is hangsúlyoztatja, hogy a halandók viszontagságos sorának megismerését nem az előtte írók műveiből merítette, hanem saját korának tapasztalataiból.⁷⁹

Nincs okunk rá, hogy kételkedjünk Ottó vallomásának őszinteségében, hiszen művei erősen igazmondó embernek mutatják. De egyébként is nehezen képzelhető el, hogy akár Orosiusnak, akár Hieronymusnak vagy az előtte írók közül másvalakinek a munkája is ilyen mélységes világfájdalmat fakaszthasson az olvasója szívében. Sajátos lelki állapotának magyarázatát inkább abban kereshetjük, hogy Morimundban mint egyszerű, szemlélődő életet élő szerzetes igazi boldog nyugalmat élvezett s amikor onnan kikerült a világ zajába, — állásánál és származásánál fogva az akkoron minden téren vehemensül megnyilatkozó tülekedésnek éppen a gócpontjába — iszonyú megbotránkozással tapasztalhatta, hogy az önös érdekek kiméretlenül végiggázolnak minden egyházi és világi törvényen, és az eltiprottak nem találnak oltalmat a krisztusi

⁷⁴ *Chronicon* VII. Prol., 18.

⁷⁵ *Chronicon*. VII. Prol. — És Wilmans (utána mások is), nem tudható, milyen alapon, mégis azt állítja, hogy az egyházi hatalomhoz húzott (MG. SS. XX. Praef. XXIV.).

⁷⁶ *Ottonis episc. Frisingensis Gesta Friderici I. imperatoris. Libri II.* — 1156. [MG. SS. XX. 347—415; Gombos, KK. XV.—XVI. 67—220]. I. m. I. 11.

⁷⁷ Marozali is azt hiszi, hogy „Szt. Ágoston befolyása” győzött rajta. (A magyar történet kútfői az Árpádok korában. Budapest, 1880. 122. l.).

⁷⁸ Gombos, KK. XIV. 61.

⁷⁹ U. o. 64.

állam egyik fejénél sem: a császár tehetetlen ember, a pápa pedig magában Rómában is utcai forradalmakkal küzdök. — Hogy Ottónál a világfájdalom nem volt sem kölcsönözött, sem tettetett, sem alaptermészetében rejlő, hanem olyan bensőséges érzés, amelyet időszerűleg a viszonyok váltottak ki belőle, minden egyébnél jobban mutatja az, hogy a birodalom hosszú züllésének megszűntével — minden mesterkelt átmenet nélkül — egyszerre rózsás színben látja a világot.⁸⁰

Aki Ottó nemes, de hangulata szerint könnyen lobbanó lelkületének ismerete nélkül olvassa örömkötőreseit I. Frigyes császár dicsőségesen induló, békét és nyugalmat hozó uralkodása felett, az okvetlenül hizelkedőnek fogja tartani. Az avatatlan ugyanis joggal csodálkozhatik azon, hogy a „Gesta Friderici“-ben a földi dolgok változandóságáról már szinte szó sem esik.⁸¹ I. Frigyes felé a Chronicon-ban pellengérré állított „szerencse“ arculatának változatlanul mosolygós felét mutatja⁸², s Ottó reméli, hogy a jövőben is úgy lesz, és boldognak nevezi az írókat, akik a nagy császárnak, a haza atyjának⁸³ tetteit papírra vetetik.⁸⁴ És Frigyes — úgymond — érdemes is, sőt minden elődénél érdemesebb, hogy tetteit megírják,⁸⁵ mert vele felvirradt a világon régen nélkülözött béke derűje, és a sírást a nevetés váltotta fel. „Királyok és császárok dísze, — kiált fel túláradó lelkesedésében — előre tudom hogy tollam, amidőn tetteid nagyszerűségét igyekszem megírni, a felhalmozó győzedelmeknél fogva nem bírja májd még az anyagot!“⁸⁶ És örömmel állapítja meg azt is, hogy I. Frigyes hatalma az egyházi dolgokban is fölötte megnövekedett.⁸⁷

Szembetűnően megváltozott Ottó felfogása egyebekben is. Fentebb már bőven kifejtettük, hogy milyen céllal írta a Chronicon-t. A Gesta Fridericiben homlokegyenest másképen jelöli meg azt a célt, amelyet a történetírónak munkájával szolgálnia kell. Magasztalni tartozik az író — úgymond — a derék férfiak jeles cselekedeteit, hogy az emberek szívét ezzel vitészségre serkentse, a gyávák említésre nem méltó tetteit pedig vagy hallgassa agyon, vagy ha már napfényre hozza, úgy tegye azt, hogy a halandók lelkének megfélemlítésére szolgáljanak.⁸⁸ A Gesta Friderici-ben már sok mindent elhallgat Ottó, nemcsak olyanokat, amelyek Frigyes dicsősé-

⁸⁰ V. ö. Gombos, KK. XII—XIV. 60.

⁸¹ Gesta Friderici I. Prol.

⁸² Gesta Friderici I. 47.

⁸³ Gesta Friderici II. 56.

⁸⁴ Gesta Friderici I. Prol.

⁸⁵ U. o.

⁸⁶ Gesta Friderici II. Prol. — V. ö. m. II. 56.

⁸⁷ Gesta Friderici II. 10.

⁸⁸ Gesta Friderici I. Prol.

gére nem szolgálnak, hanem minden olyan dolgot is, amelyek a *Chronicon*-ban sokszor emlegetett és gyászosnak jelzett változandóság érzetét kelthetnék fel az olvasóban. Sőt arra is vállalkozik, hogy a második kereszties hadjárat szerencsétlen eredményét, százezrek elpusztulását a boldog emberek okoskodásával csak relativ rossznak minősítse.⁸⁹ Ime, egyszerre milyen messze eltávolodott Ottótól a rombadőlni készülő világ vége.

A Gondviselés jóságosan megkímélte Ottót attól, hogy érzékeny, a külső benyomások iránt oly fogékony lelkületét ismét a *Chronicon* szomorú hangulata szállja meg: nem érte meg I. Frigyes és III. Sándor pápa között a nagy összeütközést, amely az elult zavaros idők minden nyomorúságát és szégyenét felidézte. De a „szerencsés“ császárnak IV. Hadrián pápával támadt kisebbszerű összetűzése,⁹⁰ amely aránylag még könnyen elsímuitt, már fölkelte benne a csalódás érzetét, és rossz sejtelmek kezdtek gyötörni.⁹¹

Mindezen dolgok tehát, amint előrebocsátottuk, Ottó hinni tudó, könnyen elboruló, könnyen reményre gyuladó lelkületének őszintén megnyilatkozásai, és nagy hibát követne el az, aki I. Frigyesse szemben megnyilvánuló lelkesedését történelírói tisztességének rovására akarná mérlegelni. Az azonban jogos megítélés tárgya lehet, hogy felfogásának megváltozása mint történelírónak előnyére válik-e?! Nekünk úgy tetszik, hogy — a *Chronicon* és a *Gesta* kútfői értékétől eltekintve — a világ esendőségén borongó Ottó nagyobb történelíró, mint a Frigyes uralmán fellekesülő Ottó.

Végezetül rámutatunk még Ottó egyéniségének és gondolkodásának néhány mellékes vonására is, mivel azok is közelebb hozhatnak bennünket vezéreszműjének, történelírói felfogásának megértéséhez.

Ottó feltétlen híve a monarchikus államformának. A görögök köztársasági életében még értékelni tudja ugyan a szabadságszeretetet,⁹² de a rómaiakéban már nem. A római köztársaság bukását nem sajnálja,⁹³ az itáliai városok köztársasági törekvéseit pedig egyenesen lenézi.⁹⁴ Azonban az uralkodókat sem tekinti emberfeletti lényeknek. I. Frigyesnek, akit mindenkinél jobban szeretett és esodált, nyiltan megmondja, hogy a királyoknak igazságosaknak kell lenniök és hogy igazágosan kormányozhassanak, tanulniok kell⁹⁵ és elsősorban is önmérsékletre kell szert tenniök.⁹⁶ Általában úgy a fe-

⁸⁹ *Gesta Friderici* I. 65.

⁹⁰ *Rach. Gesta Friderici* III. 9—11.

⁹¹ *Rach. Gesta Friderici* III. 22.

⁹² *Chronicon* II. 24.

⁹³ *Chronicon* III. 3.

⁹⁴ *Pl. Gesta Friderici* II. 13.

⁹⁵ *Gombos, KK. XII—XIV. 59—60.*

⁹⁶ *Gesta Friderici* I. 4.

jedelmek, mint az alattvalók éberem őrködjének az igazság és a jog tisztelete fölött, mert e kettőn alapszik az országok erőssége. Megfogyatkozásuk romlásra vezet.⁹⁷ És Ottó nemcsak hangoztatja e szép elveket, hanem követi is. Műveiben — tehát a Gesta Friderici-ben is — egyetlen szót sem találhatunk az általa megismert igazság rovására. Két ezredév hány történetíróját tisztelhetjük meg ilyen dicsérettel?!

Az igazi lelki erősséget megbecsüli a pogány népek fiaiban is⁹⁸ és az erkölcsi tisztaság példáit dicsérettel emeli ki minden korban,⁹⁹ elítélvén a szelíd bírakat, akik az erköcs-telenségnek enyhe elnézői.¹⁰⁰ A tiszta életet mindenkire egyaránt kötelezőnek tartja: a királyokra is.¹⁰¹ Csak természetes is, hogy ő, aki élte végéig az egyenesség, az önmegtágadás és a lemondás szigorú szerzetesi törvényeit követte, ilyen szemmel nézte a régi világot s a körülötte zajló életet, melynek hullámai az ő korában talán a szokottnál is tisztátalanabbak voltak. De azért nem bíraskodik kihívóan. Paptársait szelíd szavakkal figyelmezteti kötelemeik megtartására, mert egyébként ők sem jutnak be Isten országába.¹⁰² Hatto mainzi érsek kétszínű viselkedését egyszerűen nem tartja főpaphoz méltónak¹⁰³ és XII. János pápának a krónikákban olvasható vétkeit borzad elhinni.¹⁰⁴

A harcot, háborút alapjában nem szereti és I. Frigyes tet-tein kívül, amelyek áldásos békét eredményeztek, nem tud fellelkesedni semmiféle hősiességen s győzelmen, mert mindig az elhullottakra gondol s a hadakozással járó borzalmakra.¹⁰⁵ Így a minden időben csodált spártaiakat ő csak közönséges rendbontóknak tekinti.¹⁰⁶ Külön is figyelmezteti olvasóit a Chronicon-ban, hogy a háborúkról inkább csak elrettentésül ír és nem azért, hogy másokban harci kedvet gyújtson.¹⁰⁷ Világ-békére vágyik, amely érzésével a XII. századból a XX. szá-zad álmodozói közé emelkedik.

Térmészetes szerénysége, amely mindkét művében feltű-nően megnyilatkozik, sok olyan gyarlóságtól megóvta, ame-lyeknek a gyengébbek rabjaiul esnek. Jellemének ebben a vo-násában rejlik, hogy a bölcs nyugalmával nézi az emberi fo-gyatközásokat. A törtéteket a tenger csúszó-mászóival hason-lítja össze. Itt is, ott is a nagyok elnyelik a kicsinyeket és az

⁹⁷ Chronicon II. 44.

⁹⁸ Chronicon II. 34.

⁹⁹ Chronicon II. 9—15.

¹⁰⁰ Chronicon III. 9.

¹⁰¹ Chronicon VI. 3.

¹⁰² Chronicon VII. Prol.

¹⁰³ Chronicon VI. 15.

¹⁰⁴ Chronicon VI. 23.

¹⁰⁵ Chronicon II. 17. 30.

¹⁰⁶ Chronicon II. 22.

¹⁰⁷ Chronicon II. 32. 49.

erősebbek felfalják a gyöngébbeket.¹⁰⁸ És miért e kiméretlen tülekedés? Hiszen minél magasabbra kapaszkodik a kapaszkodó, annál nagyobbat esik.¹⁰⁹ Az okos megnyugszik Isten rendelésében és számba veszi, hogy az ember munkára született és csak rövid ideig él, mivelhogy sok mindentől összealkotott természete felbomlásra törekszik.¹¹⁰

(Budapest)

Dr. Gombos Albin.

¹⁰⁸ Chronicon VI. Prol.

¹⁰⁹ Chronicon VI. 9.

¹¹⁰ Gesta Friderici I. 4.

**A kolozsvári ref. leánygimnázium és paplak
alapozásakor előkerült neolitikori és
XVI—XVII. századbeli leletek.**

A Király- és a Sámi utcák alkotta délkeleti szögben a múlt év tavaszán megkezdett épületalapozáskor neolitikori ősemberek, valamint XVI. és XVII. századbeli fazekasmes-terek kezemunkáinak maradványait találtam meg. Bárha e helyen elterült kertben már gyermekkorom óta gyűjtögettem össze úgy az őskornak, mint a múlt századoknak a tavasz-önténi kerti ásásokkor előkerülő emlékeit, határozott képet csak most nyerhettem arról, hogy e tárgyak az eredeti telepek időnkénti felszínes megbolygatásából és nem a máshonnan idehordott földtöltelékkel kerültek ide.

A leánygimnázium falait az átlagosan négy méter mélyen fekvő kavicsrétegre alapozták. Ez a kavicsréteg az egykor itt folyó Szamos medrére vall, amelyet az idővel szűkebb mederre szoruló folyó (e hely még mindig árterülete lévén) lassanként iszappal takart le. E megüledett iszaprétegen csakhamar megjelent az újabb kőkor embere lentebb költözve a közeli hegyvonulatokról (mint a Gyalu feletti hegyek, bácsi tető, Kányafő-, Hója-, Bornyómál, Tekintő, valamint a szászfenesi dombok, Házsongárdtető, Békás feletti Felek-hegy, stb., ahol mindenütt megtaláljuk lakozásának rokonnyomait.) — Az itt feltárt felső-kavicsrétegben mindössze csak egy szarvasmarha-féle állat fogát találtam. A kavicsokat mintegy 30—40 cm. vastagságú leletmentes iszapföld takarta be, amely felett elterülő körülbelül egy méter vastag iszapréteg tartalmazta a neolitikori tárgyakat s őrizte meg a telep bolygatatlan voltát.

E feltárt kulturarétegen belül határozottan elválasztható korszakokat — sajnos — csak nagyon bizonytalanul tudtam megkülönböztetni, minthogy e helyen rendszeres ásatás vagy gondosabb ellenőrzés, pontos megfigyelés nem volt lehetséges. De a neolitikori ember itteni évezredeken át tartott lakozásának a mai földfelszínhez közelebb és távolabb eső emlékei közt úgy anyag, mint technika, sőt — mondjuk — művészet szempontjából sem találhattam igen nagy eltérése-

ket. Kétségtelen azonban, hogy e réteg közepetája volt a gazdagabb és fejlettebb kulturájú.

Mindenek előtt meg kell állapítsuk, hogy a feltárt terület majdnem kizárólagosan csak konyhahulladékokat, az ősember számára már használhatatlanná vált s ennél fogva eldobott tárgyakat tartalmazott. A réteg legaljáról ugyan még kerültek elő valószínűleg tűzhelyek alapjául szolgáló lapos és égés nyomát viselő nagyobbacska kőlapok, kerültek elő kicsi és egészen nagy szuvatrógök (a kunyhó agyagtapszardarabjai), de az összes többi tárgy mind az egykorú romlás nyomait viseli magán.

Az iszapréteg alsó negyedéből nagy és általában véve durvábban iszapolt vörös és fekete anyagu, vastag, simafenekü, széles-karélyban hasasodó, kevésbé simított falu, díszítetlen agyagedények darabjai s egy-egy vaddisznó és marhafog, konc és néhány kovaszilánk került elő. Ezekből mintha némi elkülönülést mutatnának a felsőbb fekvésű lelettárgyak, amelyek közt hasonlóképen megtaláltam ugyan ezeket a kezdetlegesebb kivitelű edénytípusokat is, de ezek mellett tulymó számban fordultak elő a fejlettebb tehnikájú, finoman iszapolt, simított és bevont falu, sőt mélyített díszítésű és festett ornamentikájú edények különböző formátumai. E rétegből került elő csorbán három kis, vastag és egy keskeny, lapos kővesső, néhány obszidián pengetőredék, kovakő-kaparó és vakaró, egy megcsontult furócska és néhány pergedarab alkalmazkodási retusokkal, valamint igen nagy számban kovakőszilánkok, mint gyártási hulladékok.

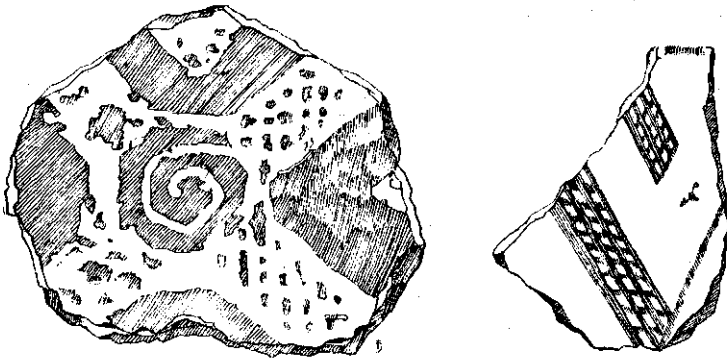
Az eszközök közül mint értékesebb tárgyat megemlítek egy kevésbé puhább anyagu, likacsos, fehér kavicsot, amelyet kétségtelenül agyagedények falának simítására használtak. Természetes alakulását a használat idomította. Alakja: hosszúkás hajócska formájú felkunkorodó bütykös orral, amelynek baloldala a sok használattól kopást mutat. A simítócska teteje teknő-formájú, amelybe a hüvelykujj kényelmesen illeszkedik bele. Az alja a mutatóujj második izületének nyugvópontot ad. Került elő kettéhasított sípcsontból csiszolással alakított 8 cm. hosszú keskeny simítóeszköz, amelynek ívelt hegye élben végződik. Egy lyukas-tónak használt szarvasagancs hegye. Egy fogas-féle halnak fél alsóállkapcája (esetleg szigony-rendeltetéssel). Mint ismeretlen rendeltetésű tárgy: egy domború csontdarab, melyet formálója párhuzamos sorokban haladó pontokkal díszített. Egy valószínűleg bölény lábszárcsont-darab, amelyen rombusz-alakú díszítés kezdő faragásait tette meg a díszíteni akaró neolitikus ember. Az előkerült állati csontmaradványok egy része eszközanyagul szolgált, miként a szarvas- és őzágancsok, másrésze, mint a tulok- és bölényszarvak, ló,

kecske, s marhacsontok csak a husáért, bőréért elejtett állatok maradványai.

Az agyagedények formája, technikája nagy változatosságot mutat, de teljesen együttthalad azzal a tipuskörrel, amelyet nálunk a dr. Thorma Zsófia által feltárt nagyszerű tordosi lelet képvisel. Kiképzési forma és technika tekintetében ezektől eltérő válfajt egyet sem találtam. Alakjuk általában véve vaskos és nehézkes még ott is, ahol a fejlettebb edény-típus, vagy a kisebb méretek megkivánnák a könnyedebbséget (miként a magas talpú edényeknél, avagy az apróbb bögréknél és talpas tálacskáknál). Az edénytöredékek legnagyobb része durvábban iszapolt, vörös és fekete színű. Vannak azonban jobban és finomabban megmunkált darabok is, amelyeknek anyaga halványpiros, sárga és fekete színű. Ezek kompaktabb összetételűek, jól égetettek. Törésük általában véve kagylós-formát mutat. Vannak közöttük kívül-belül bevont és jól lesimított darabok (e csoporthoz tartoznak a festett edények is). — Az edények formája az ívelések összetétele, bárha peremük csak enyhe kihajlást mutat. Megtaláljuk azonban a letompított élű síkok alkotta edényalakzatot is. — Alapjuk kör, vagy annak korcs kiképzése, illetve a szögeinél lekerekített téglalap. Van egy gömbívelésű fenekű ívócsésze. Vannak síma, kevésbé bemélyülő fenekű, továbbá magas talpú, talpcsöves edények. A füleket két főtypus: bütyök és szalag-fülek, illetve ezek változatai képviselik. — Az edények fajait nagy és kis fazakak, csuprok, tálak, talpas edények csonkjai, szűrőedénydarab, egy csónak formájú edényke orra, egy kanál öblös része, egy lapított gömb-formájú ívóedény lyukas csücskés töredéke, stb. képviselik. Diszítésük egyetlen bemélyülő, szabályos, nagy pontsört kivéve mind mélyen meghúzott vonalakhól és vonalkákból készített. Leggyakoribb mintázat az egymásnak hegygel fordított két nagy hegyesszög, amelynek két párhuzamos vonallal készített széles száraiban ugyancsak párhuzamosan húzott 2—4 sor vonalka sorakozik. Két edényfeneken 3—3 határozottan meghúzott párhuzamos vonalka látható, egy harmadikon pedig a 3 vonalkát másik 3 keresztezi merőlegesen. E jegyek a tordosi edényeken lehettek fel nagy változatosságban, amelyek dr. Roska Márton professzor szerint tulajdonjegyek voltak. Végül, mint az itt talált őskori tárgyak legfontosabb darabjait, említem a festett edényeket. Ezeknek legegyszerűbb formája az a vonalkás-diszítésű darab, amelyen a diszítésnek párhuzamos vonalai közti mezejét minden alapozás nélkül feketére festették be.

A többi — sajnos — kevés számmal fennmaradt festett edény hazánk más helyein lelt hasonló edényektől elkülönülést mutat, azoknak határozott válfaját képezi nem a festés rajzával, amely a jelen esetben igen egyszerű, de az alapozás

jó technikájával. A festéseket nagyon kevés kivétellel az edény belső falára és belső fenekére alkalmazták fehér, barna, vagy fekete földfestékekkel. A külső festések kidolgozott vörös alapon feketével mázolt egyszerű szegélyből és a fül két oldalán húzott hosszanti egyenesvonalakból állanak. A belső festésnek egyik példáját, mutatja a mellékelt edényfenék-rajz, amelynél kidolgozott, simított vörös alapon fehérrel festett négyzet sarkaiból egy-egy széles szalag ered, ezen jobb- és balharánt párhuzamos vonalak metszik egymást; a szalagok közébe egy-egy hegyes-szögben végződő képlet nyúlik a szalag díszítéséhez hasonló mintázattal. A fenék négyzetében szabálytalan ívvel kunkorodó spirálist festettek. (Ez a típus két példánnyal van képviselve.)

A másik fajta festést fehér alapon barnaszínű földfestékekkel felrakott mintázat képviseli. Itt az alapot vastagon felkent s fényesre kisimított fehér anyag, valószínűleg valami kréta-féle szolgáltatja, amely a festést épen és frissen őrizte meg. Egy mély tál falának darabján felfelé nyíló széles vonalak alkotta hegyes szög szárai közt párhuzamosan lefelé haladó vonalkákat festettek. A tál pereme feketével festett, amely alatt kívül köröskörül széles fehér csík vonul. Egy másik edényfal töredékének a rajzát a 2. sz. kép mutatja. Az előbbivel azonos alapozáson és színnel festett egyenes vonalak-alkotta hegyesszög-képlet fordul elő egy és négy vonallal képzett száakkal, amely utóbbit merőlegesen álló vonalkák metszik. Az edény pereme fekete vonallal szegett. Egy harmadik darabon széles körívvel képzett, de most már meghatározhatatlan mintájú festés maradványai látszanak fehér alapon fekete színnel megrajzolva. Nehány kopott és jelentéktelenebb csonk egészíti ki a festett edényeknek ez utóbbi sorát.

Ha összehasonlítjuk e festett edényeket más leletekből előkerült példákkal, — némi rokonságot a biharmegyei révi

barlangokból előkerült edénytöredékeknél találunk, bárha az atyafiság csak a fenti vörös alapozású edények festésével állapítható meg határozottan. De rokonságot mutatnak a fehér alapozású festékek a László Ferenc által kiásott erödsi telep egy edénytálpának festésével, amelynek festés-technikája — a rajz összetettebb voltától s a színek különbözőségétől eltekintve — nagyjában egyezik a Király-utcában lelt darabokéval.

Mindezek alapján tehát e festések abba a típus-, terület- és időkörbe kapcsolódnak bele, amelyet legnagyobb számmal, legszebb és legfejlettebb festéstechnikával a háromszékmezei erödsi praemykenaei jellegű telep képvisel. E kultúrát, amelynek középpontja Erdély és közeli környéke volt, közvetlenül a fének ismeretét megelőző, vagy éppen beálló, vagyis a Kr. e. 5—3. évezredekre tehetjük.

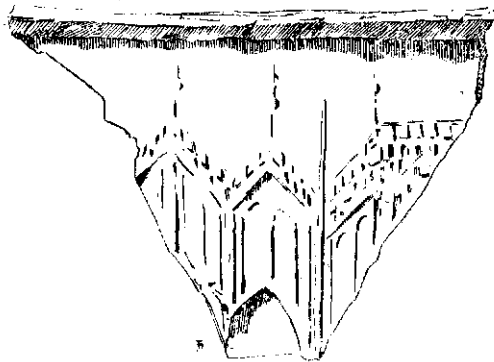
A Farkas- és a Sági-utcák északnyugati sarkán épülő papilak helyén feltárt területen szintén kerültek elő újabb kőkori leletek. Ez a hely az előbb leírttól harmicöt méternyire fekvén avval egy telepet alkotott.

Végtelenül kevés az, amit innen megmenthettem: egy özaganacs-lyukasztó erős kopási nyomokkal, egy szárcsontból képzett négyszögátmetszetű, véső-élű eszköz, kovaszilánkok, néhány durvábban kiképzett edényalj és fül minden jellegzetesebb sajátosság nélkül. Azonban az építkezés délkeleti sarkában közel három és fél méter mélységben, teljesen bolygatatlan iszaprétegben két, egymástól egy méternyi távolságban kelet-nyugati irányban párhuzamos-vízszintesen fekvő 20 cm. átmérőjű, lehántott kérgű, de kidolgozatlan gerendát láttam, amelyek közül az egyik teljesen ép volt s annyira konzervált, hogy a munkások csak nehezen tudták átvágni. (Több gerenda nem került elő, mivel a munkálatok széltében tovább nem terjedtek.) A gerendáktól felfelé merőlegesen álló karók alakját és korhadékát őrizte meg az iszap. Ugyaninnen egy pár szuvartrög is került elő. Kétségtelen tehát, hogy kunyhó maradványait képezték e tárgyak.

A többi lelettel idő tekintetében nagy kort: évezredekkel kell átugorjunk egészen az újkorig. Még csak a római korból való tárgy sem került elő; ennek magyarázatául le kell szögezzük, hogy a Farkas-utca nyugati végétől a Petőfi-utcán át a tisztviselőtelepig egy vonalban a Kr. u. II—III. évszázadokban a sírok útja vezetett, amelynek környékére lakóházakat nem építettek.

A leánygimnázium északkeleti szögletében széles alapon nyugvó kőház fundamentumát bontották ki a csákányok. Ennek alapkövei alól egy, ma már a munkások által felébe

megcsonkított, négyzetalaku, zöldmázos kályhacsempe került elő. E csempe mélyített lapja eléggé kezdetleges tudással készített, sima talajon (heraldikailag) jobbra lépő lovat és lovaszt ábrázol. A lónak úgy a nyakan, mint a farán lószerszámok nyomai látszanak széles kör-függelékű sallangokkal. A ló hátán széles fanyeregben férfi ül, combját kurta köpenyeg libernyege takarja; széles kengyelben nyugvó lábán hegyes orrú, kurta szárú csizmát visel, amelyre hosszúszerű, nagy hatágú-tarajú tornasarkantyú van erősítve. E darab korát a XVI. századra kell helyeznem a csizma s a köpenyeg libernyegének formái alapján annak dacára, hogy a sarkantyú alakja a XV. sz. korára utalna. A XVI. században már meg rövidül a sarkantyútaréj szára. Erre is találtam két példát a papilak építkezésénél. Ez a két, magasan való felerősítésre szolgáló nem-pár vassarkantyú egészen rövid taréjnyelű. Egyiknek megmaradt taréja nagy hatágú-csillag formát mutat. Korukat közelebbről meghatározza a velük egy földszínvonalról előkerült Miksa magyar királynak 1566-ban Körmöcbányán vert ezüst denáriusa. Időrendben egy kályhacsempe-csonkot említek meg, amely nálunk ritkább példája az épület-mintázatoknak, minthogy e nemben a török előképek után formált XVII. századbeli mecsetrajzok a gyakoribbak. Az itt képen is közölt hármasszerű épületcsoport bár szüntén templomot jelképez, de gótikus stílusú kezelésben hegyes tetőzettel, esúcsíves kapuval ábrázolva. Az egymás mellett párosával készített hosszú ablakok azonban már inkább félköríves záródásuak, ami már a stílusérzék romlását jelenti. Ezért merem ezt a darabot a XVI. század második felére helyezni.

A leányiskola telkén, az előbb már említett épületfundamentum mögött, három nagy gödröt találtam, amely félig-meddig kiegészítve, illetve a kemencék melegétől kiszáradt agyaggal volt tele. E közül az agyag közül nagy mennyiségben mintegy 30-féle különböző mintázatu kályhacsempe ke-

rült elő nagy részben törött, de darabjaiból összeállítható állapotban. Az agyaggödörök jelentése, a csempék nagy és változatos száma, valamint az egyforma daraboknak kék, vörös mázú, sőt mázatlan állapotban való előfordulása arra vall, hogy e helyen egykor fazakasmester lakott. Ezt megerősíti Kelemen Lajos tanár úr szíves információja is, amiszert a várfalon belüli Király-utca, amelynek délfelöli során feküdt ez az előkerült lakóház is, a fazakasok utcája volt.

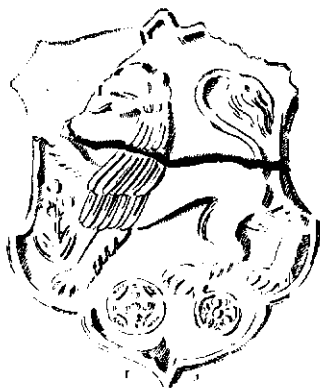
Az itt talált kályhacsempék korának meghatározását nagyon megkönnyíti az egyik agyaggödör felszínéről előkerült, alább képen is közölt mázatlan csempetábla felirata: **A—D—1—6—31—F.—G.—P.** vagyis *Anno Domini 1631 fazakas G. P.* Tehát ez a még eddig ismeretlen nevű fazakasmester az Úr 1631. esztendejében készítette azt a kályhát, amelynek egyes darabjait, t. i. azokat, amelyek a sablon formáit nem adták eléggé élesen vissza, vagy más hiba miatt bedobálta a ház melletti agyaggödörbe.

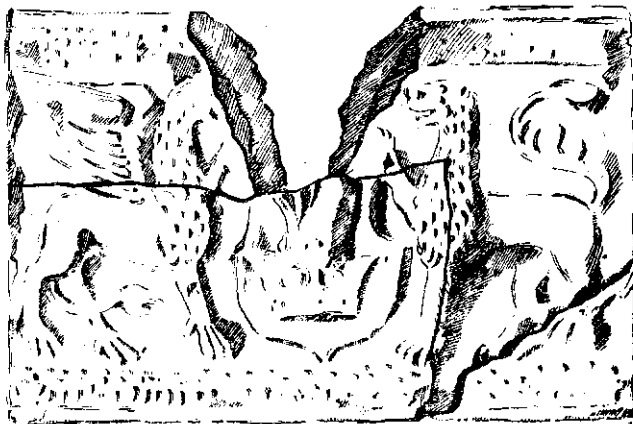
E csempe mintája általában magyaros motivumokból képzett. Négy sarkában pontozott alapon egy-egy pálmétás végződésű életfa törzsén a feliratot magán viselő két, lekonyuló szárú, szívformájú levéllel. A csempe négyzetű lapját fent váltakozó elhelyezésű rozetta- és levélmotivumok futják körül, amelynek analógiáját már a magyar honfoglaláskori leletek s ma a néprajzi tárgyaink díszítésében találjuk meg, — ezek tehát e csempe-készítő mester magyar-voltára vallanak. — Csak a csempe közép-tagozata ad némi díszharmóniát az egész képnek, amely emeletes keret közepén magyaros mintázatnál szokatlan cipruságakat helyez egy három-cakkos szíromlevelű virágkehely négy szíromlevelébe és azoknak közébe.

Kétségtelen, hogy a gödrökből előkerült csempék közül az előbbi leírt darab egyike a legfiatalabbaknak már csak fekvési helyzeténél fogva is. Vele azonban közel-egykorú egy címeres, zöldmázás csempe, amely kályhaperem egyik sarkát képezte. Lapja közepén hosszában megtörik s két síkot alkotva egymásra derékszögben áll. Képe: füves térségen felemelt egyik mellsőlábával heráldikailag jobbfelől egy teste alá kunkorodó farku griff, balról egy háta fölé kunkorodó farku oroszlán áll mint címertartó. A csempe törési élére egy külön kiképzett, többszörösen tagolt renaissance-címerpajzs van agyaggal erősítve, amelyen két, magyaros rozetta felett jobbrahaladó (a címertartóhoz hasonló) természetes oroszlán jobblábát felemeli; ballába előtt kétlevelű, háromnyílású természetes virág van.

A pajzs népies kidolgozási módokra meglehetősen ellentétben áll a címertartók alkalmazásával, amelynek használata kevésbé gyakori erdélyi heráldikánkban. Az itt kiképzett állatalakok előképe föltétlenül külföldi mintáról került a formázó fazakasmesterhez, amit leginkább bizonyít a címer és annak tartójául alkalmazott oroszlán kidolgozásának stílári különbsége.

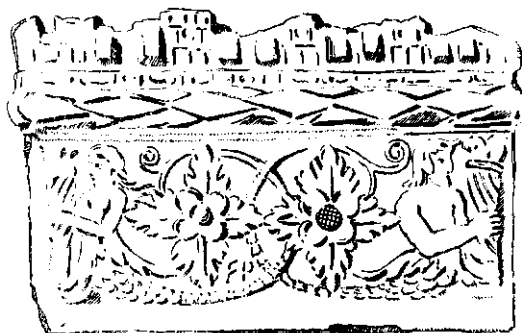

Egy másik hasonló sarok-csempe címerpajzsa az előbbinél már sokkal tudakosabb kidolgozású. A többszörösen tagolt címerpajzs a hornyolatainál egészen torz-alakzattá karcsúsodik, a perem tagozatai barokosra emlékeztető formát felvéve kartus-módjára göndörödnek össze. Az oroszlánt azonban sokkal természetesebb kiképzésben mintázták: ágaskodó testalkata arányos, sörénye hullámosan omlik alá a különben meglehetősen kiesi fejről. A virágok e pajzsról hiányoznak. Kinek címerét mintázzák a csempék, teljesen lehetetlen eldönteni, minthogy az oroszlán oly igen gyakran fordul elő a hadi érdemekkel szerzett címerekben. Különös, hogy az oroszán az itt mintázott pajzsokon felemelt lábával semmit sem tart; valószínű azonban, hogy a helyszűke nem engedte a kard, vagy valamely más harciaszköz kiképzését. Egy másik gödörből került elő egy hasonlólag címeres csempe-csonk amelynek itt közölt képét az előbbi címeres darabokról egészítette ki a rajzoló művész. E csempén az előbbivel teljesen azonos címertartók egyszerű renaissance-címerpajzsot emelnek. A pajzson nemesi pártából kinövő szarvasnak szügye, nyaka és két mellsőlába látszik (feje letörött).

E címer azonos a közös törzsből eredt Gyerőffi — Mikola — Kabos — Kemény-családok címerével. — Tudjuk azt, hogy a városi polgárság megnevesítéséig Kolozsvárt nemesjogu egyének nem települhettek le, — e címeres kályha tehát csak valamelyik vidéki kuria számára készülhetett. A birtoklások ismeretéből pedig azt is megállapíthatjuk, hogy Szamosfalva volt az a Kolozsvárhoz legközelebb fekvő község, ahol a jelen címerrel bíró, ma már azonban kihalt Gyerőffieknek, Mikoláknak birtokuk, sőt főfészkük volt.

Az első gödörből került elő egy kályha mázatlan oromrészlete, amelynek keletkezési idejét, ha a külső körülmények nem mondanának ellent, az előbbieknél sokkal korábbi korba kellene helyezzük. A leletkörülmények mellett azonban a kor azonosságára vall a mester nevének a csempére alkalmazott szigilája is: **F. P.**, amely azonos az 1631-gyel dátumozott darab **F. G. P.** betűivel (csak hogy a vezetéknevet magában foglaló **G.** betű — a kor általános szokása szerint — itt kimaradt)

E csempének képe: két, egymást átívelő kacsos inda körivelésében jobbról és balról, egy-egy keresztalakban elhelyezett, erősen tagolt négy levél közepében négyszírmű rozetta. Az indák alsó kikanyarulása pikkelyessé változván át, belőlük kifelé jobbra egy nimfa, balra egy szatir nő ki kezükben hárfával. E képzet felett balra haladó 3—3 olajfalevélből képzett sor erősen kidomborodik; e felett egy sor egymásnak tokjával fordult 2—2 cseremakk; ezt lőréses vároromfal tetőzi be. E csempe a legtisztább renaissance-stilusban készült. Mintázatával s a kidolgozás finomságával bátran beleillene e stilus virágkorába. Valószínűnek is tartom, hogy e csempe sablonjának mintázásakor a mester előtt előkép volt, amelyet vagy maga látott esetleges vándorlása közben, vagy rajz alakjában került hozzája valahonnan a renaissance hazájából. E csempe levél- és rozetta-elhelyezésével és stilusával sok hasonlóságot mutat az 1631-es évszámmal ellátott darab középső levél- és virág-motivuma.

A többi — sajnos — itt már fel nem sorolható csempedarabokon, amelyeknek korát szintén mind a XVII. század első felére tehetjük, tulnyomó a virágmotivum alkalmazása úgy természetes, mint stilizált formában a legnagyobb változottságban. De vannak mértani idomok is, mint téglalap, rombusz, kör.

Az eddig ismertetett csempéket részben nyugati, részben magyaros stilusban dolgozta ki a mestere. Került elő azonban a harmadik gödörből egy kályha oromdiszével szolgáló csempe (két, szárnyas, farkos szirén egy nagybajuszú fejet koronáz meg), amelynek kivitele első látszatra ugyan barokkos felépítést sejtet, ámde a megkoronázott fő és annak felcífrázott emeltes cakkos-koronája s a szirének keleti, mégpedig némileg indiai hatásra emlékeztető perzsa előképet juttat eszünkbe. Merem is állítani, hogy ebben a formában, amely valószínűleg a XVII. század közepe körül készült, a törökök által közvetített középázsiai izlés nyilvánul meg. Csudálatos jelenség ez, mert a török elhozta ugyan hozzánk az ótörök, a kisázsiai, a perzsa, az arab iparművészet ornamentális stilusváltozatait, de a távolabbi kelet figurális ábrázolásai csak a legkritkább esetben találtak benne közvetítőre annál is inkább, minthogy a korán tiltja a képmás-ábrázolást.

Mielőtt befejezném az agyagművesség itt talált emlékeinek ismertetését, meg kell még röviden említsek néhány cserépedényt is, amelynek készítője minden bizonnyal maga az itt lakott kályhamesterséget folytatott fazakas volt. Bárha ezeknek az edényeknek a kidolgozása sokkal finomabb az előbbi kályhacsempéknél, de ezt maga a használati cél, az agyag feldolgozási módja s az eszközök különbsége hozta magával. Föltétlenül egy kézre vall azonban a leletkörülmények mellett még a díszítőmotívumoknak rokon-volta is.

Annak a nagy gödörnek a fenekéről, amelyből az évszám-mal datált csempe is előkerült, négy összetörött ívókantát szedtem ki. Az egyik kanta egyszerű, zöldmázas, a másik három finom agyaghól, jól kidolgozott vékony falú s összeállítva tetszetős formát mutat. Formájuk eredetileg nagy, öblös köcsög, amelyet égetés és festés előtt szájának egynegyedénél mindkétfelől egy pontban összenyomtak úgy, hogy az edényeknek kanta-formájuk lett külön ivószájjal. Mintázatuknak formáit részben a varottasokon, részben a cifraszűrőkön leljük fel. Szinezésük okker-alapszínen barna, sötétzöld és téglavörös.

Az itt bemutatott kanta mintaegységének analógiáját az 1631-iki kályhacsempe életfájának pálmattás alakulásában találjuk meg. A másik kanta díszítését hosszú, szárnyas pálmalevél mintázat, valamint a nyakon az előbbivel azonos pálmattá-motivum képezi.

A cserépkancsók társaságában egy pár ablaküveg karika s öt négy-szögű, zömök, nyakatlan, kis kerek-szájú üveg került elő összetörve. Egyik kék és piros festésekkel, kettő fedő-fehér színű széles szalagmintázattal, másik kettő sötétbarna anyagú, díszítés nélküli. Vas závarzat, ajtópánt, lánc, széles kapa és darabokra összetört késői renaissance

modorú faragott kőajtófélfá egészítik ki a gödrök leleteit.

Megemlítek még az új papilak alapozásakor előkerült néhány újabbkori lelettárgyat is.

Felszínre került a farkas-utcai ref. templom külső figurális díszét alkotott gót oroszlánnak eléggé primitíven kidolgozott fekvő bal hátsólába. Ugyaninnen való a mennyezetív bordázatának néhány darabja. Származási idejük a templom építési kora, vagyis közvetlenül az 1500. év körüli idő. Említtem a fent tárgyalt 1631-es dátumu kályhacsempe változatát felirat, rozetta- és levél-sor motívumok nélkül.

E hely (az egykori Haranglábkert), mint minden régi templom környéke, temető volt. Számptalan csontváz került itt elő koporsónyomokkal, de majdnem kizárólagosan melléklet nélkül. Csodálatosan sokáig használták e helyet temetkezési célokra, annak dacára, hogy a fejedelmi korban sok városi tanácsvégezést találunk, amely eltiltja a falakon belüli szabad földbe való temetést. Egyik csontváz mellől egy, I. Lipót magyar király 1696-ban vert szigla-nélküli ezüst polturája

került elő, amely — más mellékletek hijján — e temetkezéseknek, úgy hiszem, utolsó korhatárát állapítja meg.

Kolozsvár földjének egy pár négyszögméternyi helyén együtt került napvilágra évezredek elválasztotta két korszak agyagművességének néhány jellemző, sőt bizonyos tekintetekben unikum-darabja. E neolit-kori fazakasok, ha nem is kiváló, de figyelmünkre méltó emlékeket hagytak maguk után épen úgy, mint a XVII. század virágkorában élt *G. P.* nevű fazakasmester, akinek csempéiből betekintést nyerhetünk a maga kora fazakasainak készségére, ízlésére s némiképen városunk kultúrájára is, amely befogadta és a magával egyesítette úgy a nyugat, mint a kelet műveltségét és művészetét, alkotva, ha nem is nagyszerű, de sokszor eredeti, szép és becses emlékeket.

(Kolozsvár)

Herepei János.

Új adatok és új szempontok a székelyek régi történetéhez.

A székelyek és románok történetét a XVIII. és XIX. századokban némelyek nagyon kicsinyes és történetellenes szempontokból fogták fel és írták meg. A székelyek XVIII. századbeli lakóhelyeit és foglalkozását tekintették régi változatlan lakóhelyeiknek és foglalkozásuknak, holott a történettudomány épen a folytonos változást mutatja. Éppen a történettudomány szerint döreség azt gondolni, hogy — mert valami dolog most így van, — mindig így is volt.

Amint az időjárás, akként a népek és azok részei, a családok is folyton változnak. „Nunc seges, ubi Troja fuit“ — kiáltott fel már a római böleselő és még előtte megállapította az egyik szent könyv szerzője: nemzedék elmúlik és nemzedék jó! Akit Babilon, Ninive, Jeruzsálem, Karthagó romjai se győznek meg a világ változandóságáról, az mindvégig tudatlan gyermek marad s annak számára soha sem lesz a történelem: az élet mestere.

Abból tehát, hogy a székelyek egy része a XIII—XVIII. századokban Erdély délkeleti részén lakott és hivatalos teendője a határok őrzése s ennél fogva a katonáskodás volt abból az ő régi lakóhelyeikre és foglalkozásukra nézve semmi sem következik.

Amint tudjuk, a földművelés és a gyárilpar helyhez kötik az egyes családokat, de azért a megélhetés nehézsége még most is arra kényszerít egyes családokat, hogy messze, idegen földre, pl. Kanadába, Braziliába vándoroljanak ki. Mennyivel inkább költöztek, vándoroltak nem csupán egyes családok, hanem egész népek és nemzetek is akkor, amidőn még csak vadászatból, állattenyésztésből és rablásból éltek. Már pedig 1256-ban a székely nép még főleg állattenyésztést űzött, mert adóját kisebb-nagyobb állatokban és nem pénzben róttta le.¹ Nemcsak nem lehetetlen, hanem nagyon is hihető tehát, hogy a székely nép, mielőtt egészen földművelő néppé vált volna, lakóhelyeit gyakran változtatta.

Azt is tekintetbe kell vennünk, hogy a kisebb állatokat:

¹ Monumenta ecclesiae Strigoniensis I. 437.

a juhokat, kecskéket, főleg pedig a sertéseket tenyésztő nép az állandó letelepülés előtt szerette a hegyes, erdős vidéket, mert jószágai itt részint élelmet, részint védelmet találtak. Kivált nagy segítségére voltak a sertéstenyésztő népnek a tölgyes és bukkos erdők, mert makktermés esetén nemcsak fenn tartotta, hanem meg is hizlalhatta állatállományát. A régi székelyeket tehát, mint azt már 1904-ben részletesen és oklevelek adataival támogatva kimutattam, mindig erdős hegyek, völgyek és dombok közelében kereshetjük, mert foglalkozásuk őket erre készítette.

Ugyancsak ezen foglalkozása készítette a régi székely népet a vadászatra is. Védelmeznie kellett nyáját a nagyobb ragadozók (medve, farkas, róka, hiúz) ellen s amellet táplálékot is kellett keresnie az erdő ehető húsú vadjaiból (bólyny, szarvas, őz).

Még azt sem szabad elfelejtenie a történetbúvárnak, hogy egyes népek az idők folyamán régi nyelvüket elvesztették, illetőleg megváltoztatták. Ha ugyanis egy-egy nép a maga ügyességével, szorgalmával, szívósságával jobb társadalmi helyzetet, szabadabb mozgást biztosított magának, a rosszabb vagy kötöttebb helyzetben levő, de más nyelvű emberek oly nagy számmal léptek e jobb helyzetű nép közé, hogy lassan-lassan azt a népet, amely e jobb, szabadabb helyzetet eredetileg kivívta, magukba olvasztották. A nyugati góthok és frankok ellatinosodása, a skandináv eredetű varjakok elszávosodása kiálló példái ennek.

Aki mindezen szempontokat figyelembe veszi, az megértheti a székelyek eredetéről szóló következő előadást.

A III-ik század (200—300) elején számos nép kereste a későbbi Magyarország területén megélhetését. A Dunántúlt a rómaiak tartották kezükben. Velük szemben a Vág-Garamentén a kvádok, a Duna-, Tisza-közén a szarmaták laktak. Erdély és Temesköz egy része akkor még a rómaiak kezén volt. De már a Tiszántúl többi részén a vandálok, a tiszán-inneni részeken pedig a gótokkal rokon és velük egy nyelvet beszélő gepidák laktak.²

250-ben, vagy legalább is 257-ben a góthok foglalván el Erdélyt, a gepidák, mint rokonaik, nyugodtan maradhattak, szaporodhattak Tiszáninnen, sőt a szarmaták rovására egész a Tisza jobb partjáig előnyomulhattak. A 405—407 években a hunok foglalván el a nagy alföldi síkságot, a gepidák ezeknek meghódoltak. Biztosan tudjuk róluk, hogy Attilának, a hunok hatalmas uralkodójának seregében, mint az ő szövetségesei, a gepidák is benne voltak. Akkori, Ardarih nevű, nagy-eszű királyuk Attilának egyik kedves embere és tanácsosa

² *Karácsonyi János*: A magyar nemzet őstörténete, Nagyvárad, 1924. 75—77. l.

vala. Ez Ardarichnak sikerült a gepidák közül oly vitéz és és szívós csapatot összeszedni, hogy azzal népének tekintélyt és hírnevet szerzett. 451-ben a népek sorsát döntő galliai hadjáratban épen a gepidák voltak azok, akik, mint Attila szövetségesei, Mary sur Sèine városnál Aëtius seregét feltartóztatták és szívós ellenállásukkal alkalmat nyújtottak Attilának arra, hogy lovas csapatait a catalaunumi mezőkön összegyűjthesse. 452-ben is Attilával együtt mentek Itáliába s látták Aquileja ostromát, a római császár követségét.³

Csoda-e, ha ilyen világrengető, nagy uralkodónak neve kitörülhetetlenül a gepidák emlékezetébe vésődött?

453-ban, mint tudjuk, Attila meghalt, fiai az örökségen összevesztek, s a velük addig szövetséges germán népek pedig felhasználván az alkalmat, rájuk támadtak és őket kiűzték a későbbi Magyarország területéről. A hunok ellen szövetkezett germánok, nevezetesen a gepidák, herulok, rugiak, skirek fővezére és tanácsa e harcban éppen a gepida király, Ardarich, volt s így természetes, hogy a hunok volt területének felosztásánál ő a gepidák régi szállóhelyeivel szomszédos Tiszántúlt és Erdélyt választotta ki népének. Így a gepidák bevonulhattak, elterjedhettek a Tisza mentén egész a Dunáig. Ez lett a VI. században Gepidia néven külön ország.

Ilyen nagy, győzelmes és úgyszólván új országot alapító királynak neve sem tűnhetett el egy pillanat alatt a népek emlékezéséből. Nem is tűnt el; csakhogy az idők folyamán nagyon átalakult.

Az *Ardarich*, épen úgy, mint Friedrich, Heinrich stb. germán személynév, de később a zártabb kiejtésű nyugati germánok ajkán *Orderich*-re változott. A X. században az *Orderich* névben levő két „r” hang közül az első „l”-re változott (dissimilálódott). Énnélfogva *Olderich* alakban találunk rá a X—XII. századbéli német személynévek között.⁴ A sok *Olderich* közül egyik a szentek soraiba jutott s a XII-ik században ennek tiszteletére a vasmegyei Peresztegen egyházat emeltek. Ez egyház nevének kiírásaiból megtanulhatjuk azután, mire változott át a magyarok ajkán a magyar nyelv törvényei szerint az egykori *Ardarich*, utóbb *Olderich* név. 1464-ben ugyanis e Pereszteg egy részét „Zentoldro pereszteg”-nek, 1480-ban pedig Zentoldorfalvának írják, ma pedig ez egyház helyét Szent-Ódorfalvának hívják.⁵

Világos ebből, hogy a XI—XII. századbéli *Olderich*-ből a magyar hangsúlyozás következtében először *Oldre*, azután az illeszkedés következtében először *Oldro*, majd a mássalhangzó

³ *Weisz János*: Világtörténelem. III. 676.

⁴ *Förstemann*: Altdcutsches Namenbuch, Nordhausen, 1854. 981.

⁵ *Csánki*: Magyarország tört. földrajza II. 784.

torlódás kikerülése végett *Oldor* lett. Végül pedig az „l“ hang az előző „O“-be beolvadván, azt megnyújtotta s így lett belőle *Ódor*.

Már most helybeli értesítések nyomán, régen megírta azt Fényes Elek, hogy ott, ahol a Bükk-hegység a síkság felé ereszkedik, Egertől északkeletre, a mai Cserépfalutól északra, a Hór-patak lejténél, meredek sziklacsúcson állt a hajdan híres Ódor vára. Ugyancsak e vár közelében a hegyek oldalán két barlang található, s ezek olyan nagyok, hogy egy-egy juhnyáj elfér bennük.⁶ E vár és környéke tehát nagyon alkalmas volt arra, hogy ott erdei állattenyésztéssel foglalkozó nép tanyát üssön és a síkságról rátámadó néppel szemben magát jóságát megmentse.

Tudjuk, hogy ez magában nem volna elég arra, hogy Ódor vára építését Ardarich-nak, a gepidák híres királyának, tulajdonítsuk. Csakhogy régi, okleveles adatunk is van arra, hogy e vár valóban régi s azt a középkorban az Ardarich-Orderich, Olderich névvel teljesen egyező „*Oldruch*“ néven emlegették. 1339-ben I. Károly magyar király egyik kedvelt vitéze a lengyel eredetű Marocsuk volt Oldruch vár várnagya s az Oldruch név egész szabályszerűleg lett a magyarban Ódor-rá. Ez Ódorvára tehát Ardarich gepidai király egykori lakását jelzi. A mellette folyó Hór patak neve is germán eredetre mutat, mert a germán *hauer* (vágó, írto) szóból épűgy hór lesz a magyarban, mint a paurból-pauer-ból pór.

Ardarich (Olderich-Ódor) utódai egy századig megtartották népiüknek azt az országot, amit nagykirályuk szerzett. De egy század mulva 550 táján már ezzel sem elégedtek meg Ardarich utódai. Mindenáron Szírmiumot szerették volna elfoglalni. Ezért a keletrómai császár rájuk uszította a longobárdokat, ezek pedig 566-ban az avarokat. A hosszú, életre-halálra menő harcban a gepidák királyi családja, nemessége, katonasága megsemmisült és Gepidia az avaroké lett. De, aki ebből azt következtetné, hogy 566-ban a gepidákat mind egy szálíg levágták és kiirtották, nagyon tévedne. Az avar lovas, hódító nemzet volt, neki szüksége volt adófizető, robotoló szolgákra. 583-ban az avarok egyik papja, vagy mint ők nevezték, bokolabrá-ja, hét, neki szolgáló gepidával együtt a keletrómai birodalomba szökött.⁸ Ime tehát az avar főurakat gepidák szolgálták és így a népnek nem harcoló része rabokként ott maradt régi országában.

601-ik évben Priskos keletrómai hadvezér Viminaciumnál, azaz a mai, szerbái Kostolac-nál átkelven a Dunán, az avarokat egymásután háromszor megverte és tőlük fog-

⁶ *Fényes*: Magyarország geographiai szótára I. 213. Adatok az egri egyházmegye történetéhez II. 174, 190.

⁷ Anjoukori Okmánytár III. 394. 620.

⁸ *Stritter*: *Memoriae popularum* I. 348.

lyot ejtett. E foglyok közül azonban csak 3000 volt avar, 3200 gepida, 800 szláv és 2000 más nemzetiségű.⁹ Az avarok tehát török szokás szerint a meghódított népeket és így a gepidákat is magukkal vitték háborúikba szolgálattétel és esetleg várostromnál sánchetöltés végett, mint azt 1241-ben a tatárok az oroszokkal és kunokkal tették. Ugyanekkor Priskos csoportjai a Tiszamentén három, dözsölő gepida falut is megleptek és kifosztottak.¹⁰ 626-ban, amidőn a kaján Konstantinápolyt ostrom alá fogta, ott voltak az avarok seregeiben a gepidák.¹¹ Ennyi, egykorú adat kétségtelenné teszi, hogy az avarok nem irtották ki a gepidák alsóbb társadalmi osztályait, hanem miként a szlávokat, szolgálkákká tették. Ezért írja 790-ben Pál diák, a longobárd nemzet tudós történetírója s kora állapotainak jóismerője, a következőket: „A gepidák fajtája annyira elerőtlenedett, hogy ettől (566-tól) kezdve nincs királyuk, hanem a háborúból megmenekedettek az ő volt országukat bíró hunok (avarok) kemény igája alatt nyögnek.”¹² Tehát még akkor is, midőn az avarok uralma már végét járta, midőn országuk felé már Nagy Károly kardja közeledett, a gepidák még ott nyögtek, ott laktak az avarok országában.

S mikor a gyűlölt avarok uralma megtört, miért mentek volna el? Rájuk akkor csak jobb világ következhetett. A 800-ik év után is megmaradtak tehát szállásaikon. Theodulf orleansi püspök 800 év után, 825 előtt írt költeményében kárhoztatja azon kapzsi, dúló keresztényeket, akik nemcsak az avarokat, hanem a gepidákat is kifosztották.¹³ A salzburgi érsek krónikása pedig 871-ben, 25 évvel a magyarok beköltözése előtt, azt írja, hogy a gepidák közül némelyek még mindig Pannoniában, az egykori avarbirodalom területén laktak.¹⁴ Nem lehet tehát kétség abban, hogy, midőn a magyarok a későbbi Magyarország területére beköltöztek, itt legalább is szétszórtan gepida töredékeket találtak. Csak az a kérdés, hogy hol?

Irott adatok erre nézve nincsenek. A régi helynevekhez kell tehát folyamodnunk, mert hiszen minden nép egykori letelepedésének, lakásának nyomát hagyta a legelők, hegységek, falvak elnevezésében.

A gepida helynevek feltalálása végett azonban tudnunk kell, hogy a gepidák a góthokkal voltak ugyanazon nyelvűek s így a keleti germán nyelvet beszélték. Könnyebben felta-

⁹ U. o. 388. Anasztáz számait tartom elfogadhatóknak.

¹⁰ Stritter i. m. I. 387—88.

¹¹ U. o. 388.

¹² *Pray: Annales veteres Hunnorum* 200 l. *Jirceek Geschichte der Serben* 84.

¹³ *Schünemann: Die Deutschen in Ungarn*. Berlin, 1923. 18. h.

¹⁴ Resident. M. Honfoglalás kútfői 306.

lálhatjuk a gepidák X-ik századbeli lakóhelyeit, ha tekintetbe vesszük azt is, hogy az elnyomott, üldözött népek lehetőleg hegyes, erdős vidékre húzódtak, mert itt az uralkodó nemzet végrehajtói, rablói ellen könnyebben elrejtöztek. A XVI—XVII. századbeli, orosz, cári birodalom és az oszmán török császárság számos szomorú példáját mutatják ennek. Már pedig tudjuk, hogy az avarok iszonyúan elnyomták a hatalmukba került népeket. Ők maguk hatalmas, földsáncokkal körükerített, felül még karókkal is erősített táborokban laktak, s ide gyűjtötték télire a szolgáltaiktól kizsarált élelmiszereket s takarmányféléket. Ez erősített, terjedelmes táboroknak romjai az alföldön még több helyütt fennállnak. Ezenfelül hogy táboraik a keleti és északi népek hirtelen támadásaitól biztosítsák, még azt a hatalmas védővonalat is elkészíttették szolgáltaikkal, amelyek a mai Temesvártól, Aradtól keletre Debrecen irányában fel Tiszapolgárig, északon pedig Váctól a borsodmegyei Ároktőig vonultak. Ennélfogva a gepida maradványokat az avar táboroktól távol, e sáncvonalakon kívül, kereshetjük.

Már most, Hevesmegyében Gyöngyöstől délre, a Csörszárkától északra van egy *Atkár* nevű régi falu. E névnek sem a magyarban, sem a szlávban semmi értelme nincs. De könnyen rátalálunk eredetére, ha eszünkbe jut, hogy a régi magyarok az 1253—78 években uralkodó cseh királyt *Atakár*-nak írják.¹⁵ E név a magyar nyelvben az első szótagra vetett hangsúly következtében természetesen Atkár-ra változott. De ez az Atakár - Atkár név nem szláv, hanem német. II. Atakár nagyatyja a szláv Przemysl helyett vette fel e nevet, hogy a németeknek jobban kedvében járjon. Eredeti alakja Odoakar, Audogar volt s a régi germánok közül sokan viselték.¹⁶

Ha tovább kutatunk, Atkártól keletre s a Csörszárkától északra, ugyancsak Hevesmegyében *Boczonád*, *Atány*, *Kál-Kompolt* és *Verpelét* falvak nevei ötlenek szemünkbe. Verpelétről biztosan tudjuk, hogy a XIII—XIV. századokban még *Felprét*—*Velpréht*-nek írták s az ó-germán *Welpbreht* (Hwelp = catulus, *breht*, *beruth* = *clarus*)-re megy vissza.¹⁷ Kompolt a régi *Gundebald* magyaros alakja.¹⁸ Boczonád, Boczonald az ó-germán *Bozonald*-ra vezethető vissza.¹⁹ Atány megmagyarázható a góthok királyának Athanarich-nek nevéből.²⁰ Kál pedig a germán nyelven kopaszt jelent, s hogy ezt

¹⁵ Pl. *Wenzel*: Árpád-kori Okmánytára IX. 75.

¹⁶ *Förstemann* i. m. 169. 471.

¹⁷ *Förstemann* i. m. 235—36, 765—66.

¹⁸ U. o. 558—59.

¹⁹ U. o. 278.

²⁰ U. o. 160.

Szent-István korában a németek személynévül is használták, II. András király 1212-iki okleveléből tudjuk.²¹

Ha mindezen, ó-germán személynevekből származó helynevekhez hozzáadjuk azt, hogy nem messze tőlük Ódor, azaz Ardarich városa emelkedett, lehetetlen a helynevek keletkezését másra magyarázni, mint arra, hogy a magyarok beköltözésekor a Mátra- és Bükk-hegység déli oldalain még ott tartózkodtak a gepidák töredékei. Ezek közül azután egyesek a magyarokkal összebarátkoztak, a Mátraalján használatra földeket kaptak, s a tőlük használt földdarabokat róluk nevezték el.

Ha Tiszántúlra tekintünk, tudnunk kell, hogy a régi avarsántól keletre a hegyeken nagy erdőségek terültek el. Már XI. századbeli jól értesült tanú beszél erről. Itt tehát megint kereshetjük az egykori gepidák tanyáit, mert e vidék az ő foglalkozásukra, az erdei állattenyésztésre és vadászatra, nagyon alkalmas volt. S valóban e tájékon, ott, hol a Berettyó völgye összeszűkül, Berettyószéplakon túl találunk olyan községet, amely nem csupán gepidák tanyája volt hajdanában, hanem a gepida nemzet nevét is fenntartotta. Mert nem kell gondolni, hogy a gepidák országának fennállásakor az ő nevüket „gepida“-nak ejtették volna ki. Ezt csak a latin történetírók és földrajzírók faragták a görög Γηπειδοί szóból s mi csak azért használjuk a gepida nevet, mert az iskolai könyvekben eddig e nevet egyes számban Γηπειδων -nak írják, s e névben is „αϊς“ csak görög képző, maga a nép név tulajdonképp Γηπειδων -nak ejtendő ki. Tudni kell azonban, hogy azon századokban, mikor a görögök a gepidákkal érintkeztek, vagyis 453—566-ig, a görög Γ betű már nem a g hangot, hanem a j réshangot jelöli, az η betű pedig nem é-nek, hanem i-nek hangzott. Énnélfogva a görög, IV.—VI-ik századbeli Γηπειδων mai helyesírással *Jip*-nak volna irandó és fonetikusán így is ejtendő. A későbbi fejlődés folyamán a j és i hangok egybeolvadása következtében a *Jip* szóból *Ip* lesz és ily alakban ott látjuk a régi gepida nemzet nevének Magyarországon egyetlen emlékét: *Ip* községet. Hozzá még 1208-ban e község lakosai királyi bölényvadászok voltak s így valóban olyan foglalkozást űztek, amely a gepidák erdei állattenyésztésével nagyon összeillett.

Iptól keletre három olyan falu következik egymás után, amelyeknek Magyarországon párja nincs: Zovány, Bülgezd és Rátöny. Ezek közül *Bülgezd* nevét 1323-ban tollhibából, vagy hibás olvasás következtében *Wyllgezd*-nek írják.²² 1478-

²¹ *Wenzel*: Arp. Okm. I. 22.

²² Békésmegyei oklevéltár II. 2.

ban *Bylgez*, 1519-ben *Bilgez* alakban fordul elő.²³ E névnek a magyarban, szlávban semmi értelme nincs, de bezzeg van a germánban s körülbelül „akaratos kezes“-t jelent. Előfordul már az V-ik században és Förstemann legalább 8 régi germánt sorol fel e néven. Leghíresebb volt köztük Willigiz, az 1000 év táján mainzi érsek.²⁴ Mivel a germánban a *v* és *b* hang gyakran változik, már a gepidák *Biligiz* alakban ejthették ki e nevet. A magyarok a *b* kezdő hangot megtartván, az első szótagra eső hangsúly következtében *Bilgiz*-t majd *Bilgez*-t csináltak belőle. Teljesen elhomályosodván a szó értelme, a XVI. és XIX. századokban *Bülgöz*-re, *Bülgözd*-re, *Bürgözd*-re fordították. A mellette eső *Rátöny* községet 1341-ben még *Ratuyn*-nak írják.²⁵ Már most tudjuk biztosan, hogy a XII—XIII-ik sz.-ban az annyira felkapott *Balduin* névből a magyarok az *u* hangot kihagyták s egy darabig *Báldin*-nak, majd utóbb az illeszkedés miatt *Báldon*-nak ejtették ki. Éppen így lett a *Ratuin*-ből is *Rálin*, majd utóbb *Ráton*. A *Ratuin* név azonban régi, germán személynév, a VIII—IX. sz.-ban sokan használják.²⁶ Az Ipp és Bülgözd közt eső Zovány határjárásában 1341-ben Lympach-pataka folyt.²⁷ E *Lympach* határozottan germán (német) név és annyit tesz, mint hárs-pataka, vagy tiszántúli magyarsággal száldobágy. Pozsony megyében Bazintól nyugatra most is van egy Lymbach nevű német falu és azt régen szintén Lymphachnak írták. Ott tehát, ahol a határban germán eredetű patak név fordul elő, 1341 előtt germánoknak, vagy közelebről meghatározva, gepidáknak kellett lakniuk. Magát *Zovány* község nevét is 1249-ben *Zuan*-nak, 1341-ben *Zuan*-nak írják.²⁸ Énnélfogva ez sem származhatott a velencei Zovanni névtől, hanem az ó-germán *Swan* = *Schwan* = hattyú személynévtől.²⁹ Ez csak később a magyarok ajkán lett *o* hang közbeiktatásával *Zovan*-ná, mert a magyar a szó elején két mássalhangzót kiejteni nem tudott (v. ö. brát = barát, Szlók = Szalók stb.).

Igy tehát Ipp-tól keletre még három olyan község volt (Zovány, Bülgözd, Rátöny), amelyeket eredetileg a gepidák alapítottak.

Lent, a régi Krassó megyében, a mai Versecz várostól északra, az egykori őrségi erdők mellett a középkorban szintén állottak olyan falvak, amelyek nevei csakis az ó-germán nyelvből fejthetők meg és így az itt tanyázó gepidákról tanuskodnak. Ilyen az 1458-ban még *Ahton*-nak írt s később

²³ *Petri*: Szilágyvármegye monographiája II. 1811.

²⁴ *Förstemann* i. m. 1308.

²⁵ *Petri* i. m. IV. 270.

²⁶ *Förstemann* i. m. 1005.

²⁷ *Petri* i. m. IV. 816. Országos levéltár Dl. 3422.

²⁸ *Wenzel* i. m. VIII. 284. *Petri* i. m. 815.

²⁹ *Förstemann* i. m. 1132.

Ajton-ra változtatott falu neve. Ez a VIII—IX. századokban *Actuin*, *Actoin* alakokban fordul elő a német személynevek közt.³⁰ Ebből a *k* hang gyöngülésével *Ahtuin*, majd az *u* kiesésével *Ahtin* s ebből *Ajton* származott. E tájékon feküdt továbbá *Gyalmár* falu. Az első szótagja *gail* = felfuvalkodott-at, második szótagja a *mar* = híres-t jelentett az ó-germánban.³¹ A Versecztől keletészakra eső Kudricz régi neve *Kutrez*-nak van írva³² s a keleti góthoknál előforduló *Guderiz* névvel egyezik.³³ Hajdan *Visald* — *Visád* falu is volt e tájékon³⁴ Versecztől északnyugatra. 860-ban egy góth származású püspököt épen így hívtak Spanyolországban.³⁵

Kétségtelen tehát, hogy a magyarok 896-ban beköltözésükkor a tiszánmneni és tisztántúli részeken gepida néptörödékeket találtak. Nemi adhattak volna át ezek a magyaroknak ó-germán személynevekből képzett helyneveket, ha nem laktak volna pár századon, vagy legalább pár évtizeden keresztül együtt a magyarokkal!

Dehát, ha itt találták őket a magyarok, később mi lett belőlük?

Diculescu új sütetű, abbeli állítása, hogy a románokba olvadtak volna bele, szót sem érdemel, mert hiszen, mint azt már annyian és főleg Tiktin megállapították, a román nyelvben semmi nyoma sincs a góth, gepida hatásnak. Ellenkezőleg, mivel a magyarok vették át a gepidáktól (még pedig nem csupán a Tiszántúl, hanem Tiszánnnen is) a góth gepida személyneveket (sőt véleményem szerint egyes közszókat is), a gepidák későbbi elhelyezkedését a magyar társadalmi osztályok között kell keresnünk.

Mint említők, a gepidák az avarok háromszázados uralma alatt kényuráik zsarolásai és rablásai miatt megmaradtak erdei állattenyésztő népeknek, s így a magyarokra nézve az itt talált gepida néptörödékek egyáltalában nem voltak veszedelmesek. Nem voltak azok politikai szempontból, mert akkor a magyarok a bolgár-törökökkel és besenyőkkel lévén háborúban, nem kellett félniök, hogy a foglalkozásban és nyelvben annyira különböző gepidák a törökökhöz csatlakoznak. Elég volt azoknak a szintén töröknyelvű avar uralomból. Nem voltak veszedelmesek e gepida törödékek gazdasági szempontból sem a magyarokra, mert hiszen akkor a magyarok csupán síksági állattenyésztők és síkvidéki halászok voltak, egyébbel a régi Onuguriában (Ungariában) és Fételközben nem is foglalkozhattak. Nekik tehát a gepidáktól kedvelt, er-

³⁰ *Förstemann* i. m. 8.

³¹ *Förstemann* i. m. 428. 926.

³² *Csánki* i. m. 104.

³³ *Förstemann* i. m. 538.

³⁴ *Csánki* i. m. II. 70. 109.

³⁵ *Förstemann* i. m. 1336.

dei legelőkre szükségük nem volt. Szükségük volt azonban az akkori magyaroknak, főleg hadi szempontból olyan népre, amely az erdei utakat ismeri és szükség esetén az ő lovas csapataik előtt a sűrűségekben, a bozótokban utakat vág. Emlekezünk csak arra, hogy 1241-ben Bathu kán és Kajdán lovasai miként kényszerítették a kisoroszoikat és a Beszterce-Naszódmegyében elfogott németeket a bevágott, benőtt utak tisztogatására. A magyarok tehát nem tették rabokká, nem osztották szét maguk között a gepidákat, hanem meghagyták őket erdős-hegyes területükön saját előljáróik (véneik és bíráik) alatt, de kötelezték őket arra, hogy vadászataikon, hadjárataikon kalauzokként, előharcosokként, kísézőkként szolgáljanak.

Épen azon előharcosokról, akiket a magyarok hadjárataik alkalmával közelebről megismertek, kapták a sokat szenvedett gepidák új nevüket: a székelyt.

A székely névnek legrégebbi alakja latinosan fordul elő: *Siculus* (vagy többszámban *Siculi*). Ez mai magyar felírással és a latin végződést elhagyva: *Szikül-nek* felel meg. Ha e *Szikül*-re tekintünk, könnyen eszünkbe juthat egy német szó: a *Sichel*. Ez azonban a régi németben nem csupán a mai sarlót jelentette, hanem azon hosszabb, görbe kést is, amelyet a faágak levágására használtak.³⁶ E *sichel* szóban van egy hang, a *ch*, amely a magyar nyelvben hiányzik. Általános törvény azonban, hogy a kölesönnevő nyelv ilyen esetben a nála hiányzó hangot az ahhoz közelebb esővel pótolja. Így tett a magyar is és a *ch* hangot *k*-val pótolta, mint az ó-német *buoche* = *bikk*, *gässchen* = *gészkeny* átkölesönzésekből is kitűnik.³⁷ E szerint a *sichel* szóból a magyarok ajkán *szikel* lesz. Ez alakra azután tovább hatott a magyar nyelv azon törvénye, hogy a hangsúly az első szótagra teendő. Hogy e törvényt a magyar könnyebben megtartsa, a régi német *i* hangot *é*-re változtatta, amint ez a *tigel* = *tégely*, *rigel* = *régely* kölesönyszavakból világosan látható.³⁸ Amint tehát a *tigel*-ből *tégely*, úgy lett a *Sichel*-ből *székely*.

Most már tudjuk, hogy XV—XVI. századokban azon gyalog, zsoldos, német katonákat, akiknek főfegyverük még a lándzsa (lanze) volt, németül *landsknechtek*-nek, vagy *lanczknechtek*-nek nevezték.³⁹ Ámde a magyarnak hosszú is volt, nehéz is volt a *lanczknecht* szó kiejtése s azért ő azt egyszerűen *lancz*-ra rövidítette. A Magyar Nyelvtört. szótár⁴⁰ öt példát is idéz reá. Épen így tett a régi magyar is az ő sere-

³⁶ *Merk*: Latini Sermonis castellum. Ulm. 1646. 377.

³⁷ V. ö. *Melich*: Legrégibb német jövevényszavaink 12. l.

³⁸ *Melich* i. m. 25. l.

³⁹ *Merk* i. m. 563.

⁴⁰ II. 516.

géhez előharcosként kirendelt Sichelknechtek-el. Elhagyta a nehéz kiejtésű *knecht* szót, elnevezte az előharcosokat fegyverükről, illetve szerszámjukról a *sichel*-ről először *sichel-nek*, azután *székelynek*. A nyelvtudománynak semasiológiai (jelentéstani) ágában ennél sokkal merészebb áttételek (metonymiák) is előfordulnak.

Beleilleszkedvén külön társadalmi osztályként a gepidatörödékek a magyar nemzetbe és a magyaroktól új nevet is nyervén, a magyar nemzet történetében kell keresni az ő további sorsukat. Mert ha bizonyos is, hogy a gepida néptörödékek egész a magyarok bejöveteléig fennmaradtak, ha maga a *székely* szó is gepida nyelvben megfejtendő, mégis honnan tudjuk, hogy a XI—XIV. századokban Erdélyben külön népet, azután pedig a XV—XIX. századokban külön társadalmi osztályt alkotó *székelyek* (natio Siculica) épen ezen gepidatörödékektől származtak?

Tudjuk először is a tiszántúli *székelyek* vallomásából. Béla király névtelen jegyzője úgy adja elő a magyarok és *székelyek* találkozását, hogy, amint Árpád seregi átkeltek a Tiszán s Kórógyér mellett tábort ütöttek, a *székelyek*, akik előbb Attila király népei voltak (qui primo erant populi Athyle regis), békével oda jöttek és önként kezesükül adták fiaikat.⁴¹ Erősen élt tehát a XII. századbéli *székelyek* közt az a tudat, hogy ők Attila népe voltak. Már pedig azon népek közül, amelyek valaha Attila szövetségesei voltak, egyedül a gepidák maradtak fenn. Ha tehát a XII. századbéli *székelyek* ősei Attila seregében harcoltak, azok mások, mint gepidák, nem lehettek. E vallomást értette félre Kézai Simon és utána annyi krónikás. Ezek abból, hogy Attila hún származású uralkodó volt, összes alattvalóit húnoknak vélték, s így a *székelyeket* is ilyeneknek hirdették. De vajjon abból, hogy az 1848—1916-ig uralkodó I. Ferenc József német volt, az következik-e, hogy összes alattvalói németek voltak? Nemde az volt a valóság, hogy 48 millióból, csak 12 millió volt német? A *székelyek* a húnokkal már csak azért sem lehettek egyek, mert a hún síksági állattenyésztéssel foglalkozott, a *székely* pedig erdei állattenyésztéssel.

Van azonban biztosabb adatunk is arra, hogy a XII. századbéli *székelyek* még ó-germán, azaz gepida nyelven beszéltek és így a gepidáktól származtak: s ezek a XII. század folyamán a *székelyektől* alkotott helynevek. A régi magyar történetírók azért nem vetettek eddig ügyet e helynevekre, mert Kézaitól és követőitől félrevezetve, azt vélték, hogy az erdélyi *székelyek* mindig magyarul beszéltek s így csak társadalmilag, foglalkozásra nézve különböztek a magyaroktól. De ez óriási tévedés! A *székelyek* ősei épen úgy külön nép

⁴¹ H. Hung. Fontes Dom. I. 113.

voltak, eredetileg épen úgy más nyelvet beszéltek, mint a kunok, jászok vagy besenyők. Bizonyítékaink erre a következők:

1140 táján Bothfia János, dömösi prépost, II. (Vak) Béla jegyzője, megírván a királyi család főbb eseményeit, így nyilatkozik az 1116-ban Morvaországban harcoló, vágmenti székelyekről: Bisseni atque Siculi vilissimi.⁴² 1146-ban pedig ugyanó vagy egy másik, szintén erősen magyar érzésű kortársa „Bisseni pessimi atque Siculi vilissimi“ szavakkal ócsárolja az osztrákok elől megfutamodó besenyőket és székelyeket.⁴³ Bajos elhinni, hogy magyar szerző ilyen megvető (vilissimus) jelzőkkel illette volna a székelyeket, ha azok már akkor saját nemzetéhez tartoztak volna! Vilmos erdélyi püspöknek 1213-ban, püspöksége 9-ik évében már csak ismernie kellett hiveit és mégis, hogy azt rendeli, hogy ha magyarok, vagy székelyek (Ungari vel Siculi) költöznek a Barcaságba, azok neki tizedet fizessenek. Ekként határozottan megkülönbözteti a székelyeket a magyaroktól.⁴⁴ 1250-ben IV. Béla kancelláriája megdicsérvén Türje nembeli Joachim ispánt, felemlíti azt is, hogy e Joachim mint szebeni ispán 1210 táján „asseciatis sibi Saxonibus, Olacis, Siculis et Bissenis“ „társakul vevén a szászokat, oláhokat, székelyeket és besenyőket“ Bodon (Widdin) ostromára indult.⁴⁵ Ha a székelyek az ispán környezetében levő magyarokkal egyek lettek volna nem kellett volna őket a külön nemzetiségek közé sorozni. 1291-ben III. András király jegyzője Gyulafehérvárt maga előtt látta az erdélyi székelyeket, mégis azt írja, hogy a király „cum universis nobilibus, Saxonibus, Siculis et Olahis“, „az összes (magyar) nemcsekkel, szászokkal, székelyekkel és oláhokkal“ tartott gyűlést.⁴⁶ Tehát, mint külön nemzetiséget, a szászok és oláhok közé helyezte az akkori székelyeket. 1298-ban és 1299-ben Budán az országgyűlés jegyzői így sorolják fel a jelenlevőket: „universitas nobilium, Ungarorum, Siculorum, Saxonum et Cumanorum“.⁴⁷

Még világosabban beszélnek a külföldi írók.

1260-ban II. Otakár cseh király kancelláriája nagydicsekedéssel írja meg a római pápának azt a nagy győzelmet, melyet az ő ura „contra innumeram multitudinem inhumanorum hominum Cumanorum, Ungarorum et diversorum Sclavorum, Siculorum quoque et Valahorum, Besseninorum et Is-

⁴² H. H. Fontes Dom. II. 208.

⁴³ U. o. 218.

⁴⁴ Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen I. 16.

⁴⁵ Századok 1912. 292.

⁴⁶ Urkundenbuch I. 177.

⁴⁷ Fejér Cod. Dipl. VII/5. k. 502. VI/2. k. 131 E helyütt azonban hibás olvasás miatt „Singulis“ vagy nyomtatva „Siculis“ helyett V. ö. Magyar Nyelv 1921. évf. 26.

maelitarum, schismaticorum etiam utpote Grecorum, Bulgarorum, Rasiensium et Bosnensium hereticorum“ vívott és nyert.⁴⁸ 1290 táján is úgy tudták az osztrák-németek, hogy Magyarország keleti részén a Tiszától egészen Tatárország határáig a magyarokon kívül: Valhen, (kúnok) Zockel (székelyek), Syrpen (szerbek) s Volachen (Oláhok) lagnak.⁴⁹ Mivel II. Otakár kancelláriája a felsorolt nemzeteknek még a vallását is tudja, nem lehet az ő tanúságát elvetnünk, hanem el kell fogadnunk, hogy a magyaroktól egészen elkülönített, s a szlávok után említett székelyek más nyelvű népek voltak. Le kell tehát tennünk arról az ábránдрól, hogy a székelyek mindig magyarul beszéltek és a magyaroktól csak foglalkozásukra nézve különböztek. Már most nem erről kell ábrándozni, hanem azt kell kutatnunk, miféle nyelven beszélt, a régi nagy nemzeteknek melyik ágához tartozott a X—XII. századbéli székely?

E kutatásainkban természetesen a Nyárád, Kisküküllő, Nagyküküllő, Homoród völgyeit kell szem előtt tartanunk, mert minden történeti adat szerint ezek voltak azok, amelyeket a székelyek már XII. században, olyankor, amikor még eredeti nyelvüket használták, megszálltak. Feltehető tehát és csakis itt tehető fel, hogy itt vannak olyan helynevek, amelyek a székelyek eredeti nyelvét tükrözik vissza, mert a tőlük eredetileg használt személynévekből, vagy közszavakból keletkeztek.

Ha már most így, figyelő szemmel a Nyárád völgyén végig futunk, meglepetve vesszük észre, hogy a tömérdek keresztény és magyar helynév (Szt. László, Szt. Imre, Gálfalva, Andrásfalva) között Nyárádszeredától délre s egymástól nem messze *Rigmány*, *Váczmány*, *Ostormány* helynevek fordulnak elő.⁵⁰ Mióta tudjuk, hogy a régi *Vigmány* nemzetség a german *Wichman*-tól vette nevét,⁵¹ lehetetlen, hogy a *Rigmány* helynévben rá ne ismerjünk a régi *Richmann*⁵² újabb *Reichmann* német névre. A *Váczmány* is könnyen megérthető az ó-német *Wazaman* személynévből (= beszélő férfi),⁵³ az *Ostormány* pedig a *Sturmann* névből, mert hiszen tudvalevőleg a magyarban a *sturm*-ból is ostrom lett. Erre azonban még azt lehetne mondani, hogy a XII-ik századbéli székelyek érintkeztek németekkel is, így éppen úgy átvették tőlük a *Rigmány*, *Váczmány* személynéveket, mint a magyarok a *Hermányt*, vagy *Vigmányt*. De ha tovább kutatunk,

⁴⁸ *Fejér Cod. Dipl.* IV/3 15.

⁴⁹ *Pauler: A magyar nemzet története.* Második kiadás II. 479.

⁵⁰ *Benkő Károly: Marosszék ismertetése.* Kolozsvár 1868. 203, 217, 285, 249.

⁵¹ V. ö. *Karácsonyi: A magyar nemzetségek* II. 239. *Förstemann: Altdeutsches Namenbuch, Nordhausen* 1854, 903.

⁵² *Förstemann* i. m. 1048.

látjuk, hogy a régi székely helynevek közt van legalább is hat olyan személynévből alkotott falu-név, amely*áld*-ra, *ád*-ra végződik. Ezek betűrendben a következők: *Árvádfalva*, *Farczád*, *Kobátfalva*, *Monyád*, *Tibád*, *Tordátfalva*.

Ezek közül *Árvád* megfelel a VIII—IX. századokban kilenc ízben használt *Aravald* ó-german névnek és Förstemann bebizonyította, hogy e név első tagja az *aar* = *aquila* azaz magyarul *sas*-t jelent,⁵⁴ második része pedig csakis a góth *valdan*-ból (= regnare, uralkodni) és nem az ó-német *wald* = (silva, erdő) származtatható.⁵⁵ Arawald tehát a góth és az czezl egy gepida nyelven úrisast jelentett. *Arawald*-ból aztán a magyarban *Árvád* lett, mert a magyar az első szótagra vetett hangsúly következtében a második rövid hangzót ki szokta hagyni, mint pl. málna helyett málnát, bokorot helyett bokrot mond s a régi kalamár-t is kalmár-ra rövidítette. Világos tehát, hogy Árvádfalvát olyan férfiú alapította, aki még gepida eredetű személynévet viselt.

A magyar hangtörvények fokozatos hatását látjuk és így magyarázhatjuk meg a *Tordátfalva* név értelmét. Tudvalevőleg az ó-németben sűrűn fordulnak elő a *trud*, *drud* = amicus, barát (v. ö. Getrud, Valtrud) és a *hard* (= clarus kemény v. ö. Hardvich, Gerhard) szavakból képzett személynévek. Az is bizonyos, hogy a germán nyelvben a *d* és *t* hangok tájszólásokként változtak (v. ö. Tietmar és Ditmar; Liutolf és Ludolf).

Már most Förstemann kilenc esetben idéz a IX. századból egy ó-germán (a szászoknál azonban nem használatos) *Drudhart* (azaz kemény barát értelmű) nevet.⁵⁶ A németektől sokszor átvett *Bernhard* név átalakításából (Bernhard, Bernard, Bernald, Bernád, Bernát) látjuk, hogy az ilyen kölesónszavakból a magyar először is elhagyta a *h* hangot. A *Drudhart*-ból tehát a magyar ajkán *Drudart* lett, vagy ami a magyar fülnek jobban tetszett, *Trudard*. Azután a két *r* hang közül a második *l*-re változott (dissimilálódott, v. ö. Barbara, Borhála) s lett belőle *Trudáld*. Mivel azonban a magyar a szó elején nem tud két mássalhangzót kiejteni, a *Trudáld*-ból már a XIV. század folyamán *Turudáld* lett. Majd a magyar hangsúlytörvény kezdett hatni a *Turudáld* névre, s hogy az első szótagot jobban ki tudja emelni, a *Turudáld*-ból *Turdáld*-ot csinált. Ezután az *l* hangot az előtte álló *a* hang megnyújtására fordította (v. ö. baldog bádog, Baldon Bádón). Végül a XIV. században a *Turdád* névre is alkalmazta ezt a törvényt, hogy az *á* hang előtt álló *u* hang

⁵³ Förstemann i. m. 1274.

⁵⁴ I. m. 114—116.

⁵⁵ U. o. 1235.

⁵⁶ I. m. 349.

o-ra változik (v. ö. urszág, ország, bulgár, bolgár) és így a *Turdád*-ból *Tordád* lesz.

Hosszasabban kellett ismertetnünk azt a folyamatot, amelyen át a Drudhardt név *Tordád*-ra változott, mert így világosabban meg tudjuk magyarázni a magyarországi helynevek közt páratlanul álló *Farczád* helynevet. Ennél először is tekintetbe kell vennünk, hogy régebbi alakja *Forczád* volt.⁵⁷ Ha már most a *fro* kezdetű ó-germán neveket vizsgáljuk, azonnal rá akadunk azok között a *Frothard* és *Frossard* névre.⁵⁸ Ennek értelme = nagyon okos. A *Frossard* névben a két *ss* hang a magyar sziszegő *sz* hangot jelenti, s ez a magyarban gyakran *c*-re változik, (v. ö. szimbora = cimbora) *Frossard* tehát a magyarban először *Foroszard*-ra, azután *Forszárd*-ra, *Forczád*-ra s végül az erdélyi a-zó nyelvjárás hatása alatt (v. ö. asszany, dahány) *Farczád*-ra változott.

Ezek után már könnyű a *Monyád* helynévben a *Munald*, *Monald* góth eredetű ó-német névre⁵⁹ *Tibád*-ban az ó-germán *Theudobald*-ból rövidített *Theobald*-ra, *Tibald*-ra ráismerni.⁶⁰ *Kobád* pedig a *Cobbo* és *ald* german szavak összetételéből állott elő.⁶¹ Annyi bizonyos tehát, hogy akkor, midőn az erdélyi székelyek a Nyárad és Küküllő felső völgyeibe érkeztek és ott falvakat alakítottak, köztük sokan ó-german, azaz gepida személyneveket viseltek. Még akkor is, midőn a székelyek Kézdiszékét megkapták, tehát 1226—41 között, élt közöttük *Udila* nevű, mert a mai *Osdola* helységet ilyen góth-gepida nevet viselő székely alapította. Prokop görög író 560 táján az egyik góth vezért *Udila*-nak írja.⁶²

Még más góth-gepida neveket is fedezhetünk fel a székely földön, ha tudjuk, hogy az Erdélybe települő székelyek olyan nyelven, vagy legalább is olyan nyelvjáráson beszéltek, amely a szó kezdő *v* hangot *b*-nek ejtette ki. Kétségtelen bizonyossága ennek az, hogy 1291-ben az erdélyi káptalan jegyzője a Hidvégi Mikó és Nemes családok második ősét világosan a székelyek nemzetségéből származónak és *Benczencz*-nek (Benchenchnek) írja.⁶³ Tehát a *Vincentius* latin szó helyett a régi székelyek *Benczencz*-et mondtak. Ha e hangtörvényt tudjuk, a székelyföldi *Barót*-ban könnyen rá találunk az ó-germán *Warald*-ra,⁶⁴ annál inkább, mert *Barót*-ot eredetileg

⁵⁷ Monumenta Vaticana Hungariae I. 115.

⁵⁸ Förstemann i. m. 434.

⁵⁹ Förstemann i. m. 938.

⁶⁰ U. o. 1065—67.

⁶¹ U. o. 379, 76.

⁶² Förstemann i. m. 973.

⁶³ Urkundenbuch z. G. d. Deutschen in Siebenbürgen I 185. Székely Oklevéltár I. 24.

⁶⁴ Förstemann i. m. 1260.

Boralt-nak írták.⁶⁵ S valóban 693-ban egy góth származású spanyol püspököt *Warold*-nak hívnak.⁶⁶ Hogy e név nem szászoktól kölesönzött, bizonyos, mert amikor a szászok Erdélybe költöztek, a német nyelv már átment a közönségesen *Umlaut*-nak hívott változáson s a régi *Warold*-ból a szászok ajkán *Werold*, *Werolt*, lett.⁶⁷ *Warold* = *Warhold* szó különben a góth-gepida nyelven hű védelmezőt jelentett.⁶⁸ Így találunk rá a Nagyküküllő menti *Bögöz* falu nevében az ó-german *Wegezo*-ra.⁶⁹ Hogy e *Bögöz* (*Begez*) eredetileg személynév volt, bizonyítja a Nyárádvölgyében Csikszentmárton mellett levő Bögözháza puszta.⁷⁰ E mellett volt egykor *Szilamár* nevű falueska is és ennek neve szintén az ó-german *szili* és *már* nevekből van összekötve.⁷¹ (*Thietmar*, *Folkmar*, *Thangmar*, *Vollmar* stb.).

De még mindezekre is azt mondhatják, hogy a Nyárád és Küküllő völgyeit megszálló magyar közt volt gepida neveket viselő magyar s ezek alapították e falvakat. E kifogásra először is azt válaszoljuk, hogy a székelyek, amint bebizonyítottuk, nem csupán társadalmilag, nem csupán foglalkozásra nézve, hanem nyelvileg is különböztek a magyaroktól. Tehát, akik e neveket adták, azért adták, mert ők e neveket értették, a magyar személyneveket pedig még nem értették. De ezenkívül vannak olyan helynevek is, amelyek világosan mutatják, hogy a székelyek, akkor, midőn a Nyárád-Küküllő völgyeit nekik adták határőrzés végett, még ó-german-gepida nyelven beszéltek. Ilyen először is a Nagyernyétől keletre eső *Kál* vagy régiesen *Kaál*. Ennek a magyarban semmi értelme sincs, ellenben a németben *kál*, vagy mint ők írják *kahl*, kopaszt jelent. Akár azért nevezték el e falut *Kál*-nak, mert alapítóját kopasznak csúfolták, akár azért, mert az a hegyoldal, ahova az első házak épültek, kopasz volt, mindenesetre e falu alapításakor e szó a székelynél még közhasználatban volt. Ott van továbbá Nyárád-Szentlászlótól északra egy külön kis völgyben a másik falu: *Moson*. Erről azt írta Benkő Károly 1862-ben,⁷² hogy határának nagy része vizenyős. Ámde éppen most bizonyította be Melich János jeles nyelvtudósunk,⁷³ hogy e szó: *Moson* az ó-german *Moós*-ból származik és mocsarast jelent. Bebizonyította azt is, hogy e *Moson* olyan ó-german nyelvből származik, amely még nem vett részt az ó-felnémet átalakulásban. Éppen ezért e helynév nem is szár-

⁶⁵ Urkundenbuch z. G. D. in Sieb I. 34.

⁶⁶ Förstemann i. m. 314.

⁶⁷ Förstemann i. m. 1262.

⁶⁸ U. o. 1259, 756.

⁶⁹ Förstemann i. m. 1293.

⁷⁰ Orbán: A Székelyföld leírása IV. 84.

⁷¹ Förstemann i. m. 1102. 906. v. ő.

⁷² Marosszék ismertetése 292. l.

⁷³ Magyar Nyelv 1922, 145—46.

mazhatik az 1150 után Erdélybe költözött szászoktól, hanem olyanoktól, akik a német közösségből régen kiszakadva, továbbra is az ó-germán nyelvet beszélték.

Hasonló ó-germán származású helynév a *Bacson*, amely a *baczen*-ből a magyar hangtörvények hatása alatt lett *baczon*-ná és medvét jelent.⁷⁴

A dülönevek közt ott találjuk Csikfalva határában az *Istánd* patakát.⁷⁵ Ez is világosan a német *stand* megmagyarosítása (v. ö. strang = istráng).

Megvan tehát a régi székelyek és gepidák között mind a történeti, mind a nyelvi összefüggés.

A történeti bizonyítékokból e helyütt még egy eddig senkitől tekintetbe nem vett bizonyítékot említek fel.

A XII-ik század közepén (1150 táján) a keletrómai birodalomnak Magyarország ellen folytatott nagy háború idején egy görög író még tudta és világosan írja, hogy az ipidák a magyarokkal Magyarországon együtt élnek és ezekkel együtt a nyugati (római) keresztény hitre tértek át.⁷⁶ Manuel császár magasztalója is tudta még, hogy vannak (ipidák) gepidák.⁷⁷ E nyugati kereszténységre áttért ipidák nem lehetnek mások, mint a XII. századbeli magyar seregek előharcosai a székelyek, mert ezekről bizonyos, hogy már 1213 előtt az erdélyi róm. kath. püspöknek tizedet fizettek⁷⁸ és már 1235 előtt és az erdélyi püspöktől kinevezett telegdi főesperest alatt állottak,⁷⁹ tehát római katolikusok voltak. Igaz, hogy az avarok maradványai is nyugati kereszténységre tértek 803-ban, de az 568-ban bevándorolt avarok már nem mondták és nem is mondhatták magukat Attila népének, tehát nem lehetnek azonosak a magukat Attila népeinek valló székelyekkel.⁸⁰ Sebestyén Gyula véleménye, mintha a székelyek az avaroktól származnának, különben is mind nyelvi, mind társadalomtörténeti szempontból teljesen hibás. A régi székely személy- és helynevekben semmi nyoma sincs az avar, illetőleg az ugur-török hatásnak. Társadalmilag pedig az avar táborban élő, síkvidéki állattenyésztő volt, ellenben a régi székely szétszórtan, hegyvidéki erdők szélein tanyázó és kis állatok tenyésztésével foglalkozó népesoport volt.

Ez a társadalmi és nyelvi különbség teszi tarthatatlanná a hún származás kezdetleges meséjét is.

⁷⁴ Magyar Nyelv 1915. 176.

⁷⁵ Benkő i. m. 169.

⁷⁶ Századok 1896. 200.

⁷⁷ *Migne: Patrologia Graeca* XXXV. 987.

⁷⁸ Urkundenbuch I. 161.

⁷⁹ *Theiner: Monumenta Hungariorum sacrarum illustrata* I. 139.

⁸⁰ Anonymus Bélae regis notarius I. fejezet. *Hist. Hungaricae Fontes Dom.* II. 43.

De, mint fent kimutattuk, nyelvi tekintetben is meg van az összeköttetés a régi székelyek és a gepidák közt. Lehet, hogy ha valaki a régi góth nyelvet a régi székelyek személy- és helyneveivel, továbbá a székely tájszólásokban egyedül használt közszavakkal összehasonlítja, még több egyezést is talál. Azonban az eddig felsorolt személy- és helynevek is kétségtelenné teszik, hogy, akkor, amidőn a régi székelyek a Nyárád, Kiüküllő, Homoród völgyeit megszállták, még a góth-tal teljesen egyező gepida nyelvet beszélték, vagyis az akkori székelyek csak új néven előforduló gepidák voltak. Tehát az eredeti székelyek csakis a gepidáktól és nem valami más néptől származtak.

Az, hogy a gepidák (röviden ipok) a XI. században a róm. kath. (latin) vallásra tértek át, még inkább halomra dönti Diculescu professzor úrnak abbéli, más szempontokból is tarthatatlan állítását, hogy a gepidák a románokba (oláhokba) olvadtak volna bele.⁸¹ A románok (oláhok), mint tudjuk a XI. században, görög, majd szláv szertartású, görög keleti vallásúak voltak és a katolikusokat (latinokat) gyűlölték, úgyhogy még III. Inceze pápa se tudta őket megbékíteni. Aki tehát tudja és tapasztalja, hogy a vallások milyen nagy hatást gyakorolnak a népekre, mindjárt tudja, hogy a gepidák és románok (oláhok) közt lehetetlen volt az érintkezés, annál kevésbé az egybeolvadás.

Aki tehát nem tudja, vagy nem akarja tudni, hogy a székelyek ősei gepidák (ipok) voltak s hogy csak a magyarok nevezték el őket, gyakran használt fegyverükről a sichel-ről, székelyeknek, az sohasem nyer helyes képet az ő életükről.

De érthetetlen s zavaros lesz a fogalma a székelyek történetéről annak is, aki azt véli, hogy a régi székelyek mindig Erdély délkeleti csúcsán laktak. Már 1904-ben kimutattam s kimutatták már előttem mások is, hogy a XI—XIV. sz.-okban a székelyek részint mint egyes családok, részint mint 10—20 családból álló falvak egész Magyarországon el voltak terjedve, kivéve a Duna—Tisza-köz és Tiszántúl fátlan vidékeit. Legalább 17 lakóhelyüknek biztos történeti nyoma van.⁸²

A székelyek is költözködő népek voltak még a XI—XIII. századokban s keresték az ő foglalkozásukra, megélhetésükre alkalmas tájékokat.

Már a régi magyar történetbuvároknak feltűnt, hogy az első írott emlékek a nyugati székelyekről szólnak. 1116-ban II. István király találkozni óhajtván a cseh herceggel, a mai Magyar-Bród közelében az Olsava (Orsva) folyócska mellé érkezett. Seregének előharcosai a besenyők és székelyek voltak,

⁸¹ Die Gepiden. Leipzig 1923. 284 l.

⁸² A székelyek eredete és Erdélyben való települése. Budapest 1903. 55—57. l.

de nem számítván a csehek hirtelen támadására, megfutottak.⁸³ 1146-ban is, az osztrákok ellen indított hadjáratban ott voltak a székelyek, „mert szokás szerint a magyarok seregei előtt jártak.”⁸⁴ Itt is megfutottak, de lehet, hogy csak cselből. Mind amellett a királyi jegyző nagyon hitványoknak tartotta őket. Mind a két esetben lehetetlen feltételezni, hogy a székelyeket Magyarország keleti részéről főleg pedig Erdélyből rendelték volna ki egész a nyugati határra. Kivált az 1116-iki leírásból világos, hogy a székelyek csak útközben csatlakoztak a király kíséretéhez.

Dehát akkor hol laktak? Megfelelnek erre a XIII. századbéli adatok. 1256-ban a Nagyszombattól északra eső *Balarád*, később *Boleráz* (hibásan Bélaház) falu határait kijelölik s ekkor az egyik határvonal a patak mentén felvonul a nagyerdőre a székelyek felé s ott van három határdomb. Az egyik S. falujáé a másik Balarádé, a harmadik a székelyké. Ime tehát épen az erdei állattenyésztésre alkalmas erdős hegységben, az u. n. Fehérkárpátokban ott találjuk, még pedig a régi gepidáktól kedvelt foglalkozásban, a nyugati székelyeket. Hogy innen az erdők mentén tovább is terjeszkedtek, bizonyítja a mai Szakula falunak magyar neve: Székely-Boldogasszony, továbbá ugyan e községnek német neve: Zeckel-Zandmarien.⁸⁵ Hogy ott, ahol a Fehérkárpátok a Vág folyóhoz közelednek, tehát Pöstyén, Csejte környékén szintén laktak székelyek bizonyos IV. Béla király leveléből. Ennek szerzője egy csoport székely-foglalkozású családot „Siculi de Wagh“-nak, azaz vágmelléki székelyeknek ír.⁸⁶

Hogyan kerültek a székelyek a Fehérkárpátok és a Vág vidékére, arra példát nyújt a későbbi Aranyosszék megalakulása. 1264 telén V. István kiskirály üldözői elől a feketealmi (zeideni) várba szorult s itt ostrom alatt állott, míg hívei ki nem szabadították. Ez alkalommal a kézdi székelyek egy csoportja oly nagy szolgálatot tett neki, hogy, amint atyjával kibékült és Erdély felett ő rendelkezett, a tordai vár üres földeit a későbbi Aranyosszéket a kézdi székelyek e csoportjának adta.⁸⁷ Amint tehát a kézdiszékelyek 1266–67-ben eredeti szállásuktól távol kapták meg hű szolgálataiknak jutalmát, épen így, sőt még könnyebben jutalmazhatta meg valamelyik magyar király a neki szolgálatot tett székelyek csoportját a Fehérkárpátok mentén 1116 előtt, mert akkor még több üres, lakatlan föld volt e tájékon.

Ha már most kutatjuk az 1116 előtt uralkodó magyar ki-

⁸³ *Historiae Hungaricae Fontes Domestici* II. 209.

⁸⁴ U. o. 218.

⁸⁵ *Karácsonyi: A székelyek eredete és Erdélyben való települése.* Budapest. 1905. 56.

⁸⁶ *Fejér God. Dip.* IV/3. k. 547. 48.

⁸⁷ Székely Oklevéltár I. 23.

rályok tevékenységét, úgy találjuk, hogy a Mátra és Bükk hegységek alján tanyázó székelyek (gepidák) különösen Szent Istvánnak tehettek nagy szolgálatokat mind 1003-ban, mind 1015-ben. 1003-ban a Tiszamentén küzdött Szent István az ő anyai nagybátyja, a gyula hivatalt (helyettesfővezérséget) viselő Prokui ellen. 1015-ben pedig a Pozsony-Nyitra megyék nyugati részét elfoglalva tartó Harabor (Chrabri) Bogyoszló (Boleszláv) lengyel fejedelem ellen harcolt. Ha tehát Szent István 1015 táján e vidéken jutalmazá meg az ő serege előtt küzdő székelyeket, kettős célt ért el. Háláját lerőta a székelyek iránt, azonkívül a Felsőmorvaországba lakó szlávok ellen szívesen szolgáló, tőlük nyelvileg is különböző s így jobban megbízható határőröket nyert bennük.

Hova lettek azonban a Vág-menti székelyek? Megfelel erre IV. Béla fent idézett, 1262 táján kelt levele. Mint tudjuk, 1254-ben és 1260-ban IV. Béla király nagy háborút viselt az Ausztriát meghódító II. Otakár cseh király ellen. Ezekben magának II. Otakár cseh király kancelláriájának tudósítása szerint⁸⁸ részt vettek a vágmenti székelyek is. Ezért IV. Béla király először azzal jutalmazta e székelyeket, hogy felmenté őket az ispánjuknak eddig fizetett, súlyos adók alól, később pedig azzal, hogy nemesekké tette őket.⁸⁹ A vágmenti székelyek ennél fogva 1263 után egyszerűen beleolvadtak a pozsony- és nyitrai megyei nemességbe s így a XI. század vilissimus Siculus-ából a XIII. század nobilis Hungarus-sa lett. Hasonló sors várt a Réz- és Meszes-hegységben lakó székelyekre. Ezek a XIII. század elején még Mert, Perman (Bärman) neveket viseltek és mint királyi bölényvadászok teljesítettek szolgálatot.⁹⁰ Később azonban egyházhelyes és fegyveres szolgálatot teljesítő nemesekké lettek.⁹¹

A tiszántúli, Erdély felé lakó székelyeknek is nagyszerű alkalmuk nyílt hadi érdemek szerzésére 1083-ban és 1091-ben. 1085-ben, mint tudjuk, Salamon volt király és Kütecsk kún vezér az ő kúnjaival a vereceki és uzsoki szorosok felől betörttek az országba, de Szent-László Erdély felől gyorsan visszafordulva, megverte őket, még pedig régi hagyomány szerint Kisvárdánál. 1091-ben pedig Temesvár alatt a Pogács (Paganis) folyócskánál ment végbe a betörő kúnok teljes leverése. Az első ízben tehát a Réz- és Meszes-hegységek mentén lakó, másodízben pedig a Versecz tájékán tanyázó székelyek (gepidák) vettek részt a küzdelemben. Szent-Lászlónak tehát szintén jutalmaznia kellett a székelyeket s ezért a Réz-, Meszes-hegységek erdei mellett lakó székelyeknek oda adta a

⁸⁸ *Fejér*: Cod. Dip. Hung. IV/3. 15.

⁸⁹ U. o. IV. 547. 48.

⁹⁰ *Karácsonyi, Borovszky*: Regestrum Varadinense ordine chronologico digestum 155, 176.

⁹¹ *Petri*: Szilágymegye monographiája III. 183.

Nyárad- és Kisküküllő felső völgyeit, a Versecz tájékán lakóknak pedig Szász-Sebes tájékát. Mind a két terület alkalmas volt a székelyek akkori foglalkozására és így megélhetésük, szaporodásuk biztosítva volt. De ezenkívül mindkét vonalon kelet felől és délfelől az ország akkori határait is őrizték. Szász-Sebes vidékén való tartózkodásuk emlékét ma is őrzi ott két falu: *Akmár* és *Gyalmár*, az egyik a Maros jobb, a másik a Maros balpartján. Az egyik az ó-germán *Agomár Acmár* névvel teljesen egyezik,⁹² a másik a *Galemár* ó-germán névből van összerántva.⁹³

Midőn 1150 táján a Nagyküküllő és az Olt között állandóan meg nem szállt területet az országhoz csatolták és azt a magyarok, szászok, oroszok és vallonok előtt megnyitották, akkor a királynak a Nagyküküllő völgy felső részét továbbá Homoród és Vargyas völgyeit át kellett engednie a székelyek számára, hogy határőri teendőiket ott is teljesítsék. Ettől kezdve 1211-ig az országos gyepük a mai Halmágytól és Sárkánytól délre eső hegyeken kezdődtek és úgy vonultak északkeleti irányban Miklósvár felé s onnan a Hargita tetejére.⁹⁴

Ekkor úgy látszott, hogy a székelyek terjedése dél felé megakad, mert II. András király 1211-ben a Barcsáságot, 1222-ben pedig a Feketeügy völgyét is a német lovagoknak adta.⁹⁵ Azonban épen e német lovagoknak telhetlensége és függetlenségre való törekvése 1225-ben egyszerre nagy teret nyitott a székelyek terjeszkedése elé. Ez év második felében II. András király nagy erővel támadt a német lovagokra, váraikat bevette, őket elűzte, volt területeiket Magyarországhoz csatolta s hogy azt a magyar nemzethez meg is tarthassa, mindjárt ez év végén vagy a következő elején Erdélyt fiának, IV. Bélának kormányzására bizta.

E nagy küzdelemben, mint azt már az „Orosz-szláv lakósok Erdélyben“ c. értekezésemben megírtam, szüksége volt II. Andrásnak azon szászok segítségére is, akik a Szászvárostól Köhalomig terjedő vidéken letelepedtek, mert ha ezek a német lovagokhoz csatlakoznak, kiűzésük még nehezebb lett volna. Ezért 1224 végén a király nagy és addig páratlan kiváltságokat adott a szebenvidéki szászoknak. Ezek közül főleg azt említtük föl, hogy e kiváltság levél szerint a Szászvárostól Barótig lakó népeknek eggyé kellett volna válniuk s a szebenispánságon kívül a többi ispánságoknak meg kellett szünniök.⁹⁶ Könnyű volt ezt a királyi kancelláriában hártására írni és a nagy pecsétet ráütni, de nehéz volt azt megvalósítani.

⁹² *Förstemann* i. m. 18.

⁹³ U. o. 465—9.

⁹⁴ *Urkundenbuch* I. 12. 19.

⁹⁵ U. a. 12. 19. 1.

⁹⁶ *Urkundenbuch* I. 34.

II. András király külön is bele íratta a kiváltság levélbe, hogy a sebesi székelyek földje is hozzácsatoltassék a szebeni ispánsághoz, de a székelyek abba, hogy nekik ne legyen külön ispánjuk, külön bírójuk nem nyugodtak bele. Egyáltalában a székelynek és szásznak együtt élése akkor nehezen volt keresztül vihető, mert a székely akkor még főleg állattenyésztéssel, a szász pedig első sorban földműveléssel foglalkozott. Már pedig a legeltető, nyáját hajtó nép a földműveseknek sok kárt szokott tenni. Hasonló helyzetben voltak a mai Szász-Orbó és Nagyszeben tájékára telepedett oroszok. Ezek is az erdős hegyvidéken állattenyésztéssel foglalkoztak és emiatt a szászokkal sokszor összeütköztek. Midőn tehát IV. Béla, a kiskirály, 1226-ban Erdélybe érkezett, mindjárt panasszal járultak eléje a szebeni ispánsághoz csatolt székelyek és oroszok és követeltek külön területet, külön bírakat. IV. Bélának érdekében állott a székelyek és oroszok kibékítése, mert készült Halics, vagy magyarosan Gácsországának elfoglalására, hogy oda öccsét, Kálmánt visszahelyezhesse. Azzal békítette tehát ki őket, hogy nekik adta a Feketeügy völgyét és az Olt völgyének azt a részét, amely a Tatrang torkolatától a bükkzsádi szorosig terjed. E területet három év alatt a német lovagok még be nem népesíthették. Minden nagyobb sérelem nélkül adhatta tehát azt nekik a kiskirály. Másrészt pedig a terület hasznosítására akkoriban legalkalmasabbak voltak a székelyek és velük ekkor jogilag egyesített oroszok, mert ezek foglalkozásuknál fogva szerették az erdőket, jól tudták bevágni a szorosokat elrekeszteni a hágókat és így legjobban tudták e területet, meg az azután következőket védelmezni a kúnok becapásaitól.

A szebeni ispán hatósága alól menekülő székelyek és oroszok úgy osztották fel a Feketeügy és Olt nekik jutott völgyeit, hogy a Szászsebes vidékéről oda költözöttek kapták az Olt völgyét egész a bitai patakig, a Szász-Kézdi vidékéről átköltözők kapták a Feketeügy jobbpartján elterülő részt egész az ojtózi szorosig, a Szász-Orbó vidékéről odatelepülők pedig a Feketeügy balpartján fekvő részt egész a bodzai szorosig. Innen van, hogy az Olt völgyében a Szász-Sebes tájékáról odaköltözött székelyek a nekik jutott területet sebesi széknek, a Fekete-ügy jobbpartján települők a maguk részét régi székükről kézdi széknek, végül a Feketeügy balpartjára költözöttek a nekik jutott részt orbai széknek nevezték el, azt akarván ezzel jelezni, hogy ők továbbra, régi bíráinknak a sebesi-nek, kézdi-nek és orbai-nak hatósága alatt akarnak maradni.⁹⁷ A sebesi székét hivatalosan sebesinek is írják 1450-ig.⁹⁸ De azután azon magyar hangtörvény értelmében, amely

⁹⁷ Oroszsláv lakosok Erdélyben 10. 11. u.

⁹⁸ Székely Oklevéltár I. 11. 97. 111. 20.

az első szótagot nagyon kiemeli, a sebesi-hől sebsi, majd könnyebb kiejtés végett sepsi lett (v. ö. dabasi, dapsi). A brassai jegyző már 1415-ben sepsi- (schepschi)-t ír.⁹⁹

Mivel a sebesi, kézdi és orbai székelyek és oroszok elhelyezése miatt át kellett tenni az országos gyepüket és határokat a bodzai és ojtói szorosok tájékára, természetesen meg kellett engednie a királynak azt is, hogy az akkori telegdi és erdőháti (később Maros- és Udvarhelyszéki) székelyek az Olt felső völgyét birtokukba vegyék. Ezentúl ezek gyimesi és békási szorosok mentén teljesítenek határőri szolgálatot.

Az 1226-tól 1241-ig terjedő évek voltak azok, melyekben az erdélyi székelyekre az a köteletség hárult, hogy az addigiaknál sokkal hosszabb vonalon őrizzék az ország határait. De ezzel együtt eddigi területük is megkétszereződött úgy, hogy annak benépesítésére, megművelésére már egyedül nem voltak képesek. Katonáskodni, hónapokat táborban, vagy őrösen tölteni s egyszersmind nyájat őrizni s a földet kellő időben bevetni, aratást, cséplést végezni nem lehet. Ezért tapasztaljuk és a háromszéki helynevek minden írásnál jobban bizonyítják, hogy a székelyek ezen időben már kénytelenek voltak a velük különben is egyfoglalkozású oroszokat maguk közé fogadni. De nem csupán a Háromszéken, hanem egyebütt is vegyültek közéjük oroszok. A Marosszéken ott vannak *Náznánfalva*, *Iszló*, *Torboszló* községek és *Terebics* nevű puszta. Ezek mind az orosz-szlávból érthetők meg. *Náznán* (*neznan*) annyit tesz mint: nem tudott, ismeretlen. *Iszló* az *Izjavslav* személynév magyaros rövidítése. *Torboszló* pedig a *Trebosztó* személynév magyaros átalakítása (v. ö. zasztó = zásztló) *Terebitnek* az oroszban „kuszál“ jelentése van. Hogy Udvarhelyszéken is vegyültek közéjük oroszok, mutatja *Oroszhegy* község neve. S mivel e községben már 1332-ben római kath. lelkészség van, mint a szomszédos *Zetelakán* is,¹⁰⁰ ez oroszok már nem csupán egy foglalkozásúak, hanem egy vallásúak is voltak a székelyekkel. Midőn a telegdi és erdőháti székelyek Csíkmegyét benépesítették, még több oroszt fogadtak be maguk közé. Elvitázhatatlanul bizonyítják ezt a Csíkszeredától északra egymásután következő *Taplócza*, *Delne* és *Borzsova* községek nevei, mert a *Taplócza* (melegvizes hely) szóban levő *o* hangot az orosz szláv szokta megnyújtani. A többi szláv e helyett *Taplicza*-t, *teplicz*-át mond. A *Borzsova* szóban a *z*-hangnak *zs*-re való lágyítása szintén orosz szokás. *Borzsova* egyébként gyorsat, *Delne* pedig írtást, vágást jelent. Lehetetlen tehát a székelyeket a XIII. század elején már teljesen kialakult és más nemzetiségeket teljesen kiűző társadalmi osztálynak (kasztnak) tekinteni.

⁹⁹ U. o. III. 15.

¹⁰⁰ Monumenta Vaticana Hungariae I. 133.

Forduló pont lett az Erdély délkeleti részén lakó székelyekre mind jogi, mind társadalmi tekintetben az 1241-iki, borzasztó tatárjárás. Erdélyben, mint tudjuk, a tatárok két helyen törtek be: északon a radnai szoroson és délen a törcsvári vagy temesi szoroson. Az északon betörő sereg vezére, Kádán (Kajdán) egyenesen Kolozsvár—Nagyvárad felé tartott, serege tehát a székelyek földjét nem érintette. A déli sereg vezére, Büdzsik, először megverte és megölte az eléje álló erdélyi vajdát, Sólyomfia Pósat a Barczaságban, azután pedig Gyulafehérvár felé indult úgy, hogy 1241 április 3-án már Küküllővárt és április 11-én Nagyszebent vívta meg.¹⁰¹ Ennél fogva e sereg is csak az Olt kanyarulatánál érintette a székely földet.

A székelyeknek tehát volt idejük a Hargita bűvőhelyeire s ha kellett, a csíki havasokra menekülniök. Itt kellett tölteniök teljesen magukra hagyatva másfél esztendő, mert az új, erdélyi vajda 1242 augusztus havánál előbb bajosan érkezhettek el hozzájuk. E másfél év alatt magukat kellett védelmeznüök. Választottak tehát maguk közül hadnagyokat (princepes exercitus). A felmerülő viszályok lecsendesítésére választaniok kellett székibírákat is (iudices terrestres). A nagy veszedelemben, aggodalomban mindenki természetesnek találta, hogy ezeket az idősek és tapasztaltabbak közül választják ki. S azért ezen előljárókat latinul senioreseknek nevezték el. Az is természetes, hogy ez előljárók a hivatalokat és az azokkal járó jövedelmeket, illetőleg földeket igyekeztek családjukban megörökíteni. Ekként a tatárjárás után a székelyföldön két társadalmi osztály keletkezett: a seniores vagy később primores nevezetű főrend és a communitas nevű közrend.¹⁰²

Ez önkormányzat és tagozódás mellé járult még az a nagy hivatás, melyet a keleti székelységnek a tatárjárás, főleg pedig 1263 után be kellett töltenie. 1263-ban a tatárok végleg megsemmisítették a Szeret és Prút mentén lakó brodnikok (magyarosan brodnokok) országát¹⁰³ és így közvetlen szomszédjai lettek Magyarországnak. A keleti székelyeknek kellett tehát vigyázniök, hogy a tatárok be ne törjenek, nekik kellett hírt adniök, ha valami készülődésről értesültek. E hivatás teljesítése még inkább megerősíté és kiterjeszté kiváltságaikat, úgyhogy a főrendliek csaknem egyenlők lettek a magyar nemesekkel és nemesi birtokokat is nyertek¹⁰⁴ és vettek.¹⁰⁵ Megindult ezzel a társadalmi, családi összeköttetés a magyarok és a székely főrend-

¹⁰¹ *Pauler: A magyar nemzet története* II. kiadás. II. 166—67.

¹⁰² Székely Oklevéltár IV. 9.

¹⁰³ V. ö. Századok 1908. 611. l.

¹⁰⁴ Székely Okl. IV. I.

¹⁰⁵ U. o. III. 8. 9.

beliek között, úgyhogy a magyar nemesek egy része a székelyekhez csatlakozott, annak törvényei és szokásai szerint óhajtott élni, mert így ott az ország szélén nagyobb élet- és vagyonbiztonságot élvezett. Csattanós példája ennek az, hogy 1270—72 közt a mai Székelykeresztur és a tőle nyugatra eső Boldogasszonyfalva földes urai: Hilice (Ülke?) fia Lőrincz és ennek fia Lesták a királytól engedélyt kértek és kaptak a telegdi, később udvarhelyi székelyekhez való csatlakozásra és a király megparancsolta a székelyeknek, hogy ezeket maguk közé bevegyék, a gonosztevőktől megvédelmezzék, a vajda ispánjainak vagy más hivatalnokainak ítélkezésétől, zaklatásaitól megmentsék.¹⁰⁶ Még többen kerültek ilyenek a tordai és küküllővári várjobbágyok sorából, mert ezek a földesúri alattvalóságot csak úgy kerülhették ki, ha a székelyek közé álltak. Jobbágyfalva és Jobbágytelke községek világos jelei ennek, annál is inkább, mert biztosan tudjuk, hogy az előbbi neve 1479-ben Jobbágyistvánfalva volt.¹⁰⁷ Tehát egy István nevű várjobbágy alapította.

Ha már a közelebb lakók ennyire kívánták a keleti székelyek szabadabb állapotát, mennyivel inkább óhajtották azt a távolabb lakók. Ezek a távolban nem látták a Székelyföldön is előforduló bajokat, nehézségeket és azért, amint hívták őket, szívesen indultak a székelyek közé a remélt szabadabb életsorsba, ha másnak nem, legalább is másföldjén dolgozó munkásnak, az ú. n. földönlakónak. A székely főemberek pedig hívták a magyarokat részint harcosoknak részint és főleg földműveseknek. Ők hónapokig oda voltak a határok őrzésén, néha még más országokban is, hadjáratokban részt vevén. Sokszor napókig távol voltak törvénylátás végett és a székelygyűlésein. Azonban odahaza kellett a munkás ember az erdő-irtásra és szántásra, vetésre, aratásra, jószágőrzésre. Jöttek tehát a tatárjárás után a földműves magyarok főleg a Dunántúlról és kistrészből a Mátyusföldről (a Vág mentéről). Tudjuk ezt abból, hogy a mai Székelyföldön beszélt magyar nyelv nem valami külön fejlődésű, egységes tájszólás, mint például a göcseji vagy a palócz, hanem Kriza János, Steuer János, Erdélyi Lajos, Horger Antal és mások pontos megfigyelései szerint, két fő és 4—5 kisebb nyelvjárásra oszlik és legalább 12 olyan nyelvsajátság található e székelyföldi magyarok beszédében, amely a dunántúli és dunáninnyi részekben, hol egyik, hol másik nyelvjárásnak jellemző tulajdonsága.¹⁰⁸ Különösen Erdélyi Lajos volt az, aki hosszas kutatás után megállapította, hogy a székelyföldi magyarok keleti része a Dunántúl-

¹⁰⁶ Székely Okl. III. 2—3 V. 5. Nyelvtudományi közlemények 1909. XXXIX. 394. Monumenta Vaticana Hung. I. 115.

¹⁰⁷ Székely Okl. III. 90.

¹⁰⁸ Magyar Nyelv 1905. 446. 1919. 72—77. Nyelvtudományi Közlemények 1906. 309. 1908. 276. stb.

nak északnyugati és a Dunáninnenek nyugati részéből, a nyugati, ö-ző része pedig Dunántúlnak délkeleti részéből költözött valamikor át a Székelyföldre.¹⁰⁹

Miért éppen innen és miért nem a közelebb eső tiszántúli vagy tiszáninnyi részekből jöttek? Ennek az az egyszerű magyarázata, hogy a tatárjárás után csak Dunántúl és a Mátyusföldön volt fölösleges munkáskéz. Tiszántúl, Tiszáninnen és Erdély népességét a tatárok annyira leöldösték és elrabolták, hogy a megmaradtaknak jutott föld bőségesen. Ellenben Dunántúl és a Mátyusföldön úgyszólván csak átfutottak egyes tatár csapatok. Ott tehát maradt nagyobb szabadságra vágyó és így vállalkozó ember elég. Ez a nyitja annak is, amin a régi tudósok nem bírtak eléggé csodálkozni, hogy a székely-magyarok nyelve éppen olyan, szláv és keresztény hatásokon keresztül esett nyelv, mint a többi magyaroké. Nem is lehet ez másként, mert hiszen akkor, amikor a magyarok a székelyek közé telepedtek, Dunántúl már rég átment a szláv és keresztény hatásokon a magyar nyelv és így ilyen hoztak magukkal az ideköltöző magyarok, gazdagabbat, kifejlettebbet, mint aminő volt a gepida, vagy a keresztény hatástól akkor még mentes kisorosz nyelv. Innen van az is, hogy az 1567-ben már meglevő székelyfalvak határrészei, dülőnevei a mai magyar nyelvből olyan könnyen megfejtethők, megérthetők, mert hiszen a szántóföldeken nem a sokszor távollevő és hadakozó gepida székely, hanem az odahívott magyar földműves dolgozott, ez tehát a dülőknek egyenesen érthető magyar neveket adott.

Amint egyszer a munkás magyarság, mint közrend és mint a székelyfőemberek birtokain dolgozó földönlakó, a székelyek közé telepedett, a régi, külön nyelvű és katonáskodó gepida-székelység sorsa el volt döntve. Ugyanazon történeti folyamat áll itt is elő, mint a franciáknál, bolgároknál és oroszoknál. A harcos osztály felveszi a dolgozó osztály nyelvét és abba beleolvad. Kimutattuk ezt közelebbről a Magyarországra költöző és katonáskodó jászok, kúnok, besenyők történetéből is.¹¹⁰ A harcoló és távollevő székely férfi a táborban volt kénytelen megtanulni magyarul. Otthon maradt családja pedig a földjén szántó-vető, dolgozó magyarral volt kénytelen érintkezni és így ennek nyelvét elsajátítani. Hozzájárult ehhez még az is, hogy a székely (gepida) és a magyar egy valláson voltak és így semmi akadály nem volt az összeházasodásnak. A székelyek közé jutott magyar székely leányt vett el és így székely örökséghez jutván a székely seregnek tagja lett.

Amit itt elmondtunk a gepida-székelyek elmagyarosodásáról, ugyanez áll az 1150 táján főleg pedig 1226-ban székely

¹⁰⁹ Magyar Nyelv 1919. 72—76.

¹¹⁰ A székelyek ősei és a székely magyarok. Kolozsvár. 1924. 22—24.

kiváltságokhoz jutott s időközben kath. vallásuakká vált oroszokról is. A gepida és orosz eredetű székelyeknek annál is inkább el kellett fogadniok a magyar nyelvet, mert ez egyúttal közvetítő nyelv is lett köztük. Így két nyelv helyett csak egyet kellett elsajátítaniok s mégis megértették egymást.

Természetesen ez az elmagyarosodás nem ment egy pár év vagy évtized alatt. Nem csupán a régi nyelv, hanem a régi szokások, ruházat stb. is meglátszott még sokáig az egyes vidéken. A régi nemek és ágak neveiben még 1514-ben is észrevehető a gepida-orosz-szláv és magyar eredet. Nevezetesen gepida eredetűek voltak az *Örlöcz*, *Poson*, *Vácsmány*, orosz-szláv a *Halom*, *Zábrágy*, *Szorvát*, *Náznán Boroszló* és magyar a *Medgyes*, *Agod*, *Szomorú*, *Nagy*, *Új*, *Seprőd* nemek és ágak.¹¹¹

A XIV. század első felében még jól tudták a kelet székelyeket közelebből ismerő hivatalos körök, hogy a székelyek tulajdonképen három nemzet fiaiból verődtek össze egy kiváltságos, társadalmi osztállyá. Azért, midőn azt akarták kifejezni, hogy a királytól kinevezett székely ispánt az összes székelyek kötelesek követni a tatárok ellen, „Comes trium generum Siculorum“ névvel tüntették azt ki.¹¹²

A Moldovában tanyázó tatárok felett 1345-ben és 1346-ban kivívott nagy győzelmek, majd a tatárokat úgyszólván megsemmisítő 1348-iki rettenetes pestis¹¹³ megszabadítá a keleti székelyeket a folytonos becsapások és rablások félelmétől. Csaknem egy századig tartó béke és nyugalom szállott a Székelyföldre. Ez idő alatt még jobban szervezkedtek, kőből építették egyházaikat, megerősítették kiváltságaikat, elosztották nemek és ágak szerint földjeiket, hivatalaikat. Egyszerűen kialakult az a székely társadalmi osztály, amely 1437-ben már mint külön nemzet és az erdélyi nemességgel egyjogú fél lépett a magyar és szász nemzettel szövetségre és századokon eltartó egységre.

Ennek történetét megírni már könnyebb feladat s ezért azt fiatalabb fejekre és kezekre hagyom.

Elég volt nekem ez új adatokkal és új szempontokkal megmutatnom, hogy a székelyföldi magyarság sok veszedelem közt, sok munkával és vérehullásával szerezte meg, tette lakhatóvá azt a területet, amelyet azelőtt más nemzetek századokon át lakatlanul hagytak.

(Nagyvárad)

Dr. Karácsonyi János.

¹¹¹ Székely Okl. II. 140—43. U. o. II. 78. V. 66.

¹¹² Erdélyi Irodalmi Szemle, 1926. 1—2 szám; Székely Okl. I. 48.

¹¹³ H. H. Fontes D. III. 15. 1.—2. 168. 191.

Szilágyi Sándor.

(1827—1899.)

Az a szokás a mindennapi életben, hogy közeli hozzánk-tartozónk sírjától visszajövet, megállunk egy-egy pillanatra nagynevű, régi ismerőseink sírdombjánál is. Miután dr. Márki Sándornak a tanítványi hála és kegyelet áldozatát bemutattuk, születésének 100. évfordulója alkalmából kegyeletes visszaemlékezéssel tiszteljük meg a nagy Szilágyi Sándor emlékét is.

Márki Sándor, gróf Kuun Géza halála után öt nappal, 1905. április 15-én, a naplójába ezeket írta: „Mikor Szilágyi Sándor meghalt, a lapok többet írtak Ötvös-Silberstein Adolf haláláról, mint a Szilágyi Sándoréről, s most Kuun Géza ki-döltekor többet írtak a megyeri Krausz Lajos elhunytáról. Nem irigyeljük tőlük a nyomdafesték pazarlását, de nagyobbaknak látjuk azokat, kikre lapjaink ezt a festéket nem pazarolták annyira.“

A lapoknak azt az eljárását, amelyen Márki Sándor meg-ütődött, érthetővé teszi az a körülmény, hogy Szilágyi Sándornak az ismerése és méltánylása bizonyos fokú szakmüveltséget tételez fel. Az ismeretlen multba a források felkutatásával bepillantást engedni és a források feldolgozásával a multat megvilágítani, oly érdem, amelynek a nagyságát csak az tudja méltányolni, akinek az az igényeit van hivatva kielégíteni.

Szilágyi Sándor a legnagyobb magyar történetírók egyike volt, amikor sírba szállt. A lelkiismeretesség és pontosság, amellyel dolgozott, a hangyaszorgalom, amellyel alig áttekinthető, szédítő méretű munkásságát kifejtette, az érdeklődés, amelyet a magyar történetírás iránt ébresztett, fájának nagybecsülését és tiszteletét szereztek meg számára.

Pályája, amely lépésről-lépésre az erős akarat diadalát mutatja, Kolozsvárról indul el. Életében sok akadályt, nehézséget kellett legyőznie; csalódásokat, nélkülözéseket kellett elviselnie. Terveinek, szándékainak megvalósítása igen sokszor szándékosan útjába tett vágy véletlenül eléje kerülő akadályokba ütközött. A nehézségek legyőzéséhez, az akadályok elhárításához eszközt hazulról hozott magával: eszköze

az erős akarat volt és a feltett szándékhoz való törhetetlen ragaszkodás.

Atyja és nagyatyja, a két Szilágyi Ferenc, írók, tudósok voltak, akik hajlamukat, — hogy tudásukat és nézetüket a nyilvánossággal közöljék, — unokájukra, illetőleg fiúkra is ráhagyták. Az atya a németországi egyetemről a kormány parancsára volt kénytelen hazatérni s itthon az egyházi főtanács az 1848-as időkben szabadelvű nézetei miatt állásától is megfosztotta. A szerencsétlenség, amelyet az atya büszke ellenállással viselt el és amely pályájának irányát megváltoztatni nem tudta, a fiút is megtanította hasonló helyzetekben való magatartásra.

Szilágyi Sándor alsó-, középfokú tanulmányait Kolozsvárt végezte. Ugyanott fejezte be bölcsészeti és jogi tanulmányait is. 1845-ben a kolozsvári kir. táblán írnok lett. Ez évben kezdte meg irodalmi működését is.

A nagy történetíró a hajlamának és szeretetének tárgyát: a történelmet nem mindjárt találta meg. Kezdetben a szépirodalom felé kacsintgatott. Novellákat írt és kiadta magyar fordításban Gutzkov Károly *Czoff és kard* c. történelmi vígjátékát. Közben hivatalfőnökei egyéni kiválóságait méltányolni óhajtván, gyors egymásutánban léptették elő. 1846-ban királyi főkormányzósági írnok, kancellista lett. Ugyanezen évben még hites jegyzővé, 1848. febr. 9-én főkormányzósági fogalmazógyakornokká nevezték ki.

Az 1848-as idők Szilágyi Sándorra nagy hatással voltak. A forradalom mozgalmas eseményei és háborgásai lelkének nyugalomát felzavarták és a nyugalom mélységeiből lelkének legértékesebb gyöngyeit a faj- és hazaszeretetet vetették felszínre. Tevékenysége, bár ez a határozott irányt nélkülözte, ettől az időtől rendkívüli. A márciusi események után nemzetőrnek áll be, majd a kardot leteszi és tollat ragad. Figyel, mindenről tudomást szerez, bírál, terveket közöl, véleményét írásai révén közvéleménnyé teszi és ezen az úton az események intézőinél is érvényesíteni akarja azokat. Ebben az időben jelennek meg *Forradalmi mozgalmak Bécs—Pest—Kolozsvárt* (1848), *Bécs—Pest—Kolozsvári forradalom* (1848), *A magyar forradalom napjai július elseje után* (1849), *A magyar forradalom férfiai 1848—49-ből*, *Görgey és fegyverletétele*, *Kossuth parlamenti élete* stb. stb. c. munkái.

A forradalom eseményeit 1848. végétől Pestről és Magyarországnak nagyobb városaiból kíséri figyelemmel. Pesten egyideig a Pesti Hírlapnál és az Életképeknél dolgozik. *Közlemények Erdély Bem előtti és alatti életéből* c. munkáját az osztrák kormány elkobozta. Így járt *Klapka Memoir*-jának magyar fordításával, a *Pesti Hírlap*-pal, amelynek egy ideig szerkesztője volt, *Magyar Emléklapok*, a *Pesti Röprvek*, a *Pesti Füzetek* és a *Nagynyedű Album* c. folyóiratával il-

letőleg kiadványaival, amelyeket a magyar szépirodalom kritikai úton való megersősítésére és a forradalom eseményei miatt elszomorodott magyarság megvívásztalására szánt. Ilyen irányú munkássága miatt a politikai körök nem jó szemmel nézték őt és kitiltását Pestről édes atyja csak nehezen tudta visszavonatni. De a hatalom nemtetszése miatt onnan végre is távoznia kellett. Páratlan termékenysége, amelyet irodalmi működésében eddig megfigyelhetünk, időközben írói tulajdonságait is kifejllesztette. Az akadályoktól viszsza nem riadt, gondolatokat adott, kezdeményezett, és terveit diadalra juttatta; tulajdonságaival működése iránt érdeklődést ébresztett és a munkatársak táborát vonta maga köré.

Szilágyi Sándor a forradalom alatt népszerűsége tett szert és a magyar közvélemény egyik lelkes irányítója lett. A kényszer hatása alatt azonban ezt a szerepet letette. Tanári katedrára lépett. 1852—53-ban a kecskeméti ref. kollégium, 1853—67-ig a nagykörsi ref. kollégium tanára lett. Szilágyi Sándor gazdag lelke azokkal a tulajdonságokkal is rendelkezett, amelyekkel az ifjúság jó oktatójának és nevelőjének birnia kell. Egyenes jelleme, tiszta, konzervatív elvei, vallásos meggyőződése, az ifjúság helyes nevelésétől várt nemzeti haszon megfelelő képesítés voltak a számára a tanári katedrán. A vallás iránt való tisztelet, hazaszeretet és a becsületességet főképpen a történelem tanítása közben vélte a tanuló ifjúság lelkébe önthetni. Ilyen meggyőződés vezethette arra, hogy világtörténelmi tankönyvet írjon vagy hogy már előbb, 1845-ben Lamé Fleury *Hajdankor Története*i c. könyvét franciából magyarra fordítsa és kiadassa. A tanári állás és tanári munkakör azonban Szilágyi Sándort nem elégítette ki. Jóságos, nyílt, őszinte, vidám kedélyét nehezen tudta alkalmazni ahhoz a hivatalos fellépéshez, amelyet a tanárnak növendékei körében meg kell szoknia. De a csendes polgári élet, amelybe a tanári állás juttatta, alkalmat adott neki nagy tervek nyugodt átgondolására és Szilágyi Sándorból tulajdonképen a tanári évek alatt bontakozik ki az igazi történetíró.

Szilágyi Sándor első nagy fontosságú irodalmi munkásságának a tárgyát állandó tartózkodási helyének, a Nagy Magyar Alföldnek, középkori és hódoltsági története szolgáltatta. Ennek a területnek a multját akarta felderíteni és a török uralom alatt átélt 160 évét akarta kellő világításba helyezni. Itt vette észre, hogy ilyen törekvés megvalósításához első sorban történelmi adatok, poros levéltári írott emlékek szükségesek. Ekkor kezdte a levéltári búvárkodást és ekkor szerzett ebben a körben felül nem múlható jártasságot. Fáradhatatlan kutatásának eredménye itt a Lugossy Józseffel, Szabó Károllyal, Szilágyi Istvánnal együtt 1856-ban megindított *Történelmi Emlékek a magyar nép községi és magán-*

életéből; a Szilády Áronnal a Czegléd, Dömsöd, Halas és Szegeged levéltárából közre bocsájtott *Okmánytár a hódoltság történetéhez Magyarországon* két kötete és ugyancsak a Szilády Áronnal együtt kiadott *Török-magyarokori állam-okmánytár* két kötete.

Hogy mily kedvvel dolgozta volna fel Szilágyi Sándor az összekutatott dús történelmi anyagot, azt következtetni lehet az *Egy év hódoltsági város történetéből* c. felolvasásából, amely az adatoknak mesteri és érdekes felhasználásáról tanuskodik.

Szilágyi Sándor azonban a törökkori anyag feldolgozásáról lemondott, mert időközben legkedvesebb tárgyához Erdély történelméhez, fordult. A kezdet nehézségein túl, kellő gyakorlat birtokában, igazán méltó meglepetést keltő győzességgel dolgozott. Az akadémiai levelező tagsági székét 1859-ben a *Bánffi Dénes kora és megöletése* c. értekezéssel foglalta el. Majd a szászok ellen az *Erdélyi irodalom története különös tekintettel történelmi irodalmára* c. értekezésének kidolgozása után a későbbi munkásságának kerete gyanánt 1866-ban *Erdélyország történetét*. I—II. k. írta meg, amely az általános homályt akarta eloszlatni, amely Erdély történetére a magyar történetírásban általában ráborult. A mű megírása az ismeretlenségben lappangó erdélyi történelmi források miatt igen nagy nehézségbe ütközött. Szilágyi Sándor munkájában Erdély történetének mégis oly művészi áttekintését adja, hogy ezzel a művével a magyar tudományos közvélemény szemében a nagy magyar történetírókkal: Horváth Mihállyal, Szalay Józseffel egy sorba került. További működése az Erdélyország története-féle kerethen mozgott és kb. 100 műben a részletek kidolgozását és az egyes részek forrásainak közreadását ölelte fel. Munkásságában a tudományos cél elérésének a vágya és szülőföldjének, Erdélynek szeretete, nemkülönbén Erdély önállósági korszakában az európai jelentőség kimutatásának a vágya tüzelték. 1867-ben *Báthori Gábor fejedelem története*, ugyanebben az évben *Bethlen Gábor fejedelem trónfoglalása*, 1868-ban a *Rákócziak kora Erdélyben* c. műve hagyta el a sajtót.

Időközben (1867. jun.) Szilágyi Sándor a tanárságot abbahagyta: Pestre költözött, ott a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban titkár lett s néhány évig a Ludovika-akadémián a történelmet tanította. A pesti tartózkodás Szilágyi Sándort sok, nagy történettudós társaságába juttatta és a történetíráshoz szükséges eszközöket is könnyebben kezéhez szolgáltatta. Munkássága így egyre termékenyebb lesz. 1870-ben *Rákóczi és Pázmány*, 1873-ban *Adalékok Bethlen Gábor szövetkezéseinek történetéhez*, 1875-ben *Rajzok és Tanulmányok* I—II. sfb. c. munkái jelentek meg.

Az Akadémia megbízásából az 1870-es évektől *Erdély*

országgyűlési emlékei-t gyűjtötte és adta ki. Az adatok felkutatása végett — mint maga mondja — háromszor járta be Erdélyt és annak levéltárait szorgosan átkutatta. Az országgyűlési emlékek fogalma nála tág foglalom volt. Nemesak a szorosán vett országgyűlési emlékeket, hanem azokat az okmányokat, jelentéseket, sőt magánlevelezéseket is kiadta, amelyek a között országgyűlési okmányban ismertetett ügyet megvilágíthatták. Eljárását a kritika is megbocsájtotta (Századok 1899. 452 l.). Az erdélyi országgyűlési emlékek összegyűjtésével és kiadásával gyorsan haladt és munkáját, amely XXI. kötetet tesz ki és amely Erdély önállósági korának a végéig tartalmazza a történelmi adatokat, 1898-ban fejezte be. A mű monumentális alkotás: tiszta képe Erdély másfélszázados önálló államéletének. A legszebben és legszerezyebben maga Szilágyi Sándor jellemzi a mű értékét, amikor annak a véleményének ad kifejezést, hogy az országgyűlési emlékek megjelenése után nem lesz többé nagy fáradság Erdély állami életének történetével foglalkozni.

Az összegyűjtött adatok felhasználásából első sorban maga vette ki a részét. Legjobban foglalkoztatta és érdekelte Erdély történetének Bocskai halálától II. Rákóczi György bukásáig terjedő korszaka. Erdély történelmének Bocskai előtti részéből mindössze öt-hat értekezéséhez merített tárgyat. Ebben a korszakban Erdély főképen csak a magyar királlyal és a portával állott állandó diplomáciai kapcsolatban, ellenben a Bethlentől II. Rákóczi Györgyig terjedő időben Erdély diplomáciája egész Európára kiterjedt.

Szilágyi Sándor a Bethlen- és Rákócziak korának és európai összeköttetéseiének a tisztázásánál a erdélyi levéltárak anyagával nem elégedett meg. Az itt feltalálható anyagot a meglevő angol-, olasz-, spanyol-, orosz-, svéd-levéltárak Magyarországra és Erdélyre vonatkozó anyaga mellett orosz-, lengyel-, bécsi és magyarországi levéltárakból jelentékenyen kiegészítette.

Ilyen előkészületek után fog a rengeteg anyag felhasználásához. 1873-ban *Okmánytár I. Rákóczi György svéd- és francia szövetezéseinek történetéhez*, 1874-ben *Okmánytár II. Rákóczi György diplomáciai összeköttetéseihez*, 1875-ben *A két Rákóczi György családi levelezése*, 1878-ban *I. Rákóczi György és a diplomácia*, 1882-ben *Bethlen Gábor és a svéd diplomácia*, 1883-ban *I. Rákóczi György összeköttetései a svéddekkel*, majd *Erdély és az északkeleti háború*, *Felsővadászi Rákóczi Zsigmond*, *II. Rákóczi György*, *I. Rákóczi György c. művei* jelentek meg.

A fáradság, amellyel az Erdély történetére vonatkozó források felkutatása járt, az átnézésükkel és rendezésükkel meg kiadásukkal járó rengeteg munka azt eredményezték, hogy Szilágyi Sándorban a történelmi okmányok iránt rend-

kivüli mély tisztelet, ragaszkodás és szeretet fejlődött ki. Innen van, hogy néha csak a forrásokat beszélgeti és nem törődve azzal, hogy az eredeti források írójának érdekében állhatott esetleg az igazság elburkolása, a források véleményét magáévá teszi. Megtörténik így, hogy az egyéni véleményét némely munkájában, amelyben forrásait beszélgeti és azokból hosszú részleteket közöl, nem is ismerhetjük meg. Ezt a hibáját a kritika hibáztatja. Amikor 1868-ban Pauler Gyula *A Rákócziak kora Erdélyben* c. művének I. kötetét bírálta, a forrásoknak ilyen nagy tiszteletét elítélte. De már ugyanez a kritika (Századok 1868. 255. l.) elismeri, hogy Szilágyi Sándor a magyar történetírásban jelentékeny helyet foglal el. A jelentékenysége pedig, amelyet a szigorú kritika már 1868-ban elismert, hova-tovább fontossággá, megbecsülhetetlen értéké, életé végéig nemzeti közkinccsé gyarapodott. Forrásainak feldolgozásában művész is tudott lenni. A tisztázott adatokat úgy tudta értékesíteni, hogy az olvasó érdekes, regényes és lebilincselő leírások alapján az addig ismeretlen történelmi korszakokat világosan át tudta tekinteni. Erdély története, az erdélyi országgyűlési emlékek XXI. kötete elé írott áttekintő bevezetései és sok más munkája erről világos bizonyosságot tesznek.

Legnagyobb érdeme a történetírásban új munkaterületeknek a feltárása és az a bátor vállalkozó kedv, amellyel az úttörő útjába kerülő nehézségek mesteri legyőzése után a célját elérnie sikerült. Erényei közé tartoznak a megbízhatóság, pontosság, lelkiismeretesség, világos előadási mód és a tárgyilagosságra való buzgó törekvés. A legkedveltebb történelmi személyeknek a hibáit sem hallgatja el. Buzgó protestans létére a kath. szereplők erényeit is élénk színekkel festi. A vallási egyenetlenségek koráról írva sem tudja a vallási türelmetlenséget megbocsájtani. I. Rákóczi Györgyről írott munkájában megállapítja (131. l.), hogy Rákóczy György „türelmetlenségre sohasem vetemedett.”

A Szilágyi Sándor összes műveit nem célunk itt felsorolni. De helyünk sincs rá. Fraknói Vilmos az Akadémiában a Szilágyi Sándorról mondott emlékbeszéd végére dr. Dézsi Lajostól az elhunyt műveiről repertoriumot közölt. Ebben Szilágyi Sándornak mintegy félezer műve, értekezése és dolgozata van felsorolva.

Szilágyi Sándornak egyik legnagyobb érdeme, hogy a történetírás iránt széleskörű érdeklődést ébresztett, munkatársakat gyűjtött maga köré és a történetírásnak gazdag maccenasokat toborzott. Uyen szerepét főképpen az ő közreműködésével megalakult *Magyar Történelmi Társulat* keretében fejthette ki, amelynek 1875-ben főtitkára lett és ugyanettől az évtől kezdve a társulat hivatalos közlönyét, a *Századok*-at is szerkesztette. 1878-ban a *Történelmi Tár* c. folyó-

iratot, 1885-ben a *Magyar Történelmi Életrajzok* c. vállalatot indította meg, amelyekkel a történetíróknak a munka számára kecsegtető alkalmat és teret biztosított. A nagy közönség Szilágyi Sándort főképen az ő szerkesztésében 1895-től megjelent nagy milleniumi mű, a *tíz kötetes magyar történelem* alapján ismeri.

Egyszerű, egyenes, szerény egyénisége a kitüntetések nem kereste. Ami kitüntetés érte, az inkább tudományos készségének értékesítése volt. 1878-ban a budapesti m. kir. tudomány egyetemi könyvtár igazgatója; 1895-ben a kolozsvári egyetem diszdzoktora; 1896-ban a bécsi csász. és kir. akadémia levelező tagja lett. A Magyar Történelmi Társulat 1897-ben 70. születésnapja alkalmából bronzéremmel lepté meg.

Szilágyi Sándor élete folytonos munkában, állandó alkotások között telt el. A tollat kezéből a halál verte ki. Munkásságát addig folytatta, amíg legkedvesebb tárgya, Erdély története, örömet nyújthatott neki. A haldokló erdélyi önállóság — Az Erdélyi Országgyűlési Emlékek XXI. kötete — okiratainak rendezgetésével és magyarázásával már egy haldokló foglalkozott. 1899-ben meghalt.

(Kolozsvár)

Dr. Patay József.

Adatok a magyarság erdélyi honfoglalásához.

Két ízben volt alkalmam érinteni ezt a nagyfontosságú kérdést: a vajdahunyadi¹ és a várfalvi² árpádkori temetők leírása rendjén. Ugyanakkor nyomatékosan mutattam rá, hogy revízió alá kell vennünk azt a történeti felfogást, mely szerint a magyarság Szt. István korában kezd benyomulni Erdélybe. A régészeti leletek u. i. kitolják az első foglalás idejét a vezérek korára.

Az Erdélyi Múzeumegyesületnek gyulafehérvári vándorgyűlésén Bodrogi János hívta fel a figyelmet az alsófehérvármegyei honfoglaláskori leletekre.³ Az első honfoglaláskori lelet még 1895-ben látott napvilágot Marosgombáson a Kismagura nyergén, a Zeyk-család sírkertjének színtezési munkálatai rendjén. Ez az irodalomból is jól ismert első gombási, honfoglaláskori, kardos férfisír, melyet két másik sírral együtt a br. Zeyk József jelenlétében tártak fel s a melyeknek tartalma a nemes báró ajándékképpen a nagyenyedi Bethlen-kollegium múzeumának birtokába jutott.

A megboldogult Herepey Károly, ki ezen a helyen a folytatólagos ásatásokat vezette, azt írja az első sírról,⁴ hogy egy vitéznek a csontvázát takarta a koporsónak legkisebb nyoma nélkül, hosszant, oldalhoz helyezett karokkal. Arccal Keletre tekintett. Jobb oldalán egy egyenes, kétélű s keresztvassal ellátott vaskard, baloldalán egy néhány hegyesszarú, rhombikus nyílhegy feküdt. Tőle kb. két méterre egy női sírra bukkantak. Hosszan kinyújtva hanyatt feküdt, Kelet felé néző arccal, alkarjain három karperec, a nyakcsigolyák és vállak táján szívidomú, aranyozott ezüstcsüngő-részlet és három ezüstkarika feküdt. Egy harmadik sír férfit takart u. o. helyzetben, mint az előbbieket. Baloldalán egy vaszekerce, egy átlukasztott fenékkő, egy pár vasnyílhegy s egy pár edénytöredék volt. A további színtezés folytán a Herepey jelenlétében akadtak egy férfisírra, melynek

¹ Dolgozatok-Travaux IV. 1913. 166—198. l.

² U. o. V. 1914. 125—187. l.

³ Alsófehérvármegyei honfoglaláskori leletek. Az Erdélyi Múzeumegyesület Gyulafehérvárt 1912. október 12—14. napján tartott hetedik vándorgyűlésének Emlékkönyve. Kolozsvár 1913. 16—29. l.

⁴ Archaeológiai Értesítő, új folyam 1895. 426—430. l.

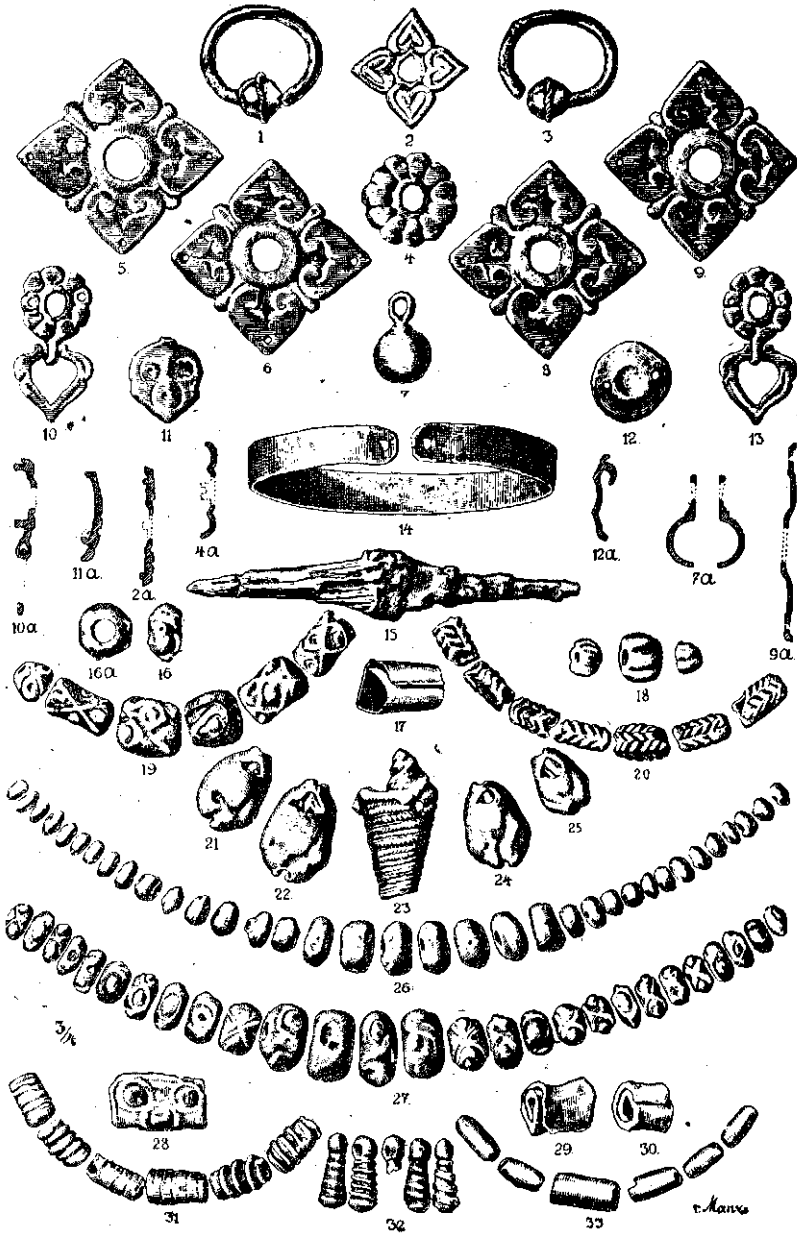
mellékletei: rhombikus nyílhegyek, vasesatt, vaskés, csiholó, vasár.

E síroktól délre és nyugatra 1901-ben Fogarassy Albert Bethlen-kollégiumi tanár s az enyedi múzeum lelkes, fáradhatatlan őre: Bodrogi János ásott ki egy pár sírt, amelyek hasonló tartalmúak voltak. Ugyancsak Bodrogi akadt egy honfoglaláskori tűzhelyre a Zeyk-féle gyümölcsös kertben.

A Zeyk-féle sírkert közelében magam is ásattam, első ízben 1912-ben, mikor is a többek között három honfoglaláskori sírt is tártam fel s így ezen a területen az e korbeli sírok száma közel tízre rug.

A tőlem kiásott első sír gazdagabb nőé volt. Hanyatt fekvő csontvázat takart, melynek tájolása ÉNY — 30° — DK — 30° oly formán, hogy a fej ÉNY — 30°-ra esett. Mellékletei: a bal kulcsesont mellett feküdt az 1. képen 7. 7a. sz. alatt látható füles csüngő, mely két részből van összeillesztve. Az alja gömb, ezt egy kis karika köti össze az ovális füllel. A nyak táján két bronzpitykét leltem. Az egyik (1. kép 11. 11a. sz.) négykaraju szívidomú levelet ábrázol, melynek szárát képviselő szegecscszerű nyulvány még a sírba kerülés előtt letörött. A másik (u. e. kép. 12. sz.) gömbszelvény alakú, közepén benyomott s felvarrásra szolgáló két lyukkal van ellátva. Ugyanott leltem egy összegöngyölt bronzlemezt (u. e. kép. 17. sz.). — A nyakon és a mellen gyöngyök feküdtek. Volt közöttük három darab, amelyiket ólomlemezről hajlítottak (u. e. kép. 28. 29. 30. sz.). Az egyiket (28. sz.) körrel kerített bibircsőszerű dísz ékíti. — A velük együtt lelt üvegpasztagyöngyök közül a képünkön 19. sz. alatt ábrázoltakat vonalas máz díszíti, a vonalak szöget, négyszöget képeznek s ezekben egy-egy odacseppentett, lapos pont ül. Rokonságban vannak a 27. sz. alatt ábrázoltakkal. Tipológiailag velük együtt mennek a képünkön 26. sz. alatt ábrázolt síma gyöngyökkel. A 18. sz. alatti három gerezdes gyöngy a dinnyére emlékeztet. A 33. sz. alattiak keskeny hengeres voltak, válnak ki. A 20. sz. alattiak négyzetes voltak s fonásdíszükkel hívják magukra figyelmünket. A 31. sz. alattiak ismét hengeresek s a rajtuk látható díszítő erek részben egymás fölé rakott körök, részben felfutó inda módjára kezeltek. — A 32. sz. alattiaknak fent fülük van, ereztettek.

A képünkön 14. sz. alatt bemutatott, nyitott, végein átfurt bronzkarperec a bal alkaron feküdt. — Az 5. 6. 7. 8. sz. bronzboglárok az ágyékon és a balkar könyöke táján feküdtek. Övdiszek voltak. Sarkaikban egy-egy szívidom ül, mely a felvarrás céljából át van lyukasztva. Ezeket egy-egy bogyótag választja el egymástól. A szívidomok középtűt egy karikataghoz tapadnak. Rajtuk aranyozás nyomát figyeltem meg. — Rokon velük az u. o. lelt s képünkön 2. 2a. sz. alatt

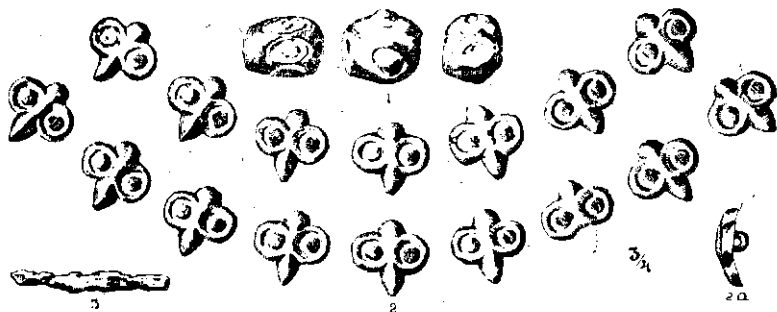

Női sír mellékletei Marosgombásról.

látható kisebb boglár, mely négyágú csillagra emlékeztet. — A 10. 10a. és 13. 13a. sz. alatt két teljesen egyforma, szív-

idomú csüngővel ellátott rozettát mutatok be. E rozettákéval azonos felépítésű a képünkön 4. 4a. alatt látható példányé is. Ez nincs átlyukasztva. A maga idején kis fül volt a hátához forrasztva. A balkézben egy vasárat leltem (15. sz.), amelynek annak idején fanyele volt. A lábak kitakarítása rendjén akadtam a képünkön 16. 16a. sz. alatt látható üvegpasztagyöngyre. A 21. 22. 24. sz. átfurt kauri kagylók s a 23. sz. átfurt kagylógyöngy a mellen volt. Még két fülbevalója volt ennek a sírnak, (1. 3. sz.). Rossz ezüstből készültek, de finom aranylemezzel vonták be mindakettőt.

Egy másik sír szintén hanyatt fekvő csontvázat takart, melynek tájolása $K+15^{\circ}$ — $Ny+15^{\circ}$ volt, a koponya $Ny+15^{\circ}$ ra feküdt. Mellékletei: a nyakon 16 drb. bronzboglár (2. kép 2. 2a. sz.). Az aretől jobbra leltem a képünkön 3. sz. alatt látható vasárat.

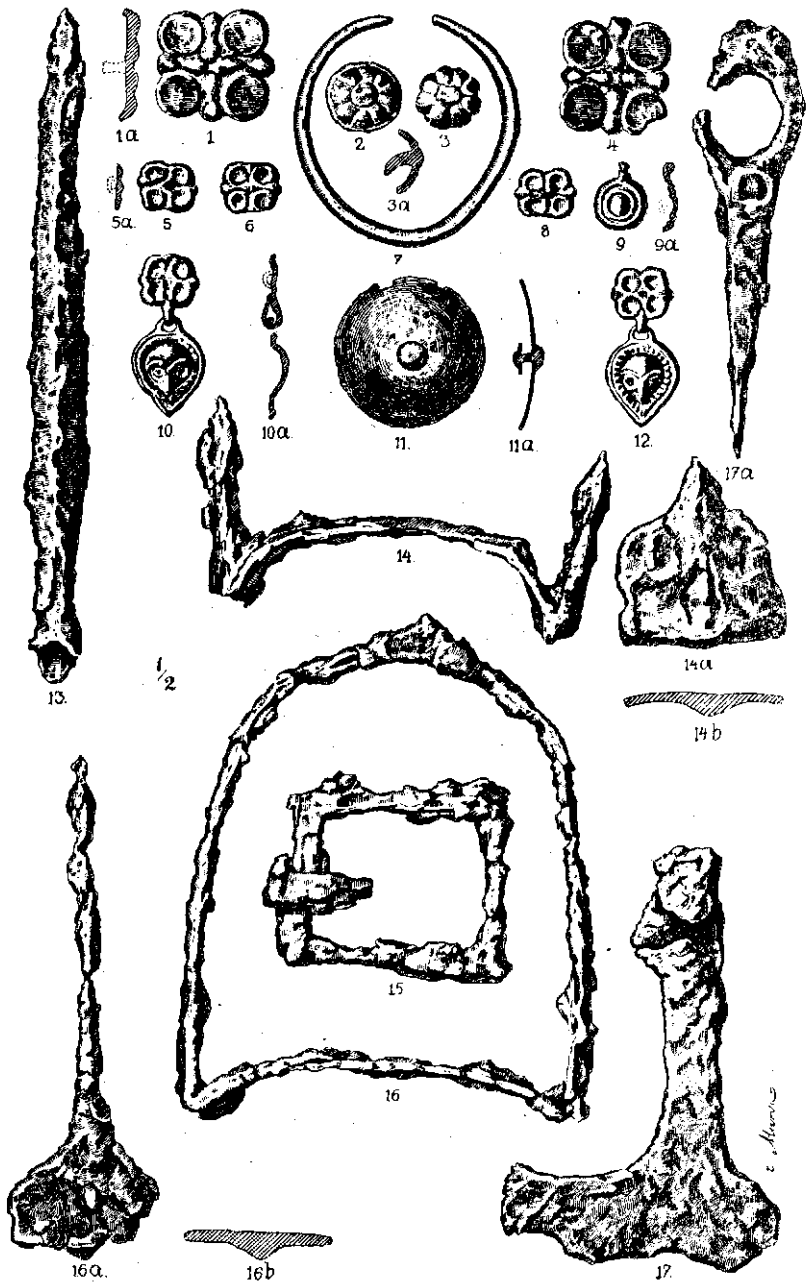

Két női sír melléklete Marosgombásról.

A harmadik honfoglaláskori sír csontváza szintén hanyatt feküdt, tájolása $K-30^{\circ}$ — $Ny-30^{\circ}$ volt. A koponya $Ny-30^{\circ}$ felé esett. A nyakán leltem azt a három üvegpasztagyöngyöt, melyet 2. képünk 1. sz. ábrája szemléltet.

Marosgombáson tehát kétségteljesen honfoglaláskori temetővel van dolgunk.

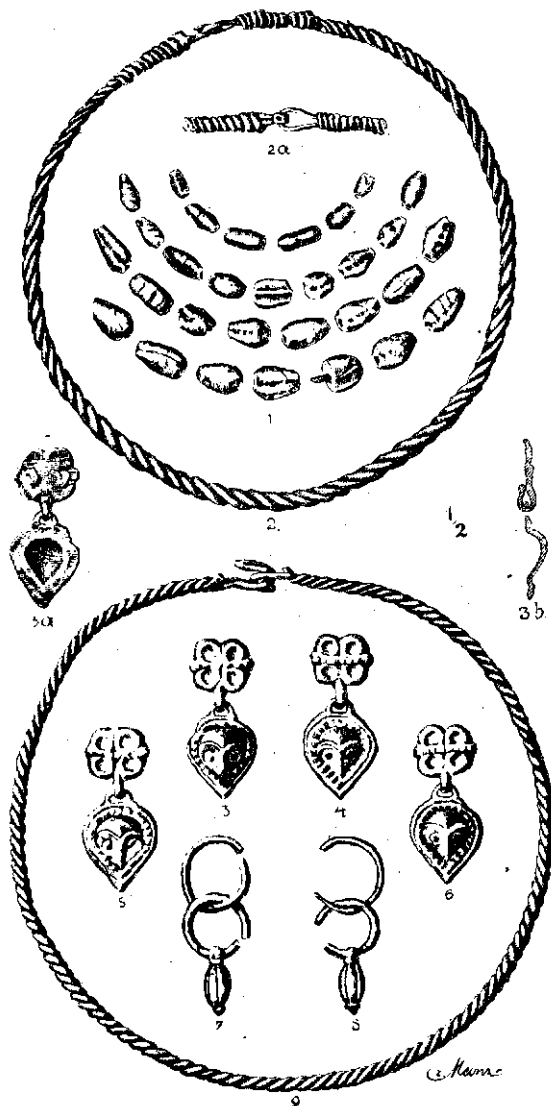
Temető maradványait tárta fel Bodrogi János Magyarlapádon a Gorgány és Vár nevű hegyek között levő vízmosásokban. A 3. képen egy lovas férfisír mellékleteit mutatjuk be, és pedig két vaskengyelt (14. 16. sz.), egy vasbaltát (17. sz.), szíjesattot vasból (15. sz.), köpüs vaslándza csúcsot (13. sz.), bronzboglárokat (1. 4. sz.), két csüngős pitykét (10. 12. sz.) három bronzpitykét (5. 6. 8. sz.), melyek a 10. 12. sz. alattiak felső tagjának édes testvérei, s egy másik csüngős pitykét (9. sz.), melynek csüngő tagja hiányzik. Anyaga rossz ezüst. E sír tartalmát gazdagítja még egy hengeres átmetszetű, végei felé vékonyodó, nyitott bronzkarperec (7. sz.), egy gömbszelvény alakú bronzgomb (11. sz.) és végül két rozettaszerű bronzpityke (2. 3. sz.) Egy női sír

Lovas férfisír mellékletei Magyarlapádról.

tartalmát 4. képünk szemlélteti. E képen 1. üvegyöngyök,

2. bronznyakpereg, 3—6. pitykés csüngők bronzból, 7—8. rossz ezüsből készült fülbevalók, 9. bronz-nyakpereg. Egyéb hol-

Női sír mellékletei Magyarlapádról.

mik, amiket Bodrogi e sírok feltárása rendjén lelt, a skytha periodusból valók.

A Tóvis melletti Diódról Török Bertalan adományaképen őriz az enyedi múzeum egy vasláncsácsúcsot, két kengyelt és egy vaszablát. Gyulafehérvár két te-

metővel is csatlakozik az erdélyi honfoglalás kérdésének tisztázásához. Az egyik Apulum romjai felett van s belőle 35 sírt tárt fel a megboldogult Cserny Béla. A másik a várostól északra feküdt kb. 400 méterre, a zalatnai út mentén a hidászok gyakorlóterén. Itt 7 sírt tárt fel Cserny. Boroshenedék-ről hét hajkarikat és egy nyitott, lemezes karperecet őriz az enyedi múzeum. Borberekén két sodrott nyakpereg és egy hajszorító került felszínre. Valamennyi az enyedi múzeumban van. Nyirmező-ről egy nyílcsúcsot őriz a gyulafehérvári múzeum, Csákyáról az enyedi múzeumban van egy hasonló nyílhegy, Hariból az Erdélyi Múzeumegyesület Régiségtárában van két kengyelvasunk. Mindezek a leletek részben belenyúlnak az árpádházi királyok korába s valamennyi a Maros és mellék-vizei mentén láttak napvilágot. Nem maradt adós a Szamos mente sem. Kolozsvárott a Zápolya-utcában dr. Kovács István tárt fel részben egy honfoglaláskori temetőt. A munkálatok folytatása még sok meglepetéssel szolgálhat.

Vegyük még ehhez, hogy a vajdahunyadi Kincses nevű szőlőhegy még bolygatatlan oldalán 54 sírt tártam fel, amelyek kora Szt. Istvántól Salamonig (1000—1074) terjedő érmekkel van datálva, Várfalván pedig a Jósika Gábor báró megértő figyelme és gondossága révén 57 sírt sikerült feltárnom s az eddig még hozzáférhetetlen szilvás kirtása után ezek száma tetemesen fog megnövekedni. A sírokban lelt érmek a Szt. Istvántól Szt. Lászlóig terjedő időt ölelik fel. Nem hagyhatom említés nélkül, hogy a várfalvi temető feltárása rendjén egy honfoglaláskori nyílhegyen kívül két kis máglyaszerű kőrakást leltem, mindeniken egyegy ló alsó állkapcsa feküdt, mint a pogány loáldozat beszédes emléke. Minden valószínűség szerint a kutatások elégtelenségével magyarázhatjuk, hogy a Székelyföldről eddig csak Eresztevény-ről van egy honfoglaláskori kengyelünk, melyet a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum őriz.

Mindezek vitán felül álló, kétszerkettő erejű bizonyítékok, melyek alapján mint tényt állapíthatjuk meg, hogy a magyarság erdélyi honfoglalása már a vezérek korában megkezdődött, kiterjedt a Maros völgyén fölfelé menve kb. az Aranyos vidékéig, a Szamos mentén pedig Kolozsvár-Gyalu tájáig. Hogy pedig a Háromszéki medence is látta a vezérek kori honfoglalókat, az eresztevényi kengyelvas igazolja. Az első árpádházi királyok korában megszilárdult és bővült ez a foglalás. Csak a kutatásokban beálló átmeneti szünetnek kell tudnunk, hogy az első foglalás határait nem tudjuk pontosabban megállapítani és kiterjeszteni.

(Kolozsvár.)

Dr. Roska Márton.

Márki Sándor irodalmi munkássága.

(Folytatásul és kiegészítésül Szinnyei: Magyar írók élete és munkái VIII. kötetéhez.)

1867.
Vers. (Üstökös.)
1868.
Kértem. (Üstökös. 7. l.)
A veszedelmes versek. (Üstökös 7. l.)
1869.
Tauférfiak életrajzai. (I—III.) (Népnevelők Lapja. 325—26., 367—68., 398—399. l.)
Biharmegyéből. (A Hon. 19. sz.)
Vegyes közlemények. Zichy gr. Diószegen megjavítja a tanító fizetését. (Népnevelők Lapja. 100. l.)
A repcének egy új ellensége. (Gazdasági Lapok. 14. sz.)
1870.
Még egy adat a Martinovics-ügyhöz. (Vas. Ujság. 550—1 l.)
Mentsünk meg irodalmunknak egy kincset! (Tanulók Közlönye. 169—170. l.)
A gyermekkert, nevelési intézet 3—6 éves gyermekek számára. (Irtá: J. L., németből fordította —.) (Népnevelők Lapja. 190—191. l.)
Egy dicsekvőnek. (Népnevelők Lapja. 198. l.)
Egy szercnád. (Üstökös. 284—285. l.)
Egy politikusnak. (Üstökös 286. l.)
Egyről másról. (Üstökös 556. l.)
- Franciaországnak.* (Üstökös 560. l.)
„Hozzá.” (Üstökös. 561. l.)
Emlékmondások. (Üstökös. 569. l.)
1871.
Schillerből. (Magyarorsz. és a Nagyvilág. 622. l.)
Goetheből. (Magyarorsz. és a Nagyvilág. 655. l.)
Farsangi distichon. (Üstökös. 14. l.)
Nyilatkozat. Κομνηνοῦ ραβλόvezέρ-τől. (Üstökös. 173. l.)
Szerelmi lyra. „Oh!”-ok. (Üstökös. 496. l.)
Szerelmi lyra. Amiről még aligha irtak verset. (Üstökös 509. l.)
1872.
Schillerből. (Magyarorsz. és a Nagyvilág. 8., 218. l.)
Egy sötét világnézetűnek. (Magyarorsz. és a Nagyvilág. 8. l.)
Schiller és fordítója. (Magyarorsz. és a Nagyvilág. 218. l.)
Harpagonnak. (Üstökös 75. l.)
Technikus ábránd. (Üstökös 284. l.)
A költőncz Emilkének. (Üstökös. 285. l.)
1874.
Irodalmi Értesítő. Szerkesztette —. (I. évf.) Az 1874-ben megjelent magyar könyvek jegyzéke. Budapest. Kókai Lajos 8° 203 l.

Bevezetés. (Irod. Értesítő. 1. l.)

Történetirodalmunk 1873-ban. (Irod. Értesítő. 10—12. l.)

Biharmegyei nyomtatványok a 16. században. (Irod. Értesítő. 12—15., 26—27. l.)

Magyarorsz. latin történetírói a XVII-ik században. (Irod. Értesítő. 28—30., 45—48. l.)

Zichy Péter gróf versei. (Irod. Értesítő. 75—76. l.)

A debreceni főiskola könyvtára. (Irod. Értesítő 111—112. l.)

Vidéki lapjaink. (Irod. Értesítő. 150—153., 172—174. l.)

A pannonhalmi könyvtár. (Irod. Értesítő. 186—187. l.)

1875.

Deroulédc Pál. *A szép leány.* (Ford. —.) (Magyarorsz. és a Nagyvilág. 110. l.)

Irodalmi Értesítő. Szerkesztette —. II. évf. Az 1875-ben megjelent magyar könyvek jegyzéke. Budapest. Kókai Lajos. 8° 214 l.

Bibliotheka (!) Carpatica. (Irod. Értesítő. 135—137. l.)

Erdészeti irodalmunk története. (Irod. Értesítő. 62—64 l.)

1878.

Levélírás után. (1877. okt. 24.) (Déliab. 450—451. l.)

Férfi leszek egész a siromig. (Déliab. 436. l.)

1880.

Schiller. *Dal a harangról.* (Ford. —.) (Magyarorsz. és a Nagyvilág. 609—612. l.)

1887.

Egy jól nevelt gyermek köszöntője. (A Flóri-könyvből.) (Sándor-Napi-Napló. márc. 18. 8. b. levél.)

1888.

Régi harangfeliratok. (Történelmi Tár. Névnapi folyóirat. márc. 18. 71—72. l.)

1891.

A Dóczyak Aradban. (Turul 188—192. l.)

1894.

A Hóra-lázadás magyaror-

szági része. I. II. közl. (Századok. 609—621., 714—727. l.) Kny. 29. l.

1895.

Arad iskolaügye. 1695—1895. (I—II.) (M. Paed. 198—207., 248—255. l.)

Szádeczky Lajos. (Erdély. 137—143. l.)

A vallás-unio történetéhez. (M.-Román Szemle. 58—63., 89—95. l.)

Cantu Caesar. (1807. dec. 8. — 1895. márc. 11.) (Erd. Múz. 226—229. l.)

Dalok. (Vulkán Józseftől.) Ford. — (M.-Román Szemle. 76—77 l.)

1896.

A pátlülési ütközet, 1658. július 6-án. (Had tört. Közl. 123—125. l.)

Európa politikai constellatioja a honfoglalás idejében, 896-ban. A Hunyadvárn. Tört. és Rég. Társ. Évk. az 1893—1896. évekről. 106—116. l.)

Széchenyi s nagyjaink. (Kolozsvar. 81—83. sz.)

Egy erdélyi nő. (Paget Jánosné sz. Wesselényi Polyxéna) utazásai. (Kolozsvar. 294 sz.)

1897.

Arpád. (Ungaria. 247—253. l.)

A kolozsvári tanári kör. (Kolozsvar. 226—227. sz.) (Tanár-egyes. Közl. XXX. évf. 417—421 l.)

Bocskay István. (Kolozsvar. 7. sz.)

1898.

Az ötvenedik március. (Kolozsvar. 61. sz.)

Magyar arczkép-bélyeggyűjteménye. — előszavával. Összeállítja Wiesner J. Emil. Bp. 2. a. b. levél.

1899.

Jelentés a cividalei történelmi kongresszusról. (Századok. 754—755. l.)

A középkori nő. (Kolozsvari Egyetemi Lapok. 66—71. l.)

Lád Károly és —. *Általános földrajz.* A polgári fiúiskolák IV. osztálya számára. Bp. Singer és Wolfner. 8° 93 l. 1 lev.

Szulik József. *Világtörténelem tanítóképző intézetek s polgári iskolák használatára*. Átdolgozta —. 7. kiadás. Bp. Lauffer V. 8° 2 lev., 128 l.

Az orosz beavatkozás epilogusa. (M. Polgár. 294. sz.)

1900.

Lád Károly és —. *Általános földrajz*. A polgári fiúiskolák II. osztálya számára. 2. leny. Bp. Singer és Wolfner. 8° 97. l., 1. lev.

Lád Károly és —. *Általános földrajz*. A polgári fiúiskolák III. osztálya számára. 2. leny. Bp. Singer és Wolfner. 8° 99 l.

Egy levél Kossuthtól. Közli —. (M. Polgár. 120. sz.)

1901.

Az új közigazgatási és földmívelési térképck. (Földr. Közl. 308—312. l.) Németül. U. o. Abregé. 76—80. l.)

Les jacobins hongrois. Macon. Protat freres. 8° 17 l.

Földrajz. Gimnasiunok és reáliskolák használatára. II. A föld öt része. A II. és III. osztály számára. 4. kiadás. Bp. Franklin-Társ. 8° 276 l., 29 térkép.

Földrajz felsőbb leányiskolák számára. I. f. 7. kiadás. Bp. Singer és Wolfner. 8° 86 l., 1 lev., XXXII. l.

Istoria universală pentru școle civile și superioare de fete Dună editiunea VI. în românesce de I. Popovici. Sibiu. Tiparul tipografiei archidieceesane. 8° 158 l., 2 lev.

A kolozsvári egyetem a new-haveni egyetemhez. (Erd. Múz. 475—476. l.) (M. Polgár. 228. sz.)

Levél Guido Bigonihoz. (M. Polgár. 203. sz.)

Az eszmények és az iskolák. (M. Polgár. 231. sz.)

Erdély ösmertetői 1901-ben. (M. Polgár. 294. sz.)

1902.

Történettanítás a középiskolai új tanterv szellemében. Bp. Singer és Wolfner. 8° IV l., 1 lev., 159 l.

Kossuth Lajos emlékezete. Kolozsvár. Kiadja Kolozsvár sz. kir. város közönsége. 8° 25 l. (El-

lenzék. 214—217. sz.) (M. Polgár. 214—215. sz.) (Ujság 259. sz.)

Mátyás király és az oroszok. (Mátyás király emlékkönyv. 100—105 l.)

Aradvármegye örmény nemesi. (Armenia. 129—136 l., 165—166. l.)

A történet tanítása. (Család és Iskola. 3—5. l.)

A szárazföldi műveltség kezdete. (Család és Isk. 25—27. l.)

A mesés Lemuria és Atlan tisz. (Család és Isk. 36—37. l.)

Valami a tengerparti műveltség kezdetéről. (Család és Iskola. 126—127. l.)

Hunyadvármegye története. (Első kötetének megjelenésekor.) (A Hunyadv. Tört. és Rég. Társ. XIII. Évk. 14—21. l.) (Hunyadv. 5—6. sz.)

Egyetemes történelem. Gimnasiunok és reáliskolák számára. Bp. Singer és Wolfner. I. kötet. Ó-kor. Az V. osztály részére. 206 l. II. kötet. A középkor és az újkor 1648-ig. A VI. osztály részére. 236 l.

Egyetemes történelem. A felsőbb leányiskola 1901. évi tantervéhez alkalmazta Czímer Károly. I. rész. Ó-kor. A III. osztály számára. Bp. Singer és Wolfner. 8° 188 l., 2 lev.

Földrajz felsőbb leányiskolák számára. II—III. f. 7. kiadás. Bp. Singer és Wolfner. 8° II. f. 126 l., 1 lev. III. f. 100 l., 1 lev.

Földrajz polgári leányiskolák számára. 7. kiadás. Bp. Singer és Wolfner. 8° 212 l., 2 lev.

Nagyjaink. (Ellenzék. 28—31. sz.)

Napoleon költői világitásban. (M. Polgár. 73. sz.)

Nemzeti ünnepek, nemzeti érzés. (M. Polgár. 228. sz.)

Búcsú (Fadrusz) János meséertől. (M. Polgár. 238. sz.)

Magyarok Mindszentje. (M. Polgár. 251. sz.)

Másfélezedéves hazai vers. (Valerius Dalmatius tiszteletére.) (Ujság. 354. sz.)

Magyarország és Ausztrália. (A kolozsvári egyetem üdvözlete a sidneyi egyetemhez.) (Századok. 490—491. l.)

Levél a szerkesztőhöz (a new-

haveni Yale University üdvözlőirata tárgyában.) (Bp. Szemle. 109. köt. 170—171 l.)

Mátyás király emlékkönyv. Szerkesztette —. Bp. Athenaeum. 4° VIII., 316 l., 14 mell.

1903.

II. Rákóczi Ferenc emlékezete. (Kolozsvár sz. kir. város törvényhatósági bizottságának 1903. máj. 24-én tartott diszközgyűléséről felvett jegyzőkönyv. 6—18. l.) Kny. 20 l. (M. Polgár. 116. sz.) (Ujság. 143. sz.) (Uránia. 321—327. l.)

Deák Ferencz emlékezete. (Kolozsvár sz. kir. város törvényhatósági bizottságának 1903. okt. 18-án tartott diszközgyűléséről felvett jegyzőkönyv. 5—21. l.) (M. Polgár. 236. sz.)

Szent Jeromos. (Századok. 38—56. l.)

Modjer János Gottfried levelei három földrészből. (Földr. Közl. 226—264. l.) (M. Polgár. 247. sz.)

Egy erdélyi ifjú albumából. (Erd. Múz. 473—478. l.)

Claudiopolis vége. (Erd. Múz. 46—51. l.) (Magyar Polgár. 14. sz.)

Egyetemes történelem. Gynasiumok és reáliskolák számára. III. kötet. Az új-kor 1648—1871-ig. A mostani államok politikai földrajzával. A VII. osztály részére. Bp. Singer és Wolfner 8° 255 l.

Egyetemes történelem. Gynasiumok és reáliskolák számára. 2. kiadás. I. kötet. Ó-kor. Az V. osztály részére. Bp. Singer és Wolfner. 8° 204 l.

Egyetemes történelem. — tankönyve alapján írta és a felsőbb leányiskola 1901. évi tanterve szerint átdolgozta Czímer Károly. II. rész. Közép-kor. A IV. osztály számára. Bp. Singer és Wolfner 8° 156 l., 2 lev.

Világtörténelem. Polgári leányiskolák számára. 8. kiadás. Bp. Singer és Wolfner. 8° 230, IV. l.

Mayer Miksa *Történelem.* Elemi néviskolák V. és VI. osztálya számára. Átdolgozta —. 11. kiadás. 3. leny. Bp. Singer és Wolfner. 8° 79 l.

Széchenyi érsek II. Rákóczi Ferenc szabadságharcában. (Család és Isk. 194—196 l.) (M. Polgár. 287. sz.)

Ungarns Allerheiligen. (P. Lloyd. 264. sz.)

Die ungarische Sprache und das Militär. (1526—1790.) I. II. (P. Lloyd. 105—106. sz.)

A nagyenyedi vértanuk sirjándt. (Erd. Hirlap. 23. sz.) (M. Polgár. 123. sz.) (Az E. M. K. E. 1903. évi jelentése, 29—30. l.)

Forradalom és nemzeti nevelés. (M. Polgár. 127. sz.) (Szolnok-Doboka. 25. sz.)

Deák Ferenc és az iskola. (M. Polgár. 218. sz.) (Nagyszeben és Vidéke. 59—60. sz.)

1904.

Kolozsvár neve. (Földr. Közl. 398—419. l.) Kny. 23 l. Németül (U. ott. Abrégé. 150—173. l.) Kny. 24 l.

Szent Paulinus és az avarok. (Századok. 917—934. l.) Kny. 18 l.

A földrajzi tanszék ügye a kolozsvári m. kir. F. J. tud.-egyetemen. Kvár. Ajtai K. A. kny. 8° 24 l.

Egy délamcrikai magyar hit-térítő. Eder X. Ferenc. (A Kvári Szt.-Imre Egyes. Almanachja. 1903—1904. 48—60. l.) (Ellenzék. 100—102. sz.)

Nagyszombati Márton verse Dózsa György korából. (Erd. Múz. 160—164. l.)

Erdély története. (Erdély 163—167. l.)

Napoleon költői világitásban. (Uránia. 269—272. l.)

A Balkán-félsziget első magyar falitérképe. (Földr. Közl. 31—35. l.) Németül (U. ott. Abrégé. 11—14. l.)

Földrajz és nemzeti érzés. (Beszéd a Kvári Tanári Körnek IX. közgyűlésén. 3—22. l.) (Nemz. Hirlap. 158—159. sz.)

„Erdély“ I—II. közlemény. (Erdély. 1—5., 43—47. l.)

Egyetemes történelem. A felsőbb leányiskola tanterve szerint átdolgozta Czímer Károly. III. rész. Új-kor. Az V. osztály számára. Bp. Singer és Wolfner. 8° 242 l., 2 lev.

Földrajz polgári leányiskolák számára. 8. kiadás. Bp. Singer és Wolfner. 8° 212 l., 2 lev.

Hundert Jahre moderner Geographie. (P. Lloyd. 260. sz.)

Mátyás király és az iskola. (Család és Isk. 148—151. l.) Kny. 14 l. (Nemz. Hirlap. 151—152. sz.) Németül. (P. Lloyd. 238. sz.)

Régi magyar tudósítás Japánról. (Nemz. Hirlap. 3. sz.)

Gergely pápa ezerháromszáz esztendő emlékünnepe. (Nemz. Hirlap. 7. sz.)

A magyar nyelv és a katonaság. (1526—1790.) (Nemzeti Hirlap. 67—69. sz.)

A középkori nő. (Besztercze. 2. sz.)

Szent László. (Nemz. Hirlap. 177. sz.) (Szolnok-Doboka. 45—47. sz.)

1905.

Magyar történelmi szemléltető képek. Bp. Athenaeum. 130 tábla két dobozban.

Történelem és hazaszeretet. Kvár. Ajtai K. A. 8° 24 l.

Paolino d'Aquileia e gli avari. Perugia. 8° 15 l.

A Nagy-Alföld keleti része. (György Aladár: A föld és népei. V. köt. Magyarország. 469—486. l.)

Eötvös és nemzeti feladataink. (Család és Isk. 86—88., 98—99., 104—105., 113—114. l.) Kny. 20 l.

Eötvös és a nemzetiségek. (Népnevelők Lapja. 86—89., 97—105 l.) (Nemz. Hirlap. 31—32. sz.) Németül. (Österr.-Ung. Revue. XXXIII. Bd. 258—273. l.)

Földrajz gimnáziumok és reáliskolák használatára. II. f. A föld öt része. 5. kiadás. Bp. Franklin-Társ. 8° 266 l., 29 térkép.

Földrajz. Gimnáziumok és reáliskolák használatára. 6. kiadás. I. füzet Magyarország földrajza. Az I. osztály számára. Bp. Franklin-Társ. 8° 127 l.

Világtörténelem. Polgári leányiskolák számára. 9. kiadás. Bp. Singer és Wolfner. 8° 230, IV. l.

Szulik József. *Világtörténelem.* Tanítóképző intézetek s polgári iskolák használatára. Atdol-

gozta —. 8. kiadás. Bp. Lauffer V. 8° 2 lev., 128 l.

Arpád halála évfordulójának megünneplése. Szádeczky Lajos és —. (Ujság. 134. sz.)

Jelentés a Péczely-pályázatról. (A magyar jobbágyság története 1514-től Mária Terézia koráig.) (Akad. Értesítő 545—550. l.)

Beszéd gróf Mikó Imre zabolai szülőházának emléktáblával megjelölése alkalmával. (Akad. Értesítő. 511—512. l.) (Nemz. Hirlap. 201. sz.) (Székely Nemzet. 133. sz.) (Család és Isk. 138. l.) (Sepsiszentgyörgyi ref. koll. értesítője. 1905—1906. 21—22. l.) (Hidvégi gróf Mikó Imre emlékezete. 21—22. l.)

Válasz Fr. V. Sasinek levelére. („Szent Paulinus és az avarok“ (1904.) cz. értekezéshez.) (Századok. 178—180., 379. l.)

A főispáni eskü történetéből. (Ujság. 342. sz.)

1906.

Beszéd, melyet tanárságának harminc éves jubileuma alkalmával tartott. (Ujság. 283. sz.) Kny. 4—11. l.

Toldy és az első magyar könyvészeti szaklap. (Ország-Világ. I. köt. 274—275. l.)

Az iskolák városa. (Család és Isk. 161—163. l.) (A Kvári Tanári Kör 10 éve. 1—12. l.)

Az aradi tizenhárom. (Kvári Egyetemi Lapok. 2—4. l.)

Mayer Miksa. *Történelem.* Elemi népiskolák számára. Atdolgozta —. 12. kiadás. Bp. Singer és Wolfner. 8° 88 l.

Széchy Károlyról. (Ujság. 119. sz.)

Istenért, hazáért, szabadságért! (Erd. Hirlap. 1. sz.)

A bujdosók temetése. (Erd. Hirlap. 4. sz.)

Rákóczi és a magyar ipar. (Erd. Hirlap. 28—30. sz.)

A hírlap. (Erd. Hirlap. 52. sz.)

Emléksorok dr. Mály István ötven éves orvosi jubileumára. (Ármenia. 45. l.)

1907.

II. Rákóczi Ferenc. I. kötet. 1676—1707. Bp. M. Tört. Társ. ki-

adása. 8° 2 lev., 646 l., 29 mell. (M. Tört. Életr. XXIII. évf.)

I. Ferenc József Magyarország királya. Bp. Franklin-Társ. 8° 352 l., 17 mell.

Nemzeti ünnepeken. Kvár. Kiadja Kvár sz. kir. város közönsége. 8° VIII., 383 l.

Cum Deo pro Patria et Libertate (Századok. 385—399. l.)

Árpád vezér. Kvár. Az E. M. K. E. kiadása. 8° 19 l. U. az kivonatosan. (Erd. Hirlap. 109 sz.)

Julius 6. (Részlet „Árpád vezér” c. felolvasásból.) (Erd. Hirlap. 159. sz.)

Ünnepi beszéd, melyet 1906. okt. 29-én II. Rákóczi Ferenc és bujdosó társai hamvainak temetése alkalmával a kolozsvári m. kir. F. J. tud. egyetem által rendezett emlékünnepen tartott —. (Acta Univ. F. J. Kolozsváriensis. 1906—07. Fasc. II. 8—25. l.)

II. Rákóczi Ferenc mint szónok. (Erd. Múz. 65—84 l.) (Erd. Hirlap. 117. sz.)

II. Rákóczi Ferenc és Erdély nemzetiségei. (Hunyadm. Tört. és Rég. Társ. XVII. Évk. 137—144. l.)

Homolka József. (1840—1907.) (Földr. Közl. 460—461. l.)

Október hatodikán. Kolozsvár. Szt. Bonaventura kny. 8° 10 l.

Egyetemes történelem. Gimnáziumok és reáliskolák számára. 2. kiadás. II. kötet. A középkor és az új-kor 1648-ig. A VI. osztály részére. Bp. Singer és Wolfner. 8° 212 l.

Földrajz polgári leányiskolák számára. 9. kiadás. Bp. Singer és Wolfner. 8° 212 l., 2 lev.

Rákóczi a székelyekről. (Erd. Hirlap. 31. sz.) (Székely Világ 5. sz.)

Rákóczi si români. (Ungaria 1—3. sz.)

Spiritul crestinismului maghiar. (Ungaria. 3—5. sz.)

II. Pius, a paedagogus pápa. (Család és Isk. 142—144., 153—154., 163. l.)

Boeckay István. (Erd. Hirlap 121. sz.) (Kvári áll. polg. leányisk. értesítője. 1906—7. 5—18. l.)

Szent Imre. (Religio. 682—

685. l.) (Kvári Szt. Imre Egyes. Almanachja. 1908—1909. 20—28 l.)

Egy ezredéves tanterv. (Család és Isk. 157—159. l.) Kny. 12 l.

A koronázás negyvenedik évfordulóján. (Erd. Hirlap. 136. sz.)

Kuruc újesztendők. (Erd. Hirlap. 1. sz.)

Az új márciusi ifjúság. (Erd. Hirlap. 58. sz.)

Kossuth Lajos születési helye. (Aradi Közlöny. 214. sz.)

Levél Villari Pasqualehoz. (La Rassegna Scolastica. IV. f.)

Beszéd Kóváry László ravalánál. (Akad. Értesítő. 704—705. l.)

Üdvözlő beszéd az Orsz. Középisk. Tanáregyes. nevében a kolozsvári ref. collegium fennállásának három százados emlékünnepe. (A kvári ev. ref. coll. értesítője. 1906—7. XXIII—XXIV. l.) (Tanáregyes. Közlöny. XL. évf. 763—764. l.)

1908.

Magyar történelmi szemléltető képek. Bp. Athenaeum. 2° 130 l.

A magyarok hazái. Európa a honfoglalás korában. (Árpád és az Árpádok, 61—80. l.) Kny. 63—80. l.

Az aradi intelem. Arad. Kiadja a Kölcsey-Egyesület. 8° 14 l.

Deák honvédek. (Torda) 8° 8 l.

II. Rákóczi Ferenc, erdélyi fejedelem olaszországi útja. (Erdély. 33—36. l.)

Rákóczi és az iskolák. (Család és Isk. 132—133., 146—147 l.)

Közoktatásunk régi és új írása. (Család és Isk. 169—171 l.)

Rákóczi neveltetése. (Család és Isk. 36—37., 44—45., 54—55. l.)

Danton és Robespierre. (Erd. Lapok. 25—29. l.)

Thaly Kálmán. (Erd. Lapok. 122—124. l.)

Földrajz polgári leányiskolák számára. I. f. 10. kiadás. Bp. Singer és Wolfner. 8° 61 l., 1 lev.

Világtörténelem. Polgári leányiskolák számára. 10. kiadás. Bp. Singer és Wolfner. 8° 196, IV. l.

Emlékbeszéd dr. Meltzl Hugó

avatalánál. (A Fáklya. 16—18. l.) (Beszterce. 5. sz.)

Rákóczi és Mikes a nevelésről. (Székely Tanügy. 1. sz.)

Beszéd a Kolozsvári Tanári Kör ülésén a philologiai pályadíjak kiosztásakor, febr. 28. (Tanáregyes. Közlöny. XLI. évf. 516—519. l.) (Ujság. 52. sz.)

1909.

II. Rákóczi Ferenc. II. kötet. 1707—1708. Bp. M. Tört. Társ. kiadása. 8° 2 lev., 672 l., 32 mell. (M. Tört. Eletr. XXV. évf.)

A lipői kurucok. (Századok 808—815. l.)

Horváth Mihály. (Erd. Lapok. 537—541. l.) Kny. 19 l.

Istoria universală pentru școlile medii. Traducere de Silv. Nestor și Emil Szabó. Balázsfalva. Tip. Seminarului gr. cat. Partea I. 282 l. Partea II. 284 l.

A magyarok története. A polgári leányiskolák III. osztálya részére átdolgozta Pallós Albert. Bp. Singer és Wolfner. 8° 143 l., 2 mell.

A magyarok története. A polgári leányiskolák IV. osztálya részére átdolgozta Pallós Albert. Bp. Singer és Wolfner. 8° 175 l.

Földrajz polgári leányiskolák számára. II—III. f. 10 kiadás. Bp. Singer és Wolfner. 8° II. f. 119 l. III. f. 112 l.

Földrajz polgári leányiskolák számára. I. f. 11. kiadás. Bp. Singer és Wolfner. 8° 112 l.

Magyar ferencrendiek a középkorban. (Szt. Ferenc Hírnöke. 539—546. l.)

Rákóczi XIV. Lajos haláláról. (Bp. Hirlap. 286. sz.)

Ünnepi beszéd március 15-én Aradon. (Aradi Híradó. 11. sz.) (Arad és Vidéke. 61. sz.)

Arad eltörülhetetlen jellege. (Arad és Vidéke. 84. sz.)

Martin Lajos halálára. 1897. márc. 4. (Erd. Lapok. 356 l.)

1910.

II. Rákóczi Ferenc. III. kötet. 1709—1735. Bp. M. Tört. Társ. kiadása. 8° 4 lev., 736 l., 30 mell. (M. Tört. Eletr. XXVI. évf.)

Az ó- és középkor története.

Bp. Athenaeum. 8° 4 lev., 704. l. (A Műveltség Könyvtára. II. sor. 2. köt.)

Az újkor és legújabb kor története. Bp. Athenaeum. 8° 4 lev., 712 l. (A Műveltség Könyvtára. II. sor. 3. kötet.)

Emlékbeszéd Kőváry László lev. tag felett. Bp. Kiadja a M. Tud. Akad. 8° 48 l. (Emlékb. a M. Tud. Akad. tagjai felett. XIV. köt. 12. sz.)

Széchenyi emlékezete. (Acta Univ. F. J. Kolozsváriensis. 1909—10. Fasc. II. 33—50. l.)

II. Rákóczi Ferenc mint hadúr. (Hadtört. Közl. 115—124. l.)

A király. Kvár. Kiadja Kvár sz. kir. város közönsége. 8° 13 l.

A király népszerűsége. (Erd. Lapok. 476—481. l.)

Egyetemes történelem. Gimnáziumok és reáliskolák számára. 2. kiadás. III. kötet. Az újkor 1648—1910-ig. A mostani államok politikai földrajzával. Bp. Singer és Wolfner. 8° 220 l.

Istoria universală pentru școlile medii. Traducere de Silv. Nestor și Emil Szabó. Balázsfalva. Tip. Seminarului teol. gr. cat. 8° Partea III. 334 l., 1 lev.

Földrajz. Gimnáziumok és reáliskolák használatára. 6. kiadás. II. füzet. A föld öt része. Bp. Franklin-Társ. 8° 256 l.

A magyarok története. A polgári leányiskolák III. osztálya részére átdolgozta Pallós Albert. 2. kiadás. Bp. Singer és Wolfner. 8° 143 l., 2 mell.

Földrajz polgári leányiskolák számára. I. f. 12—14. kiadás. Bp. Singer és Wolfner. 8° 112 l.

Gáspár Imre első bírálói. (Erd. Lapok. 537—540. l.)

A gyöngyösi békeértékeztetek 1704-ben. (Gyöngyösi Kalendárium. 1911. 35—39. l.)

Széchenyi halálának ötvenedik évfordulóján. (Kvári Hirlap. 80. sz.)

Egy erdélyi követ Angliában. (Kvári Hirlap. 299. sz.)

Erdélyi ember Párisban, 1807-ben. (Ujság. 308. sz.)

„Dicsőség arra ki dolgozik!” (Emlékkv. Bohus Jánosné szobra leleplezése alkalmából. 7—10. l.)

Monaci Lőrinc krónikája Kis

Károlyról. Fordította, bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel ellátta — (Középkori Krónikások. X. 129—153. l.)

1911.

Du Maine herceg és felesége. Bp. 8° 29 l. (A Szt.-István-Társ. Tud. és Irod. Oszt. Felolvasó Uléseiből. 79. sz.)

Thaly Kálmán emlékezete. (Századok. 481—496. l.) Kny. 16 l.

Rákóczi politikai végrendelete. (Századok. 1—9. l.)

Rákóczi adriai tervei. (A Tenger. 225—241. l.) Kny. 17 l.

Rákóczi legendája és története. (Erd. Múz. 201—222 l.)

Gróf Széchenyi Pál kalocsai érsek. (Gyöngyösi Kalendárium. 1912. 35—42. l.)

Ünnepi beszéd II. Rákóczi Ferenc zombori szobrának leplezésénél. (Emlékv. XIX—XXVII. l.)

A reichstadi herceg. (Uránia. 101—106. l.)

Thaly Kálmán ifjúsága. (Erd. Lapok. 123—127., 159—162., 191—193., 223—226., 253—256., 285—288. l.) Németül. (P. Lloyd. 65. sz.)

Lánczy Gyula történelmi módszere. (Erd. Lapok. 69—72. l.)

Műveltség az Anjouk korában. (Család és Iskola. 146—147., 157—158., 164., 175—176. l.)

Az újkori műveltség kezdete. (Család és Iskola. 7—9., 17—18., 27—28. l.)

Földrajz polgári leányiskolák számára. II. f. 11. kiadás. Bp. Singer és Wolfner. 8° 120 l.

Az ónodi függetlenségi nyilatkozat. (Független Magyarország. 63. sz.)

Rákóczi. (Ujság. 50. sz.)

A történelmi felfogás. (Ujság. 71—73. sz.)

A sasfiók. (Ujság. 68—69. sz.) (Bev. fejtegetések a kvári nemz. színház ifjúsági előadásaihoz. 1910—12. 59—63 l.)

A szászok a múlt században. (Beszterce. 7—10., 12. sz.)

Hol született Mátyás király? Levél Rácz Károlyhoz. (Szabad Egyház. 10—12. sz.)

Ipar és történelem. (Ujság. 133—134. sz.)

Galsai Kovách Ernő. „Arad-vár ostroma.” Előszóval ellátta—1912.

Trient ostroma 1703-ban. (Hadt. Közl. 26—40. l.)

A történelem magyar szelleme. (Az Erd. Múz. Egyes. VI. vándorgyűlésének emlékkönyve. 37—41. l.) Kny.

Az aradi „véres országgyűlés” és Dobozi halála helyének megalapítására vonatkozó szakvélemények. V. (Századok. 779—782 l.)

Argirus királyfi kertje. (Irod-tört. Közl. 403—406. l.)

Turániak Azzia történetében. (Földr. Közl. 65—78. l.) Kny. Törökül (Türk jurdu. 14. f.)

Száz esztendő. (Erd. Lapok. 516—521. l.) Kny. 20 l.

Fábián Gábor. (Akad. Értesítő 533—538. l.) (Erd. Lapok. 249—250., 269—270. l.)

Ünnepi beszéd Fábián Gábor aradi szobrának leplezésénél. (Függetlenség. 135—136. sz.)

A fejedelem otthona. (Élet. 1352—1354. l.)

Bizánc. (Erd. Lapok. 97—99., 117—118. l.) (Bev. fejtegetések a kvári nemz. színház ifjúsági előadásaihoz. 1910—12. 113—118. l.)

II. Rákóczi Ferenc fogsága. (Kvári Hírlap. 31. sz.) (A magyar dráma fejlődése. 92—97. l.)

Horváth Mihály. (Gyöngyösi Kalendárium 1913. 41—46. l.)

Földrajz gimnáziumok és reáliskolák számára. I. f. Magyarország földrajza. 7. kiadás. Bp. Franklin Társ. 8° 125 l., 12 térkép.

Napló Arad ostromáról. (Erd. Lapok. 8—9. l.)

Temesvár multja és jelene. (Délmagyarorsz. Közlöny. 3. sz.) (Temesvári Hírlap. 3. sz.)

Kolozsvár. (Kvári Hírlap. 5. sz.) (Utközben. 1. sz.)

Iparosok a szabadságharcban. (Ujság. 66. sz.)

Vaszary Kolozs. (Ujság. 306. sz.)

1913.
Dósa György. Bp. M. Tört. Társ. kiadása. 8° 2 lev., 533 l., 15 mell. (M. Tört. Életr. XXIX. évf.)

Nagy Péter cár és II. Rákóczi Ferenc szövetsége 1707-ben.

Bp. M. Tud. Akad. 8° 96 l. (Ért. a tört. tud. köréből. XXIII. k. 6. sz.) Kivonata (Akad. Értesítő. 401—412. l.)

A senlac-hastingsi csata. (Tört. Szemle. 59—77. l.)

La Hongrie et la révolution française. (Revue hist. de la révolution française. 615—622. l.)

A társadalmi igazságszolgáltatás Széchenyi szerint. (M. Társ. Tud. Szemle. 325—337. l.) (Széchenyi eszmevilága. II. k. 104—122. l. Kultúra és Tudomány. 12.)

Turaner in der Geschichte Asiens. (Ung. Rundschau. 626—639. l.)

A dalmáciai keresztesháború terve 1513—1514. (A Tenger. 281—290 l.)

Rákóczi Szent Ferencről. (Szl. Ferenc Hirnöke. 607—612. l.)

Torda múltja. (Emlékkönyv a tordai „M. Közművelődési Ház” felavatási ünnepélye alkalmából. 32—38. l.) (Ujság. 249—250. sz.)

Bónis és a szent korona. (Századok. 395. l.)

Középkori aktualitások. (M. Kultúra. II. k. 321—328 l.)

Új könyvek a középkorról. (M. Kultúra. II. k. 400—405. l.)

A középiskolák reformja. (Tanáregyes. Közl. XLVII. évf. 215—218. l.)

Bethlentől Eötvösig. (Tanáregyes. Közlöny. XLVII. évf. 313—316. l.) (Család és Isk. 225—226. l.) (Ujság. 269. sz.)

A Balkán egyesülés. (Kvári Hirlap. 255. sz.)

Problema balcanică și opinia maghiara Noua Revistă Română. Vol. XIV. 258—260. l.)

Szabó Károly. (Az Erd. Múz. Egyes. jubileumi emlékkönyve. 187—190 l.)

Az utolsó öt év története. (P. Napló. 304. sz.)

A nemzet három napszámosa. (Kvári Hirlap. 19. sz.)

Kluch János. *Rákóczi-levelek. Jegyzetekkel ellátta* —. (Erd. Múz. 41—58., 357—374. l.)

1914.

Magyar középkor. Bp. „Élet” r. t. 8° 2 lev., 293 l., 1 lev. (Az „Élet” könyvei.)

Történet és történetírás. Bp. Franklin-Társ. 8° 138 l., 1 lev. (Olcsó Ktár. 1742—1745. sz.)

Kresznerics Ferenc leveleskönyve. Bp. 8° 49 l. (A Szt. István Társ. tud. és irod. oszt. felolvasó üléseiből. 86. sz.)

A magyar parasztháború 1514-ben. I—III. közl. (Hadtört. Közl. 1914. 167—189., 386—402., 556—572. l.)

Ein russisch-ungarisches Bündnis im Jahre 1707. (Ung. Rundschau 165—177. l.)

A száműzött Rákóczi. (Bp. Szemle. 158. k. 161—179. l.)

A száműzött Rákóczi. (Élet. 388—392. l.)

Rákócziról és Thalyról. (Magyarország. 77. sz.)

A Rákóczi-kultusz kifejlődése. (Magyarország. 90. sz.)

Székfü úr újabb válaszára. (Tört. Szemle. 634—635 l.)

A történelem mérlegén. (M. Kultúra. II. k. 177—189. l.)

Földrajz felsőbb leányiskolák számára. I. f. 8. kiadás. Bp. Singer és Wolfner. 8° 126 l.

A nagy küzdelem előtt. (Család és Isk. 145—147. l.)

Beszéd, amellyel az 1914—15. tanévet megnyitotta. (Acta univ. F. J. Kolozsváriensis. 1914—15. Fasc. I. 203—207. l.)

Kossuth halálának 20. évfordulóján. (Ujság. 67. sz.)

Nándorfehérvár. (Ujság. 300. sz.)

Mátyás király szobránál. (Estilap. 302. sz.)

1915.

Magyar uralom az Adrián. Bp. M. Adria Egyesület. 8° 47 l.

(M. Adria Ktár. I. sorozat. 6. f.)

Rákóczi adriai tervei. Bp. 8° 52 l. (M. Adria Ktár. II. sor. 9. sz.)

A háborús parainézés. I. II. közl. (M. Kultúra. I. k. 145—152., 198—206. l.) (Háborús előadások a kvári tud. egyetemen. 87—112. l.)

Katonai tudományok az egyetemen. (M. Paedagogia. 20—28. l. Kny.)

Háborús beszédek. Doktoravatásokon. Kvár. Ajtai K. A. 8° IV. 63 l.

Chartresi Fulcher. (Tört. Szemle. 575—582. l.)

A háború első éve a kolozsvári m. kir. Ferenc József-tudományegyetemen. (Acta univ. F. J. Kolozsváriensis 1915–16. Fasc. I. 1–206. l.)

Beszéd, mellyel az egyetemi tanácsülést megnyitotta. 1915. máj. 29. (Acta univ. F. J. Kolozsváriensis. 1914–15. Fasc. II. 3–7. l.)

Rectori beszámoló beszéd. (Acta univ. F. J. Kolozsváriensis. 1915–16. Fasc. I. 3–74. l.)

Beszéd dr. Lechner Károly egyetemi tanárságának 25. évfordulóján. (Acta univ. F. J. Kolozsváriensis. 1915–16. Fasc. I. 94–95. l.)

Megemlékezés Szónya Károlyról. (Acta univ. F. J. Kolozsváriensis. 1915–16. Fasc. I. 82–83. l.)

Az iskola és a háború. (Tanáregyes. Közlöny. XLVIII. évf. 425–428. l.)

— és Pallós Albert. *A magyarok története.* A polgári leányiskolák III. osztálya részére. 3. kiadás. Bp. Singer és Wolfner. 8° 142 l., 1 lev.

Nép és király. (A Kárpátok Öre. 4–8. l.)

Háborús előadások a kolozsvári m. kir. Ferenc József tudományegyetemen. Szerkesztette —. K. v. r. Egyesült Kny. Rt. 8° 4 l., 1 lev., 257 l., 1 lev.

1916.

Pór Antal emlékezete. (Századok. 337–368. l.)

Adalékok a szabadságharc történetéhez. (Hadtört. Közl. 387–407. l.)

I. Ferencz József király emlékezete. Kvár. Kvár sz. kir. város közönsége. 8° 14 l.

Magyar hatás a román államesszme fejlődésére. (Földr. Közl. 8–19. l.) Kny. 13. l.

A tenger történetének tanítása. (A Tenger. 209–221. l.)

Középeurópa szervezkedése és hazánk. I. II. közl. (M. Kultúra I. k. 153–157., 201–208. l.)

Történelem és történés. (M. Kultúra. II. k. 433–440. l.)

Szádeczky K. Lajos és —. *Jelentés az ifj. Bojári Vigyázó Sándor-jutalomról.* [Az erdélyi feje-

delmi hatalom fejlődése 1542–1690.] (Akad. Ertesítő. 472–480. l.)

A kolozsvári egyetem a háborúban. (Acta univ. F. J. Kolozsváriensis. 1916–17. Fasc. I. 98–135. l.)

Elnöki megnyitó. (Kuncz Elek emlékezete. 5–7. l.)

„Népnevelésünkkel győztünk.“ (Csulád és Isk. 25. l.)

1917.

Horváth Mihály. (1809–1878.) Bp. M. Tört. Társ. kiadása. 8° 2 lev., 388 l.; 6 mell. (M. Tört. Eletr. XXXIII. évf.)

Az 1849. évi osztrák-orosz szövetség fölbontása. I. közl. (Bp. Szemle. 171. k. 161–182., 426–443. l., 172. k. 54–88. l.)

Desalleurs tábornagy Rákóczinál. I–II. (Hadtört. Közl. 1–12., 219–259. l.)

Az Adria a magyar uralom előtt. (A Tenger. 97–107., 161–174. l.)

Arany János szulontai éveiből. (Irod.-tört. 120–133. l.)

I. Ferencz József. (M. Figyelő I. k. 3–24. l.)

I. Ferencz József király emlékezete. (Erd. Múz. 1916–17. I–VIII. l.)

Földrajz gimnáziumok és reáliskolák használatára. II. f. 6. kiadás. Bp. Franklin Társ. 8° 256 l.

Földrajz a leányközépiskolák I. osztálya számára. Az 1916. évi új tanterv szerint átírta Dr. Erődi Kálmán. I. r. A Magyar Szent Korona Országai. Bp. Singer és Wolfner. 8° 159 l.

—, és Pallós Albert. *A magyarok története.* A polgári leányiskolák III. oszt. számára. 2. kiadás. Bp. Singer és Wolfner. 8° 175 l.

—, és Pallós Albert. *A magyarok története.* A polgári leányiskolák IV. oszt. számára. 2. kiadás. Bp. Singer és Wolfner. 8° 160 l.

Az édes anya. (Nemz. Nénevelés. 11–20. l.) Kny. 12. l.

Varga Ottó. (Tanáregyes. Közlöny. L. évf. 477–478. l.)

A kolozsvári egyetem a háborúban. (Acta univ. F. J. Kolozsváriensis. 1917–18. Fasc. I. 121–139. l.)

„*Pro Transsylvania.*“ (Kvári Hirlap 38. sz.)
1918.

Thaly Kálmán emlékezete. (Bp. Szemle. 174. k. 321—335. l.)

Horváth Mihály. I. II. közl. (Századok. 113—141., 231—242. l.)

Magyarország története. (A M. Szt. Korona Országainak leírása. Szerk. Lóczy Lajos. 97—128. l.)

Hazánk belső története 1914—1916. (A világháború. Szerk. Inre Sándor. 106—122. l. M. Pædagog. Társ. Ktára. I.)

Földrajz a leányközépiskolák II. oszt. számára. Az 1916. évi új tanterv szerint átírta Dr. Erődi Kálmán. Bp. Singer és Wolfner. 8° 151. l.

Földrajz. A leányközépiskolák IV. oszt. számára átírták dr. Horváth Károly és Bársony János. Bp. Singer és Wolfner. 8° 112 l.

— és Pallós Albert. *A magyarok története.* A polgári leányiskolák IV. oszt. számára. 3. kiadás. Bp. Singer és Wolfner. 8° 160. l.

A kolozsvári egyetem a háborúban. Acta univ. F. J. Kolozsváriensis. 1918—19. Fasc. I. 150—190. l.)

Erdélyi tanári kör. (Tanár-egyes. Közlöny. LI. évf. 453—456. l.)

1919.

Egy négyszázéves erdélyi eposz. (Erd. Szemle. 659—660. l.)

1920.

Közmondások születése. (Erd. Szemle. 136. l.)

Szent Iona. (Erd. Szemle. 206—208. l.)

Taylor és Magyarország. (Erd. Szemle. 273—275. l.)

Thaly Kálmánról. (Erd. Szemle. 487—488. l.)

Négyszázestendő vers székely Dása Györgyről. (Ellenzék naptára. 1921. 119—122. l.)

Elnöki megnyitó az Erd. Irodalmi Társ. ülésén.) Ellenzék 239. sz.)

1921.

Háromnap munká. (Pásztortűz. I. 691—692. l.)

Történettudásunk válsága. (Pásztortűz. I. 185—187. l.)

Eötvös a kisebbségekről. (Pásztortűz. I. 353—357. l.)

Napoleon napja. (Pásztortűz. I. 639—642. l.)

Történelmi regények. (Pásztortűz. II. 656—659. l.)

II. Szilveszter pápa. (A Hírnök. 406—409. l.)

Napoleon (Ellenzék. 92. sz.)

Toldy Ferenc életéhez. (Ellenzék. 264. sz.)

1922.

Az őshaza első keresői. (Pásztortűz. I. 357—361. l.)

Az erdélyi fejedelemség államnyelve. (Pásztortűz. II. 609—613. l.)

Menekült kurucok Havasalföldön. (Ellenzék 258. sz.)

1923.

Kozma Ferenc emlékezete. (Emlékb. a M. T. Akad. elhunyt tagjai f.)

Petőfi a történelemtől. (Századok. 1—16. l.)

Meg kell ismerkednünk szomszédainkkal. (Az Est. 195. sz.)

Marlborough herceg és a kurucok. (Hadtört. Közl. 1922—23. 2. f.)

Három leány legendája. (A Hírnök. 373—375. l.)

Csiky Gergely életéből. (Pásztortűz. II. 841—847. l.)

Kisfaludy Károly életéhez. (Pásztortűz. II. 1020—1021. l.)

Rákóczi Liselottehoz. (A Hírnök. 96—98. l.)

Erdély, Moldva, Havasalföld 1538-ban. (Ellenzék. 140. sz.)

1924.

A sarkadi hajdúk. (Hadtört. Közl. 1—2. f.)

Följegyzések Salamon Ferencről. (Erd. Irod. Szemle. 212—216. l.)

Emlékezés Petelei Istvánra. (Pásztortűz. II. 142—145. l.)

Templom és egyetem. (Pásztortűz. II. 186. l.)

Regénytárgy Attila idejéből. (Pásztortűz. I. 168—178. l.)

Bismarck és Andrássy. (Magyarság, 195. sz.)

Rákóczi és a tengeri hatalmak. (A Hirnök, 201—203 l.)

Kik a székelyek? (A Hirnök, 281—282. l.)

Egy székely tudós halála. (Ellenzék, 79. sz.)

A száz esztendőös Szabó Károly. (Ellenzék, 284. sz.)
1925.

II. Rákóczi Ferenc élete. Bp. 8° (Szent István-Könyvek, 27. sz.)

Haditanítás I. Miksa király számára. (Hadtört. Közl. 1—2. f.)

Váradí várparancs 1658-ból. (Hadtört. Közl. 1—2. f.)

(Kolozsvár)

Az erdélyi menekültek ügye II. Rákóczi Ferenc korában. (Hadtört. Közl. 3. f.)

Az erdélyi ember és a visszhang. (Katholikus Naptár, Kvár. 1926. 97—98. l.)

Rákóczi első életrajza. (Klebensberg-Emlékkönyv. 403—406. l.)

Följegyzések Salamon Ferencről. (Erd. Irod. Szemle. 250—255. l.)

Egyetemes történetírásunk kezdetei. (A Hirnök, 321—325., 345—348. l.)

1927.

Gr. Gyulai Ferenc naplója. (Hadtört. Közl. Sajtó alatt.)

Dr. Ferenczy Miklós.

REVUE LITTÉRAIRE TRANSYLVANIENNE
(ERDÉLYI IRODALMI SZEMLE)
REVUE TRIMESTRIELLE SCIENTIFIQUE ET CRITIQUE
RÉDACTEUR: DR. LOUIS GYÖRGY

IV. ANNÉE.

1927.

N^{OS}. 2.

BULLETIN DE LA REVUE:

VENCESLAS BIRÓ: *Alexandre Márki*. Première biographie développée de ce grand historien mort en 1925 à l'âge de 72 ans. Outre les données biographiques, l'auteur fait connaître la variété de l'oeuvre grandiose de Márki. Par des traits chaleureux, il peint ses qualités et fait ressortir son influence morale comme pédagogue national.

JEAN BANNER: *Une nouvelle espèce de vase à svastikas*. Dans une habitation souterraine de l'âge de bronze, à Ószentiván près de Szeged, l'auteur de ces lignes a trouvé sous un squelette recourbé, la partie inférieure d'un grand vase, sur le fond intérieur duquel se trouvait une croix à branches recourbées vers le haut. Dans un autre souterrain, les débris d'un autre vase du même genre ont été découverts. Le vase a pu être reconstruit. Il est très haut et très ventru et a le cou très étroit. Il est muni de 4 anses; au-dessous de chacune d'elles se trouve un trou. A la surface intérieure du premier vase de même qu'à celle des fragments découverts plus tard, on remarque des traces de combustion. L'auteur de ces lignes en conclut que dans ces vases on a offert des holocaustes aux dieux du soleil ou de la lune.

ARPAD BITAY: *Personnalité de Pierre Zöld*. L'auteur nous présente la personnalité et l'importance de Zöld, prêtre székely de Csik, l'un des plus intéressants héros des événements de Moldavie, en liaison avec l'organisation de la garde des frontières székely-s au XVIII-e siècle. Il prouve par des données irréfutables que Pierre Zöld était champion et défenseur de la liberté du peuple.

ARPAD BUDAY: *Autobiographie d'Ignace Reinbold*. L'auteur s'occupe surtout des annotations sur la guerre. Entraîné par le tourbillon de la guerre avec la France, Reinbold (1774—1852), médecin-major de l'armée autrichienne, s'établit en Transylvanie et consacre sa vie laborieuse au bien public. Dans ses 14 tablettes il a conservé à la postérité les inscriptions et les descriptions fidèles de 125 pierres commémoratives romaines, dont l'importance est indiscutable. Mommsen aussi a employé ces copiés dans le III-e volume du Corpus Inscriptionum, et il mentionne avec louange les mérites de Reinbold.

GUILLAUME CSUTAK: *Données historiques relatives aux assemblées nationales des Kuruc-s à Medgyes en 1706 et à Beszterce en 1707.* L'auteur nous communique les décisions des assemblées nationales, convoquées pour les 27—28 octobre 1706 à Medgyes et 10—15 janvier 1707 à Beszterce, par le prince François Rákóczi II, qui après le départ de Rabutin se préparait à faire son entrée en Transylvanie. L'auteur prend ces renseignements dans des documents, jusqu'ici inconnus, des archives de la ville de Nagyszeben du Musée de l'Union de Transylvanie et du Musée national székely de Sepsiszentgyörgy.

ALBIN GOMBOS: *Conception du monde d'Otto de Freising.* L'auteur nous fait connaître de près la manière de voir de l'évêque Otto, sa théorie sur les deux États et ses opinions historiques qui en découlent. Ses écrits qui l'élèvent bien au dessus de ses contemporains, le font considérer à beaucoup de points de vue, comme l'initiateur de l'histoire moderne. Dans son Chronicon il nous montre en se basant sur ses enquêtes minutieuses, comment il fait entrer dans l'histoire universelle sa théorie formée d'éléments théologiques, philosophiques et d'histoire politique, et comment le monde considère le cours de la vie de l'humanité à travers le cadre disloqué de la réalité en présence de sa théorie. C'est la première fois qu'un auteur s'occupe de ce point de vue de l'appréciation des oeuvres historiques de l'évêque Otto.

JEAN HERPEI: *Découvertes de l'époque néolithique et des XVI-e et XVII-e siècles à l'occasion du creusement des fondations de l'édifice du gymnase réformé de jeunes filles de Cluj et du presbytère.* L'auteur présente la découverte d'une colonie intacte de l'époque néolithique, dont les ustensiles et les vases appartiennent au point de vue de la forme et de la technique, au type décrit par Sophie Thorma sur la colonie de Tordos (Hunyad). Cependant les peintures et décorations d'une partie des vases ont le caractère premycénien. Les fig. 1 et 2 représentent 2 types principaux. Ces types, au point de vue de la technique surtout montrent certaines dimensions des variétés de la culture premycénienne représentée par ceux d'Erösd (Háromszék). Au-dessus de la colonie de l'époque néolithique, il y avait des débris de vases transylvaniens-hongrois des XVI-e et XVII-e siècles.

JEAN KARACSONYI: *Nouvelles données et nouveaux points de vue sur l'histoire ancienne des Székely-s.* L'auteur démontre par la preuve de nouvelles données des noms géographiques, que les Székely-s d'aujourd'hui ont eu pour aïeux (de droit et non de langue) les Gépides selon leur langue „jips“ ou „ips“. Ceux-ci vaincus par les Avars et repoussés de la grande plaine Hongroise s'occupaient d'élever des bestiaux dans les montagnes de Mátra, Bükk et Réz, puis dans

les forêts entre les fleuves Borzava et Krassó comme sujets soumis aux Avars. Quand les Hongrois en 896 les ont trouvés, ils les nommèrent Székely-s à cause d'une de leurs armes, nommée „Sichel“. Un de leurs groupes fut transporté par Saint Étienne de la montagne de Mátra aux Carpathes blanches et ceux qui habitaient au-delà de la Theiss furent établis par Saint Ladislas en Transylvanie comme gardes-frontières. Les Székely-s Transylvaniens unis aux éleveurs de bestiaux russes en 1226 reçurent le territoire des départements de Csik et Háromszék. Après 1241 mêlés aux familles de laboureurs hongrois ils furent nommés Székely-s descendus de trois nations (trium generum Siculi). Enfin au XV-e siècle ils devinrent entièrement hongrois.

JOSEPH PATAY: *Alexandre Szilágyi*. Cet article a paru à l'occasion du centenaire de cet historien originaire de Transylvanie. Il fait connaître brièvement l'oeuvre qu'il a donnée en 21 volumes sur les assemblées nationales de Transylvanie. Avec ses sources et ses développements, c'est lui qui jusqu'ici a jeté le plus de clarté sur l'histoire de Transylvanie au XVII-e siècle.

MARTIN ROSKA: *Données sur la prise en possession de la Transylvanie par les Hongrois*. L'auteur cite brièvement les découvertes archéologiques qui prouvent indubitablement que les Hongrois avaient trouvé une patrie en Transylvanie déjà avant l'époque de la royauté (avant 1001).

NICOLAS FERENCZI: *L'oeuvre littéraire d'Alexandre Márki*. Bibliographie complète.

SIEBENBÜRGISCHE LITERARISCHE RUNDSCHAU
(ERDÉLYI IRODALMI SZEMLE)
WISSENSCHAFTLICHE UND KRITISCHE ZEITSCHRIFT
SCHRIFTFLEITER: DR. LUDWIG GYÖRGY

IV. JAHRGANG

1927.

HEFT. 2.

INHALT DER ZEITSCHRIFT:

WENZEL BIRÓ: *Alexander Márki*. Erste grössere Biographie des im 1925 im 72-sten Lebensjahre verbliebenen hervorragenden Geschichtsforschers. Ausser den biographischen Angaben entwirft der Verfasser das Bild seiner vielseitigen und grosszügigen Tätigkeit und würdigt seine Bedeutung, als Geschichtsforscher. Er charakterisiert mit warmen Farben die menschenfreundlichen Züge des Professors Márki und hebt seine nationserziehende und charakterbildende Wirkung hervor.

JOHANN BANNER: *Eine neue Abart der Hakenkreuzgefässe*. In einer Wohngrube der neben Szeged befindlichen Station von Ószentiván hat Verfasser unter einem gekrümmten Skelette den unteren Teil eines grösseren Gefässes gefunden, an dessen Boden auf der inneren Seite ein erhabenes Kreuz mit aufwärts stehenden Haken war. Aus einer anderen Grube sind die Bruchstücke eines ebensolchen Gefässes zum Vorschein gekommen, aus welchen das ganze Gefäss konstruiert werden konnte. Das hohe, enghalsige Gefäss ist stark bauchig und hat vier Henkel, darunter je ein Loch. Die innere Seite des ersten Gefässes und der später gefundenen Bruchstücke zeigt Brandspuren, woraus Verfasser folgert, dass darin Bradopfer dem Gotte der Sonne oder des Mondes dargebracht wurden.

ARPAD BITAY: *Die Persönlichkeit des Peter Zöld*. Der Verfasser bespricht die Persönlichkeit und Bedeutung des Peter Zöld, eines Sekler-Pfarrers aus dem Komitate Csík, der bei den Begebenheiten in der Moldau, welche mit der Organisierung der Seklergrenzwache Rolle spielte. Am Grunde der klargelegten Tatsachen stellt er fest, dass Peter Zöld ein Beschützer und Verteidiger der Volksfreiheit war.

ARPAD BUDAY: *Die Selbstbiographie des Ignaz Reinbold*. Der Verfasser bespricht die grösstenteils Kriegsaufzeichnungen des Ignaz Reinbold. Reinbold (1774—1852), ein österreichischer Militärarzt wurde durch den Sturm der französischen Kriege nach Siebenbürgen getrieben, wo er

sich niederliess und sein arbeitsames Leben seinen Mitmenschen widmete. Es sind von bleibendem Werte die 14 Tafeln, auf welche er die Inschriften und Darstellungen von 125 römischen Steindenkmälern treu aufzeichnete und dadurch sie für die Folgezeit rettete. Auch Mommsen benutzte diese Aufzeichnungen in dem III-ten Bande des *Corpus Inscriptionum* und auch er spricht mit Anerkennung von dem Verdienste Reinholds.

WILHELM CSUTAK: *Beiträge zur Geschichte des Landtages von 1706 zu Mediasch und von 1707 zu Bistritz.* Am Grunde der bis jetzt unbekanntem Daten der Archiven von der Stadt Hermannstadt, von dem Siebenbürgischen-Museumsverein und von dem Sekler-Museum zu Sepsiszentgyörgy teilt der Verfasser die Beschlüsse der Landtage am 27—28 Oktober 1706 zu Mediasch und am 10—15 Jänner 1707 zu Bistritz mit, welche nach dem Abzuge des Generals Rabutin von dem Fürsten Franz Rákóczi II. zusammengerufen wurden.

ALBIN GOMBOS: *Die Weltanschauung des Bischofs Otto von Freising.* Der Verfasser charakterisiert die Weltanschauung des Bischofs Otto, seine Theorie von den beiden Staaten, seine daraus folgende Auffassung als Geschichtsforscher, welche ihn aus den Reihen seiner Zeitgenossen weit heraushebt und ihn in mancher Beziehung zum Bahnbrecher der neuzeitlichen Geschichtsschreibung macht. Am Grunde einer ausführlichen Untersuchung seines *Chronicon*s beweist er, wie führt Otto seine Theorie von theologischen, philosophischen Elementen in die Weltgeschichte ein und wie sieht er den Lebenslauf der Welt, der Menschheit bei dem Lichte seiner der Wirklichkeit gar manchmal widersprechenden Theorie. Aus dem letzten Gesichtspunkte beschäftigt sich der Verfasser zum erstennal mit der Wertung der geschichtlichen Werke des Bischofs Otto.

JOHANN HERPEI: *Funde aus der Neolithzeit und aus dem XVI—XVII-ten Jahrhundert bei der Grundlegung des reformierten Mädchengymnasiums und Pfarrhauses zu Klausenburg.* Der Verfasser bespricht ein im Sommer 1926 ausgegrabenes unberührtes Lager aus der Neolithzeit, dessen Gerät- und Gefäßfunde hinsichtlich der Form und Technik zum Typuskreise des von Sophie Thorma freigelegten Lagers von Tordos (Komitat Hunyad) gehören. Ein Teil der Gefässe zeigt aber praemykenische Malereiformen, deren zwei Haupttypen die Figuren 1. und 2. zeigen. Diese zwei Typen sind — besonders nach der Technik — Abarten der durch Erösd (Komitat Hárómszék) vertretenen praemykenischen Kultur. Über dem Lager aus der Neolithzeit kamen Denkmäler der siebenbürgisch-ungarischen Töpferei aus den XVI—XVII-ten Jahrhunderte zum Vorscheine.

JOHANN KARÁCSONYI: *Neue Beiträge und neue Gesichtspunkte zur alten Geschichte der Sekler*. Der Verfasser beweist am Grunde seiner neuesten Forschungen um die geographischen Namen, dass die Ahnen der Sekler (nicht nach der Sprache, sondern nach der völkischen Abstammung) die Gepiden, nach ihrer Benennung „Jips“ oder „Ips“ waren. Nachdem sie von den Avarn, aus der grossen ungarischen vertrieben wurden, beschäftigten sie sich in den Gebirgen „Mátra, Bükk, Réz“ und in den Waldungen der Flüsse Borzava und Krassó, als Untertanen der Avarn, mit Viehzucht. Die im Jahre 896 kommenden Ungarn nannten sie Sekler nach einer, von ihnen „Sichel“ genannten und gebrauchten Waffe. Stefan der Heilige siedelte eine Gruppe der Sekler aus dem Gebirge „Mátra“ in die weissen Karpathen an, der heilige Ladislaus übersiedelte hinwiederum diejenigen, welche östlich von der Theiss wohnten, nach Siebenbürgen, als Grenzwachen. Die mit russischen Viehzüchtern vereinigten Sekler bekamen in 1226 die Komitate Csik und Háromszék. Nach 1241, gemischt mit ungarischen Bauern, wurden die Abkömmlinge der drei Rassen Sekler genannt (trium generum Siculi). In dem XV-ten Jahrhundert sind sie durchwegs Ungarn geworden.

JOSEF PATAY: *Alexander Szilágyi*. Diese Abhandlung, verfasst zur hundertjährigen Geburtsfeier, ist eine zusammenfassende Charakterisierung der reichen Tätigkeit des aus Siebenbürgen stammenden Geschichtsforschers, der die Denkmäler der siebenbürgischen Landtage in 21 Bänden sammelte. Er trug mit seinem Quellensammlungen und Bearbeitungen am meisten bei zur Geschichte Siebenbürgens aus dem XVII-ten Jahrhundert.

MARTIN ROSKA: *Beiträge zur Landnahme der Ungarn in Siebenbürgen*. Der Verfasser führt zusammenfassend die archeologischen Funde an, welche zweifellos beweisen dass die Ungarn schon vor Begründung des Königtums (vor 1001) in Siebenbürgen ansässig waren.

NIKOLAUS FERENCZY: *Die literarische Tätigkeit des Alexander Márki*. Eine ergänzende Bibliographie.

A Pásztortűzet, Magyar Népet és Erdélyi Irodalmi Szemlélt olvasni magyar kötelesség.

Kiadóhivatal: Cluj-Kolozsvár, Str. Baron L. Pop (v. Brassai-u.) 5.

KOLOZSVÁRI TAKARÉKPÉNZTÁR ÉS HITELBANK R.-T.

Cluj-Kolozsvár, Piața Unirii 7.

Saját tőkési 48 millió Lei.

Fiókjai: Dés, Dicsőszentmárton, Gyulafehérvár és Marosvásárhely. Affiliált intézetei: Torda-Aranyos Vármegyei Takarékpénztár R.-T. Torda, Udvarhelymegyei Takarékpénztár R.-T. Székelyudvarhely, Alsófehérvármegyei Gazdasági Bank és Takarékpénztár Részvénytársaság Nagyenyed.

Áruraktárai a vasut mellett. — Betéteket elfogad, váltókat leszámítol, bel- és külföldi átutalásokat teljesít. — Safe deposit! — Mindenféle bankszerű ügyleteket előnyösen végez. Engedélyezett devizahely.

Rendelje meg a Pásztortűz Könyvtárt:

- 1-2. P. Gulácsy Irén: Fergegét.
3. Makkai Sándor: Megszólalnak a kövek.
4. Balogh Endre: Mesét írok neked.
5. Kosáryné Réz Lola: A pápaszem.
6. Komáromi János: Régi legények.
7. Szabó Mária: Magamtól — másokig.
8. Henry Bordeaux: Test és lélek.
9. Gyallay Domokos: Vaskenyéren.
10. Siklóssy László: Gyorskocsin Erdélyben.

havi 100 Lei részletfizetésre.

10 kötet ára füzve 800 L, kötve 1100 L.
Cluj-Kolozsvár, Str. Baron L. Pop 5. sz.

A PÁSZTORTŰZ

Erdély legjobb szépirodalmi lapja

Előfizetési árai:

Belföldön: Külföldön:
Egész évre 500 L. Egész évre 600 L.
Félévre — 260 L. Félévre — 310 L.
Negyedévre 140 L. Negyedévre 160 L.

Kiadóhivatal Cluj, Baron L. Pop 5.

Kérjen mutatvány-számot!

A MAGYAR NÉP

18.000 példányban jelenik meg.

Előfizetési ára:

Egész évre 170 L. Félévre 95 L.
Egyes szám 4 L.

ERDÉLYI TUDOMÁNYOS FÜZETEK

SZERKESZTI:

Dr. GYÖRGY LAJOS.

Az „Erdélyi Irodalmi Szemle“ kiadása.

	Lel
1. sz. <i>Rass Károly</i> : — — — Reményik Sándor — — — — —	20—
2. sz. <i>Párvan Bazil</i> : — — — A dákok Trójában — — — — —	10—
3. sz. <i>Dr. Bitay Árpád</i> : — — — Gyulafehérvár Erdély művelődéstudományában	30—
4. sz. <i>Dr. Bitay Árpád</i> : — — — A moldával magyarság. Történeti áttekintés	30—
5. sz. <i>Szokolay Béla</i> : — — — A nagybányai művésztelep — — — — —	30—
6. sz. <i>Dr. Balogh Ernő</i> : — — — Kvarc az erdélyi medence felső mediterrán gipszelben — — — — —	30—
7. sz. <i>Dr. György Lajos</i> : — — — Az erdélyi magyar irod. bibliográfiája 1925. év	40—
8. sz. <i>K. Sebestyén József</i> : — — — A brassai fekete templom Mátyás-kori címerrel	30—
9. sz. <i>Dr. Karácsonyi János</i> : — — — Új adatok és új szempontok a székelyek régi történetéhez. — — — — —	50—

Erdélyi tudományos könyvek:

<i>Dr. Balogh Ernő</i> : — — — A föld köpenyege — — — — —	20—
<i>Dr. Bartók György</i> : — — — Kant — — — — —	100—
<i>Dr. Biró Vencél</i> : — — — Erdély követel a portán — — — — —	60—
<i>Dr. Bitay Árpád</i> : — — — A román irodalomtört. összefoglaló áttekintése	50—
<i>Dr. Borbély István</i> : — — — A magyar irodalom története I—II. — — —	220—
<i>Dr. Buday Árpád</i> : — — — Római felirattal — — — — —	300—
<i>Dr. Dézsi Lajos</i> : — — — Erdélyi arcképek és képek — — — — —	30—
<i>Erdélyi Irodalmi Szemle</i> — — — 1924., 1925. évf. egyenként — — — — —	250—
<i>Gyárfás Elemér</i> : — — — Bethlen Miklós kancellár — — — — —	80—
<i>Dr. György Lajos</i> : — — — A kolozsvári Szent-Mihály egyház — — — — —	30—
" " " " — — — Az erdélyi magyarság szellemi élete 1919-1925	100—
" " " " — — — Magyar elemek a világirodalomban — — — — —	40—
" " " " — — — Pásztortűz Almanach 1925 — — — — —	110—
" " " " — — — Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája	60—
" " " " — — — Balogh Endre emlékezete — — — — —	25—
" " " " — — — Az erdélyi magyar időszaki sajtó öt eszten- deje (1919—1923.) — — — — —	30—
<i>Dr. Imre Lajos</i> : — — — A falu művelődése — — — — —	50—
<i>Dr. Hirschler József</i> : — — — A Vatikán élete és művészete — — — — —	350—
" " " " — — — X. Pius pápa szíriai élete — — — — —	15—
<i>Dr. Karácsonyi János</i> : — — — Gróf Majláth Gusztáv erd. püspök származása	20—
" " " " — — — A magyar nemzet őstörténete 896-ig — — — — —	25—
" " " " — — — A magyar nemzet honalapítása — — — — —	40—
<i>Kelemen Lajos</i> : — — — Hermányi Dienes József emlékiratai — — — — —	25—
<i>Dr. Kiss Elek</i> : — — — Az isteni törvény útja — — — — —	210—
" " " " — — — Buddhizmus és kereszténység — — — — —	145—
" " " " — — — Az értelmi és erkölcsi nevelés viszonya — — — — —	210—
<i>Dr. Kristóf György</i> : — — — Petőfi és Madách — — — — —	60—
" " " " — — — Jókai Mór élete és művel — — — — —	50—
" " " " — — — Jókai napjai Erdélyben — — — — —	50—
" " " " — — — Az erdélyi magyar irodalom múltja és jövője	140—
" " " " — — — Három jellemzés — — — — —	18—
<i>Dr. Makkai Sándor</i> : — — — Az erdélyi ref. egyházi irodalom — — — — —	35—
" " " " — — — A vallás az emberiség életében — — — — —	140—
<i>P. Olasz Péter</i> : — — — Világproblémák és a modern term. tudomány	50—
<i>Dr. Roska Márton</i> : — — — Az ősrészeset kézikönyve — — — — —	400—
<i>Dr. Szabolcska László</i> : — — — Gárdonyi Géza élete és költészete — — — — —	100—
<i>Dr. Széll Kálmán</i> : — — — Az anyag szerkezete — — — — —	25—
<i>Dr. Tavaszy Sándor</i> : — — — A jelenkor szellemi válsága — — — — —	35—
" " " " — — — Világnézeti kérdések — — — — —	135—
" " " " — — — Apácal Csere János személyisége és világnézete	25—
" " " " — — — A tudományok rendszere — — — — —	15—
" " " " — — — A nyugateurópai kultúra sorsa — — — — —	15—
" " " " — — — Schleiermacher filozófiája — — — — —	30—
<i>Dr. Temesváry János</i> : — — — Erdély középkori püspökei — — — — —	210—
<i>Többen</i> : — — — Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene — — — — —	310—
<i>Dr. Tulogy János</i> : — — — Erdély geológiája — — — — —	25—

A felsorolt könyvek megrendelhetők az Erdélyi Irodalmi Szemle kiadóhivatalában Cluj-Kolozsvár, Str. Baron L. Pop 5.